

בראשית א

מרחפת על פני המים. (עא) ולמה הזכיר אלהים ברוח יותר מן הכל, כי מלחלוחית הרוח נהיה המים, ומן המים יצא האש, והארץ יוצא מן האש, ויש מהם דוגמא בעולם, כי אם יפיה אדם בכפו תתרטב כפו, ידענו כי מן הרוח נבראו המים, והאש יוצא מן המים, אם יתחממו המים בכלי זכוכית נקיה ויתנה בחמה בתקופת תסוז, תוכל להדליק סמנה נעורת, ומן האש הארץ והאבנים, שאם יעשה (עב) קומקום וירתיה ימים רבים ימצא בתחתית הכלי כמו חתיכת אבן, ואלו הן דברים של דעת, ובן אפר ר' שבתי דונולו נב"ע בספרו כשנתעסק בחכמת ספר יצירה, לכך הזכיר ורוח אלהים, כי כח הרוח חזק מכולם, כי הכל תלוי ברוח, והרוח תלוי במאמרו של בורא הכל, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובכל אלה כתיב בריאה, ברוח כתיב יוצר הרים ובורא רוח (שמוס ד יג), במים כתיב והמים אשר מעל השמים יהללו את שם ה' כי הוא צוה ונבראו (תהלים קמח ד) בחשך כתיב יוצר אור ובורא חשך (ישעיה מה ז), (עג) כך השיב ר' גמליאל לפילוסופוס שלא יאמר כי כבר היו מקודם אלא נבראו: מרחפת על פני המים. כמו על גזוליו ירחף (דברים לג יא), והוא יעופף (עד) מלשון מפרחת, כמו שלמה שכלה, (עה) ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת, ללמד כי בדרך שיונה זו

הערות ותקונים

בפרק ערך פלס, כי המ"ס אינה מיסוד: (עא) ולמה הזכיר אלהים ברוח כו' סיים על המאמר הזה וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע, גם רש"י פרש"י ערוצין נ"ז ע"א הביאו, וז"ל ור' שבתי דפלו [נ"ל דטול] הרופא ז"ל פירשו היפז גם חכמוני שלו ע"כ: וכן גם המאמר והארץ יוצא מן המים אם יתחממו המים בכלי זכוכית כו', מובא ברש"י ביה"ט ל"ג ע"א על לשון המשנה אין מציאין את האור מן המים, טחנין בחמה כשהשמש חם מאלד והזכוכית מוציאה שלהבת ומציאין מעורת ומגייעין בזכוכית והיא צוערת, וסיים כך שמעתי בפיוס יוצר שימד אחד מגאוני לומברדיא עכ"ל, והלשון מגומגם, וברור שגסל פעות ונ"ל כמו שכתוב או כמו שמלחתי בפי' יצירה שימד אחד מגאוני לומברדיא, וכמו שהתעורר ידידי הרב החכם מהרש"א (כ"ח ח"ח נד ק"ח), והוא המאמר שהביא רבינו טוביה ז"ל בשם ר' שבתי ז"ל, גם מלחתי בחמת זה בהקדמת פירושו לס' יצירה אשר הוציא לאור ידידי הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק (לייפציג שנת תרי"ד) המקרא בשם "פירוש נפשה אדם בצלמו להרופא ר' שבתי ז"ר אברהם דונולו ז"ל נד ס"ו ע"ש, וכן העתיק ידידי הרב החכם הישיש רב"ג מתוך כ"י אשר באוצר הספרים בפאריז ומובא בכ"ח שם, גם מה שהביא רבינו טוביה ז"ל כי אם יסיח אדם בכפו תתרטב כפו כו', הוא לפנינו בהקדמת ספרו שם נד ס"ו ע"ש, גם מלחתי גם רזיאל הגדול (דף ס' ע"ב) מובא ג"כ כל המאמר הזה המתחיל נזכר אלהים ברוח יותר מן כל כי מלחלוחית הרוח בא מים ומכת מים בא אש ויש להם דוגמת בעולם אם יפיה אדם בכפו תתרטב, וידוע אם יתחממו מים בכלי זכוכית נקיה כו', לקח בעל הרזיאל כל המאמר הזה מס' לקח טוב שלפנינו, והעתיק כלשון ממש, גם הפיוס "זהו סגרת הדעת", לקח מדברי רבינו טוביה שכתב ואלו הן דברים של דעת, ובס' רזיאל שם יש לתקן במקום יוכל להדליק צוערת, נ"ל מעורת, והמלות "במדינת שאוירס חס" הוא הוספה מבעל הרזיאל, או יש למר שלקח זאת מנוף הספר של ר' שבתי דונולו, כי בעל הרזיאל משתמש בספרו של ר"ש דונולו ומזכירו בשם דף י"ז ע"ב, וז"ל ובספר שבתי שמפרש ברית [נ"ל ברייתא] השמואל [נ"ל דשמואל] הרקיע הזה עשוי ככיפה דומה לאהל, והוא המאמר שהביא ר' יוסף קרא בשם ר' שבתי דונולו (כ"ח ח"ח נד ס"א) וז"ל מלחתי גם ר' שבתי שמפרש בו ברייתא דשמואל הרקיע הזה עשוי כקובה דומה לאהל וכו', וכן גם רזיאל דף י"ב במאמר המתחיל הן לה' אלהיך השמים, ואדם שלא יאמין לזה שאין ברא אבן ממים יקח נחושת קלל ויעשה אבן מנחושת ויקח מים כלולים וירתיה על הארץ וכל מה שיחסרו המים יוסיף עוד מים עליהם וישבר כלי המנחושת וימלא בה אבן כו', הוא לקוח ג"כ מהקדמת ר"ש דונולו נד ע"ז, ומזה תוכל לתקן הלשון גם רזיאל, כי הלשון שם משובש קצת, גם מה שסיים ברזיאל שם וכן באדם ובהמה חמלא אבנים דקות כו', הוא שם בהקדמתו נד ס"ז, ועי' עוד אודותיו במבוא אשר שמתי בראש הספר, סי' ס' אות ל"א: (עב) קומקום. מלה יונית, ומורגל בלשון חז"ל ובתרגומים ערוך: (עג) כך השיב ר' גמליאל. ב"ר פ"א פילוסופוס שאל את ר"ג כו': (עד) מלשון מפרחת. וכן לפורחות (יחזקאל י"ג כ"ג), ענינו עופפות והוא מלשון ארמית תרגם יוסף יסרת, ומורגל בתלמוד עורבא פרח מפריח, יונים, פורחין באויר: (עה) ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת. במדרש ב"ר פ"ב ילקוט בראשית רמז ד', ורוח אלהים מנשבת אין כתיב כאן, אלא מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו ונענע וליקן נענע, ועיין ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ריש ע"ב) מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא כמלא פותח פפה, נאמר כאן רחוק, ונאמר להלן כשם יעיר קט על גזוליו ירחף, מה רחוק שנאמר להלן טגע ואינו טגע אף רחוק שנאמר כאן טגע ואינו טגע פ"ב, ועיין

בראשית א

מרחפת על גזליה, כן היה בין מים העליונים למים התחתונים עד שהבדילן צור עולמים: (ג) ויאמר אלהים יהי אור. לפי שהיה חשך על פני תהום אמר יהי אור, (עו) משל למלך שבנה היכל והוא סגור ומסוגר מכל דפניו אמר להדליק בו נר, ואע"פ שקודם זה האור נחזק עמיה שרי, וכן אמר דוד ה' אלהי גדלת מאוד הוד והדר לבשת, עומה אור בשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים קד טז), למדך הכתוב שהשכינה כולה אור, ומאור השכינה ברא האור לבאי עולם ביום ראשון, להאיר לעולם, שנא' ויאמר אלהים יהי אור: (עז) ויש אומרים האור הזה מן המים, שכן כתיב מרחפת על פני המים, וכתיב ויאמר אלהים יהי אור, וכן מצינו בהרבה מקומות נקראו אור, שנא' ואורו על כנפות הארץ (חיוז לו ג), ואומר יפיץ ענן אורו (שם טז יא), ואומר על כפים כסה אור (שם לו לב), וכן כל מאור העינים הם המים שבעינים, וכה"א כלו בדמעות עיני (איכה ג ח): יהי אור. לא אמר ויהי כן, כמו שאמר בשאר הימים ויהי כן, אלא ויהי אור, (עח) לפי שהאור ברא הקב"ה ביום ראשון, שיהא אדם מצפה בו מסוף העולם ועד סופו כיון שצפה הקב"ה ברשעים שהיו עתידין לבא לעולם, נגזו לצדיקים, שנא' וימנע מרשעים אורם (חיוז לח טו), (עט) ואומר אור זרוע לצדיק (תהלים לו יא): ד"א ויהי אור. (פ) בנוי ומשוכלל לעתיד לבא, (פא) שנאמר אור זרוע לצדיק:

(ד) וירא אלהים את האור כי טוב. כי טוב הוא לבריות עולם להאיר להם, כי הקב"ה לא היה צריך לאותן האור אלא בריותיו היו צריכין אותו בלבד:

(ה) ויקרא אלהים לאור יום. (פב) על שבא מן המים: ולחושך קרא לילה. לשון יללה: (פג) חמשה אור כתוב בפרשה, כנגד חמשה חומשי תורה: ויהי ערב ויהי בקר. קרא לו שלשה שמות לזה ושלשה שמות לזה, אור, יום, בקר, חושך, לילה, ערב, תחת יום לילה, תחת אור חושך, תחת בקר ערב, לפי שהחושך כשנברא עדיין לא היה לא לילה ולא ערב, וכן כשנברא האור, לא היה לא יום ולא בקר, וכשהבדיל הקב"ה האור מן החושך שנתן תחום לאור, ותחום לחושך, כמה שעות ימשול זה, וכמה שעות ימשול זה, נקראו שעות האור יום לעצמו, ושעות החושך לילה לעצמו, והבקר הוא תחלת הכנסת האור, והערב הוא תחלת הכנסת החושך, לכך נקראו שלשה שמות לזה, ושלשה שמות לזה: ויקרא אלהים לאור יום. (פד) א"ר אלעזר לא שיתק הקב"ה שמו כי אם על טוב, כי לא אמר ולחושך קרא אלהים לילה, אלא ויקרא אלהים לאור יום: ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. כי משעה שברא הקב"ה החושך עד שהאיר היה שנים עשר שעות, והוא שאמר ויהי ערב, ומשעה שהאיר עד שהעריב עוד שנים עשר שעות, הוא שאמר ויהי בקר, מתוך שנבראו שמים וארץ העריב והחשיך העולם, עד

הערות ותקונים

ועיין חגיגה ט"ז ע"א כיונה זו שמרחפת על צניה ואינה נוגעת ועיין בראשית ע"ה ט: (עו) משל למלך שבנה היכל. עי' ב"ר ריש פ"ג, מובא גם בילקוט רמז ד', ותהלים רמז תתע"ח, ועי' במדרש שמ"ר ריש פ"ג, ותנחומא פ' ויקהל כס' ויעש צללל, וכן מובא כס' רזיאל דף י' ע"ב, לא שצריך לאורה כו', כאלס שצונה בית סגור כו': (עז) וי"א האור הזה מן המים כו'. מובא גם כס' רזיאל דף י' ע"ב ויהי אור, האור נברא מן המים שבהרבה מקומות נקרא המים אור, שנאמר יפיץ ענן אורו, על כפים כסה אור, כמו עין מאיר וכו' מעין מים, כמד"א כלו בדמעות עיני עכ"ל: (עח) לפי שהאור ברא הקב"ה ביום ראשון. חגיגה י"ב ע"א ב"ר פי"א ופי"ב, ילקוט רמז ט"ז, שמ"ר ריש פ"ה, תנחומא ריש שמיני, אסתר רבה בפתיחתא במאמר האחרון ח"ר יהודה בר סימון אור שברא הקב"ה ביום ראשון כו'. (עט) ואומר אור זרוע לצדיק. כו' הוא ראוי על וגזו לצדיקים. וכ"ה לפנינו בתנחומא שם, ובמדרש אסתר שם, אבל בב"ר שם ומנין שהתקיינה לצדיקים לע"ל, שנא' ואורח צדיקים כאור טגה בלך ואור עד נכון היום, ובחגיגה שם מובא לראי' שנא' וירא אלהים את האור כי טוב ואין סוב אלא צדיק. שנא' אמרו צדיק כי טוב, ובשמ"ר שם פייס וסיכן גזו בג"ע, שנאמר אור זרוע לצדיק. (פ) צטי ומשוכלל. פסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמ"ה ע"א) וכן נראה במדרש ב"ר סוף פ"ה, ומובא בילקוט משלי רמז תתקצ"ב בשם ב"ר. (פא) שנא' אור זרוע לצדיק. במדרש שם ויאמר אלהים יהי אור צטי ומשוכלל לע"ל, כמד"א קומי אורי כי בא אורך, וכתיב כי הגם כהן יכנס ארץ וגו' (פב) על שבא מן המים. כס' רזיאל שם פייס לכך אור נקרא יום לשון ים מים: (פג) חמשה אור כתיב בפרשה. ב"ר פ"ג וסופר ומונה כל החמשה פעמים, וכן מובא בילקוט בראשית רמז ד'. (פד) ח"ר אלכ"ר. ב"ר פ"ג, ילקוט רמז ה', ובתנחומא תצריס כס' אדם כי יכיה בעור

שהאיר כאור הבקר, ונקראו הלילה ודיום יום אחד. והיה ראוי כמנהג המקרא כולה לומר יום ראשון, כי בן הסספר, ראשון, שני, שלישי, או אחד, שנים, שלשה, שכן כתיב בקרבנות הגשיאים, ביום הראשון, ביום השני, ובחשבון אחר אומר על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד (דברים יו ו); ולמה שינה לומר אחד, וחזר ואמר שני, (פר) ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא ואין לפניו יום אחר: ד"א לפי שכבר אמר בראשית ברא אלהים, ידענו כי זה היה יום ראשון, ולא היה צריך לומר יום ראשון, כי כבר אמר ראשית, ועוד תשובה אחרת, כי על חשבון אחר אחד שנים, אבל על ענין סיפור יאמר אחד שני, כמו שבקהלת אומר יש אחד ואין שני (קהלת ד ח): ד"א יום אחד. שאם אמר ראשון, הייתי אומר היום בלבד הוא הראשון, וכשהוא אומר יום אחד, (פה) להודיע כי הערב והבקר אחד: ד"א ויקרא אלהים לאור יום. (פו) זה מעשה הצדיקים, ולחשך קרא לילה, זה מעשה הרשעים, ויהי ערב, זה מעשה הרשעים, ויהי בקר, זה מעשה הצדיקים. יום אחד. שנתן להם הקב"ה יום אחד, ואיזה, זה יום הדין: מדרש אחר, אחד, לפי שעתידין ישראל לייחד לבורא העולם בלשון אחד, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), נקרא יום אחד, שכל המיוחד שמו מודה שהוא ברא עולמו, ברוך הוא וברוך שמו:

(ו) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. אלו המים אשר היו על הארץ, שאמר עליהם ורוח אלהים מרחפת על פני המים, עליהם אמר יהי רקיע בתוך המים, (פו) אלו מים העליונים, ומים התחתונים. ויהי מבדיל בין מים למים. (פח) כך החצה ברקיע השמים, הציים העלה, וחצים השקיעם למטה, כי גלוי וידוע היו לפניו שעתידין דור המבול לשחת מעשיהם, וכדי להשחיתם במו העלה למעלה שכן אמר איוב כי בם ידין עמים (איוב לו לא), כי בן נוראותיו עשה הים יבשה, שנאמר ויעברו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כג), והיבשה ים, שנאמר והמים (פט) גברו מאוד, על הארץ (בראשית י יט):

(ז) ויעש אלהים את הרקיע. ויבדל בין המים וגו' אשר מעל הרקיע. (צ) מים שעל הרקיע במאמר הן תלוים. (צא) שאילה מאחר שאמר ויעש אלהים את הרקיע מה תלמוד לומר ויהי כן, תשובה ויהי כן זה פירושו לדורות שאין לו חליפין כשאר ויהי כן שמתחלפים בכל שנה, (צב) והרקיע שעשה ביום שני הוא חוץ מן השמים שנבראו ביום ראשון, שנאמר על פני רקיע השמים, כמו שער החצר (שמות לה יז), וכמו פרכת הקדש (ויקרא ד ו), ואף על פי כן קראן שמים, שנאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים, (צג) ואמרו רבותינו ז"ל כי ששה רקיעין הן חוץ מן הרקיע הזה, (צד) שנא' הן

הערות ותקונים

צברו' מוצא זה צסס ר' אליעזר בן סדת צסס ר' יוחנן, וכן מוצא צחוס' חענית דף ג' ע"א ד"ה ואלו. (פר) ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא. עיין רש"י עה"ת, וב"ר ספ"ג. (פה) להודיע כי הערב. עי' מזר"ז ע"א ובחולין פ"ה. (פו) זה מעשה הצדיקים. ב"ר פ"ג במאמר המתחיל א"ר ינאי מתחלת צרייתו של עולם. (פז) אלו מים העליונים. ב"ר פ"ד, ומוצא צרמב"ן על החורה. (פח) כך החצה. ב"ר פ"ד, ילקוט בראשית רמז ה'. (פט) גברו מאל, במקרא כתוב מאל מאל. (צ) מים שעל הרקיע במאמר הם תלויים. ב"ר פ"ד במאמר ר' פנחס צסס ר' הושעיה רבה אמר, ומוצא בילקוט בראשית רמז ס', וכן צהגיגה י' ע"א דתניא מים העליונים במאמר הם תלויים, פירש"י אינן נאות על שום דבר אלא מכוונות ועומדות כמין צריכה וחלויות במאמרו של הקב"ה, ומה שסיים רש"י שם במאמר שלאחרין, ופירושהם מי גשמים כו' מפורש בצ"ר כוון למאמר שהבאתי, ועי' סו"ט מזמור י"ט ושם הלשון משונש, ויפה תקן ידידי הרב הגדול המופלג מהרש"ם פאדווא ל"י צביאורו אוח כ'. (צא) שאילה, וכן הביא צרמב"ן אבל בכאן אחר אמירת יהי רקיע כתוב ויעש אלהים את הרקיע, ולמה הוסיף ויהי כן אלא רצה לומר שהיה כן תמיד כל ימי העולם. וע"ש שהביא דברי הראב"ע וכתב ואינו נכון. (צב) והרקיע שעשה ביום שני. עיין צרמב"ן. (צג) ואמרו חז"ל כי ששה רקיעים הם. עיין אדר"ג פל"ז ר"מ אומר שבע רקיעין הן, וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות, ובמדרש דברים רבה פ"ב במאמר ד"א שמע ישראל, ובצ"ט מזמור קי"ד הוא צסס ר' אליעזר, וצהגיגה י"ב ע"ב הוא צסס ר"ל, ועיין בדב"ר שם, ויש לחקן שם כמו שהוא בכל המקומות, ועיין פסיקתא פסקא בחודש השביעי צהערה ע"ו, ופסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל"ח. (צד) שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. ויל"ד איך יליף מהמקרא

בראשית א

לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דנריס יד), ושלמה אמר חשמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כו), (צה) כי הקב"ה הוא מעונו של עולם, שנא' ה' מעון אתה (תהלים א), והעולם תלוי בקמיע ביד גבור, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד; וכשהגביה הרקיע עם המים, (צו) מיד ברא מלאכי השרת, שנא' המקרה במים עליותיו השם עבים וגו' (סס קד ג); ובתיב סמוך ליה עושה מלאכיו רוחות (סס סס ד); (צז) וגם ניתנם ביום שני גברא, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל לג), איזהו יום שיש לו תמול ואין לו שלשום, הוי אומר זה יום שני של עולם, לפיכך לא נאמר כי טוב בשני: (צה) ד"א לפי שהארץ עדיין לא נתגלתה עד יום שלישי, ולא הושלמה מלאכת הארץ לא אמר בה כי טוב עד יום שלישי: (צט) ד"א לפי שלקה משה שנקרא טוב במים, לפיכך לא נאמר בהן טוב: כל הפרשיות נאמר בהן ויהי כן קודם עשיה, חוץ מפרשת יהי רקיע שנאמר בו אחר העשיה ויהי כן, (ק) ופירושו כמו כן תרנם (ישעיה לג כג):

(ט) ויאמר אלהים יקוו המים. (קא) כמו הקו כך המים סביבות הארץ. מתחת השמים. ולא אותם שעל השמים. אל מקום אחד. (קב) שגער בהן ושקען בתהומות, (קג) מיעוט החזיק המרובה. ותראה היבשה. היבשה שכבר היתה היא הארץ שנבראת ביום הראשון, ועל כי יצאו ממנו המים אל מקום אחד קראה יבשה, כי יבשה מן המים. ויהי כן. לעולם:

(י) ולמקנה המים. הוא מקום הים, ולא המים שבים, כי המים נקראים ים, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), (קד) לכך נאמר בשלישי כי טוב כי טוב שני פעמים, אחד למלאכת המים, (קה) ואחד למלאכת היום: ד"א וירא אלהים כי טוב. כי נשלמה תיקון הארץ, ובו ביום הוציאה הארץ דשאים, שנאמר תדשא הארץ דשא:

(יב) ותוצא הארין דשא עשב מוריע ורע למינהו. (קו) כלומר שלא ישתנו מאחר כן

הערות ותיקונים

הזה דשנע רקיעין הן? ולדעתו חסר וכ"ל וי"א שני רקיעים הן, שנא' השמים ושמי השמים, כמו שהוא בחגיגה שם בשם ר' יהודה, וכן נשנה במדרש דב"ר פ"ג, אבל במדרש שו"ט מזמור קי"ד איתא רבנן אמרי [ג"ל רב אמר] שני רקיעין הן, שנא' לרוכב בשמי שמי קדם, רבנן אמרי שלשה הן, שני השמים ושמי השמים ע"כ, ודרש השמים חד ושמי השמים שנים, הרי שלשה, ובמדרש שו"ט מזמור קמ"ח הללו שמי השמים מכאן אלה למד שאין אלה גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים ע"כ. מלת גשמים מחוסרת הכנה, ויש לתקן שג"ל ג' שמים ואח"כ נתחברו המלות ונעשה גשמים, והוא עפ"י מאמרם ג' רקיעין הן, וכן ראיתי בבאור הרב מהר"ם פדוואה שהביא בן בשם הרד"ל ז"ל, וכאשר הי' בעירי הרב המבאר הג"ל, עוד בערס הו"א לאור את באורו, הראיתיו זה שכן הנהתי בלד המדרש שלי, וכעת מנחתי בילקוט ראובני בראשית עה"כ ויאמר אלהים יהי רקיע, שהביא בשם מדרש שו"ט מזמור קמ"ח לנכון כמו שתקנתי, וז"ל מכאן אלה למד שאין אלה שלשה שמים. (צה) כי הקב"ה הוא מעונו של עולם. ב"ר פס"ח, שו"ט מזמור ל', פסיקתא רבתי פכ"א, ילקוט וינא רמז קי"ו. (צו) מיד ברא מלאכי השרת, הוא דברי ר' יוחנן, ב"ר ריש פ"א, וכוף פ"ג, שם"ר פס"ו, תנחומא חיי. ושו"ט מזמור כ"ד, פדר"ז רפ"ד, וע"ש בבאור הרד"ל והביא בשם מדרש כונן ביום שני נבראו ארזלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים וכן הביא מס' יצירה וכן תראה ביב"ע בראשית א' כ"ו. (צז) גם גיהנם ביום שני נברא. פסחים כ"ד ע"א, ב"ר סוף פ"ד, למה אין כתוב בשני כי טוב, ר' יוחנן חגי לה כו', וכן נשנה במדרש שם"ר פט"ו, תנחומא חיי, פדר"א רפ"ד, ומדרש כונן. ילקוט בראשית רמז ה'. (צה) ד"א לפי שהארץ. ב"ר פ"ד אר"ש לפי שלא נגמרה מלאכת המים כו', ועי' רש"י עה"ל בראשית א' ז' ומפסי מה לא נאמר כי טוב ביום שני כו'. (צט) ד"א לפי שלקה משה. ב"ר שם הוא מאמר ר' לוי מתחלת ברייתו של עולם נפס הקב"ה משה קרוי טוב ועתיד ליטול את שלו מתחת ידיהם, פי' עומד שלו מתחת ידיהם עפ"י מי מריבה נגזר עליו שלא יכנס לארץ, וכן מובא בילקוט רמז ו'. (ק) ופי' כמו כן תרנם. ר"ל ישר וטוב, ופי' הכתוב כל יחזקו כן תרנם, לא יחזקו חזק ישר וטוב, עיין רד"ק בשרשים שרש כן. (קא) כמו הקו כך המים סביבות האש. ע"פ דרשתם ב"ר ריש פ"ה ילקוט רמז ז' יעשה מדה למים המד"א וקו ינסה על ירושלים. (קב) שגער בהם ושקען בתהומות. עי' ב"ר פ"ה, שו"ט מזמור ז"ג, ושם"ר פט"ו. (קג) מיעוט החזיק מרובה. ב"ר פ"ה, ויק"ר סוף פ"י, שם"ר פ"א. (קד) לכך נאמר בשלישי. ב"ר ספ"ד ורש"י עה"ל. (קה) ואחד למלאכת היום. דשאים ואילנות. (קו) כלומר שלא ישתנו מאחר

בראשית א

אלא המין ההוא יורע אם יצא כאותו המין : למינהו, שעורים יצאו שעורים, חטים יוצאו חטים, וכן עץ פרי למינהו : ד"א עשב מזריע זרע ועץ עשה פרי. (קו) כי כל מעשה בראשית בקומתו נבראו כמו האילנות בניסן מלאים, ולא כמו שהן בתשרי; ולמה בראן הקב"ה כך בקומתו; כדי שימצא אדם לאכול, (קח) שנאמר חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ס"א ז) אחרי כן, שלחה נערותיה תקרא (סס), שכן דרך כל העולם מתקן פעודה ואח"כ מכנים אורחים : וירא אלהים כי טוב. (קט) מלמד שנבראת גן עדן לצדיקים, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ) :

(יד) ויאמר אלהים יהי מארת. (קי) לא אמר יהיו מאורות אלא ללמדך (קיא) כי האור שברא ביום ראשון מסנה נהיו המאורות על כן כתוב יהי, כלומר יהי האור מאורות שנחלק למאורות השמש והירח והכוכבים והמזלות : (קיב) מארת. כתיב חסר, (קיג) לפי שהן לוקין בשעה שהקב"ה מלקה את האומות, שנא' כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו, ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגוים מהמה (יחזקאל י"ג) : ברקיע השמים : הוא הרקיע המבדיל בין מים למים : להבדיל בין היום ובין הלילה. וכי המאורות מבדילין והלא האור מבדיל, שנא' ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (בראשית א ד), אלא כך פירשו יהי האור מאורות, אותו האור שנברא להבדיל בין היום ובין הלילה : והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. לא אמר הכתוב והיו להבדיל, אלא והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, למדנו כי להבדיל עונה על האור הנברא להבדיל והמאורות נבראו לאותות ולמועדים ולהאיר על הארץ, והיו לאותות כי השמש הוא אות ליום שאינו נוהג בלילה, וחירה הוא אות בכל מולד ומולד לדעת תחלת החדש וכופו, (קיד) כי חולכת הלבנה בגלגל הרקיע מחלכת בשלשים יום; כל מה שמהלך השמש כל השנה כולה, (קטו) כי שנים עשר מזלות הם, מלה ד' שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים, (קטז) וכל אחד ואחד יש לו שלשים מעלות, כנגד ד' יום של חדש, ובכל יום עולה השמש מעלה, בניסן מתחיל ממלה והלבנה עמו, לפיכך הלבנה לעולם בתחלת החדש קרובה לחמה; וכן בסוף החדש, כי הלבנה רצה במהרה (קיו) ועד שהחמה מגעת לסוף המזל הלבנה עוברת כל השנים עשר מזלות, ומשגת את החמה

הערות ותקונים

מאחר כן. עיין ברמב"ן עה"ת שכתב גזר שיהיה בתולדות הארץ כח הצומח ומולד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד. (קו) כי כל מעשה בראשית בקומתו נבראו. חולין ס' ע"א. (קח) שנא' חכמות בנתה ביתה. עי' סנהדרין ל"ח ע"א על הכתוב הזה. (קט) מלמד שנבראת ג"ע כו'. עיין ב"ר פ"א בשלישי ברא חילטת ודשאין וג"ע. וע"ס פס"ו על הכתוב מקדס. (קי) לא אמר יהיו מאורות. עיין בבבא נה"ס כי בהקדים הפסל אל הפועל נושא המאמר לא ישמור בלש"ק. לא את המין ולא את המספר. (קיא) כי האור שנברא ביום ראשון. עי' חגיגה י"ב ע"א וחכ"א הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא נחלו עד יום רביעי. (קיב) מארת כתיב חסר וי"ו. בפסיקתא פסקא החדש א"ל יוחק לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד יהי מאורות ברקיע השמים מארת כתיב. וע"ס בהפסד ג' כי הכתיב מארת חסר בא לרמוז שאינו רק מאור אחד, ובב"ר ריש פ"ו חסרים המלות "מארת כתיב". ובירושלמי תענית פ"ד ה"ג ברביעי היה מתענין על החיטקת שלא תעלה הסכרה לתוך פיהם ויאמר אלהים יהי מאורות מארת כתיב. וכן הובא במס' סופרים פ"ז ה"ה, ולזה האמור כוון רש"י תענית כ"ו ע"ג ברביעי על הסכרה, וכן מובא בפירושו על התורה (בראשית א' י"ד). (קיג) לפי שהן לוקין. חסר וכנ"ל והיו לאותות לפי שהן לוקין. עיין סוכה כ"ט ע"א, ומכילתא בא, ובסדר"א פ"ז, וע"ס בבבא נה"ס פ"ד. (קיד) כי חולכת הלבנה. עי' סדר"א פ"ז כל שהחמה מהלכת כל ימות השנה הלבנה מהלכת לשלשים יום, ועי' בבבא נה"ס פ"ד ה"ה מה שהביא בשם ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד. (קטו) כי י"ב מזלות הם. עיין פדר"א פ"ו וכולם משרתים לי"ב מזלות ואלו הן כו', ועי' פסיקתא רבתי פ"ב פסקא מתן חורה אות ב'. מפני מה ברא הקב"ה כו', דרש מדורס לשמותיהם, והובא גם בתנחומא האזינו, והיא הוססה מאוחרת בתנחומא, והסופר הזה רשם על המאמר אדם, נמשל לי"ב מזלות "דאיתא בפסיקתא" והלשון משונה שם, והובא לנכון במ' ריחל (דף י"א ע"א), ועי' ציוני חנא דף נ"ז ע"ד, ועי' ילקוט ראובני בראשית פ' וחסך על פני תהום בשם סודי רזי והוא ס' ריחל. (קטז) וכל אחד יש לו שלשים מעלות. עי' פדר"א פ"ז כל המזלות משרתים את ימות החמה וימות החמה ל' יום. (קיו) ועד שהחמה מגעת לסוף המזל. בפדר"א פ"ז כל שהחמה מהלכת

בסוף המזל, כן כל שנים עשר חדש, ובסוף השנה משתנית החמה מסוף הגלגל לתחלתו וע"כ שמה שנה: (ק"ח) ד"א מנין ש"נ"ה ורביע: והיו לאותות ולמועדים. לקדש בהם מועדי ה', (ק"ט) כי שנת החמה יתירה על שנת הלבנה יכ"א ר"ד, י' ימים וכ"א שעות ור"ד חלקים, והחלקים אלה ושמונים בשעה, לפיכך תקנו רבותינו שבעה חדשי עבורים במחזור לבנה, להשוות שנת החמה עם שנת הלבנה, כי תשעה עשר פעמים יכ"א ר"ד עושים שבעה חדשים עיבור מכ"ט יום ומחצה ושתי ידות שעה וע"כ חלקים, ונשארו מהם שעה ותפ"ה חלקים: ולימים. במשמעו: ולשנים. לסנות בהם שנים שנה אחר שנה, כי ללא כן לא היינו יכולין למנות שנים. (קכ) ד"א והיו לאותות, אלו שבתות, שנא' כי אות הוא ביני וביניכם (שמות לא יג): (קכא) ולמועדים. אלו רגלים: (קכב) ולימים. ראשי חדשים: (קכג) ולשנים. זה קידוש שנים. (קכד) אמר רב נחמן (קכה) והוא סימן טוב, עשו מונה לגדול, והוא מושל ביום כדרך שעשו מושל בעולם הזה, יעקב מונה לקטן (קכו) והוא מושל בעולם הזה מעט וכולו לעתיד, כי הרקיע מתגלגל במערב, וכל המאורות הולכים אל המערב, שנאמר וצבא השמים לך משתחוים (נחמיה טו), (קכז) כי שכינה במערב לפיכך היה הארון במשכן במערב, וכן הדביר קודש קדשים במערב, (קכח) והרקיע מתחלק לשבעה חלקים, כנגד שבעה כוכבים, חנכ"ל שצ"ס, חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבת, צדק, מאדים, הלבנה בעין הרקיע, והנוגה בעובי הרקיע בחלק שני, והצדק בשלישי, והחמה ברביעי, והכוכב בחמישי, והמאדים בששי, ושבת בשביעי, והכוכבים עמהם, ויש הפרש בין כל אחד ואחד בעובי גלגל הרקיע, לפיכך ביאת הלבנה בדרך קצרה. והחמה בארוכה: (קכט) סידור כוכבי המזלות. נוכח המזל העשירי לו ושפילתו ברביעי, והמסתכל בשבת, נובהו בין חמה ומלה, ושפילתו מאזנים, צדק גבהו סרטן ושפילתו גדי, מאדים

מהלכת כל ימות השנה, הלכנה מהלכת לשלשים יום, עי' מ"ט הרד"ל צמח טפחאות מחק זה, וכן בהגהות המיוחסות להגר"א, ועיין צ"ח הישר לר"ת סי' תקס"ח, ואולי היה כתוב כאן כלשון הירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד מה שהחמה מהלכת לשלשים יום הלכנה מהלכת לה' ימים מה שהחמה מהלכת לה' חדשים לבנה מהלכת לו' ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לו' חדשים לבנה מהלכת לפ"ו יום. (קית) ד"א מנין שנה ורביעי. ו"ל ושליש יום. עיין פדר"א פ"ו חשבון ימות שנת הלכנה ג' מאות ונ"ד ימים ושליש וחמשי חלקים ט'. וכח שס הרד"ל כמנין שס שנ"ה ושליש היום נחשב ג"כ ליום דמקצת היום ככולו. ובפדר"א פ"ו איחא חשבון ימות החמה הוא שס"ה ימים ורביעי יום, ומזה נחלק להמחנך וכח ורביעי. (קית) כי שנת החמה יתירה על שנת הלכנה, יבא רד". בתחלה מביא סימן ואח"כ חוזר ומפרש י' ימים כ"א שעות ור"ד חלקים, והוא מפדר"א פ"ו, ועיין מה שהעיר ע"ז הגאון הרד"ל בלוח י"ב ובלוח ל"ה שהוא הוספת ותיקון המעתיקים בפדר"א, ועי' ב"ר סוף פלג, י"א יום יתירה ימות החמה על ימות הלכנה. (קב) ד"א והיו לאותות אלו שנתות. ב"ר פ"ו, ילקוט רמז ח', פסיקתא פ' החודש דף מ"ב ע"ב. (קבא) ולמועדים אלו רגלים. ב"ר וילקוט ופסיקתא שס, וע"ש מה שהעירותי בהערה י"ב והבאתי שזילקוט שס סיים בשם ב"ר שנאמר אלה מועדי ה'. (קבב) ולימים ראשי חדשים: עיין בהערה שס שצאתי כוונת הדורש אלו ראשי חדשים ע"ס מאמר מגלה ה' ע"א. (קבג) זה קידוש שנים. כ"ה בב"ר שס, והכוונה עיבור שנים, ולזה המאמר כוון יונתן בן עוזיאל בתרגומו שס, ובפסיקתא שס וכן זילקוט רמז ח' הגי' ולשנים אלו ראשי השנים. (קבד) א"ר מחן והוא סימן טוב. בב"ר פ"ו, ובפסיקתא החודש דף כ"ד ע"ד, ורבותי פ"ו וזילקוט בא רמז קנ"א מתחיל ר' לוי בשם ר' יוסי בר אבא אמר דרך ארץ הוא שיהא הגדול מונה לגדול, והקטן מונה לקטן, עשו מונה לחמה שהיא גדולה ויעקב מונה ללכנה שהיא קטנה, וע"ז מוצא שס מאמר דר' מחן והוא מוסב על הכתוב את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה. (קבה) והוא סימן טוב, עיין בפסיקתא בהערה שהבאתי מחאן נהגו למר בקידוש לבנה סימן טוב. (קבז) והוא מושל בעוה"ז מעט. עי' ב"ר שס, ובפסיקתא שס כך יעקב יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב, ועי' בהערה ר"ד בפסיקתא שס. (קכז) כי שכינה צמערב. ב"ב כ"ה ע"ב, פדר"א פ"ו. (קכח) והרקיע מתחלק לו' חלקים כנגד ז' כוכבים. עיין פדר"א פ"ו, ובבאור הרד"ל שס, ובס' יצירה פ"ד מ"ד, ועי' רש"י ברכות כ"ט ע"ב, שנת קכ"ט ע"ב, וערוגין כ"ו ע"א ועיין צ"ח רזיאל. (קכט) סידור כוכבי המזלות. מוצא ברזיאל דף פ"ו ע"ב, גם זילקוט ראובני צפ' יעט אלהים את שני המאורות בשם סודי רזי (הוא פ' רזיאל) ושם מתחיל: סדר שבעה הכוכבים כך הם

בראשית א

גובהו גדי ושפילתו סרטן, נוגה גובהו דגים ושפילתו בתולה, כוכב גובהו בתולה ושפילתו דגים, לבנה גובהו שור ושפילתו עקרב, מקום שפילתו של זה גובהו של זה, ומקום גובהו של זה שפילתו של זה: ושבעה מעלות לשבעה כוכבים, בין מעלה התחתונה למעלה העליונה תש"ל חבלים בחבל השמים, (קל) כל חבל יש לו מאה וחמשים חבלים בחבל הארץ, (קלא) מעלה שניה גובה מן התחתונה ג' חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קס"א בחבל הארץ, (קלב) מעלה הרביעית לחמה סובב לרקיע בשנים עשר חדש (קלג) והוא גבוה ממעלה שלישית שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו מאה ושלושים חבלים בחבל הארץ, (קלד) מעלה חמישית למאדים והוא גבוה מן הרביעית ארבע מאות ושלושים חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קי"ט חבלים בחבל הארץ, (קלה) מעלה ששית והוא לצדק גבוה ממעלה חמישית [תרי"ב] חבל בחבל השמים, (קלו) וכל חבל יש לו קי"ט חבלים בחבל הארץ, (קלז) מעלה שביעית לשבת והוא גבוה מן הששית חמשה מאות ועשרה חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו ל"ד חבלים בחבל הארץ, נמצא ממעלה התחתונה של לבנה עד מעלה העליונה של שבת רום אלף ותתל"ח חבלים בחבל השמים שהם כ"ח רבוא אלפים ורפ"ז חבלים בחבל הארץ, וחבל הארץ ג' אמות, החמה לוקה בקי"ז ימים בין שני התנינים ומשחרת, והלבנה לוקה מ"ב חודש ל"ב בראשו וחביו של תנינים ומאדמת. (קלח) מלה פרס ומדי, שור כשדיים, תאומים כוזרים, סרטן ארמיניא, אריה מלכות אדום, בתולה אשכנזיים, מאזנים אפריקאיה, עקרב מדבר, קשת כושיים, גדי ארץ ישראל, דלי מצרים, דגים הונדיאה המכונה אלחדי:

(טו) לדאיר על הארץ. ולא למעלה לרקיע, כי למעלה אין צורך המאורות להאיר כי נהורא עמיה שריה:

(טז) המאורות הגדולים. הגדולים משאר המאורות שהן כוכבים: (קלט) ד"א הגדולים.

הערות ותקונים

חכמי הגוים אומרים כו', ואין ספק שהמחבר רביט עזיה וגם צעל הרזיאל לקחו זה מפי ר' שנתו דוטלו לס' יצירה, או צפי' לברייתא דשמואל, ועיין מה שהביא בשמו ר' יוסף קרא צפי' לחיוב (כ"ח ח"ז נד ס"א — ס"ז) וחראה כי הדברים האלו טבעים ממש, ועיין לעיל הערה ע"א הפירוש כי צעל הרזיאל משתמש בספרו של ר' שנתו דוטלו, ומציא את שמו בפירוש, וכן מובאים מאמרים רבים בס' רזיאל בהעלמת שמו. (קל) כל חבל יש לו ק"ט חבלים. בס' רזיאל הגי' קצ"ו חבלים והיא טעם כטובה, כמו שחשב שם תש"ל חבלים וכל חבל יש לו קצ"ו חבלים, נמצא כולם י"א רבוא ג' אלפים ותת"ס בחבל הארץ, מזה חראה שז"ל קצ"ו חבלים, ועי"ז יפלה לכוון המספר הכולל, לא והשוב, וצילקס ראובני שם בספוט י"ט חבלים, ז"ל חבלים חבלים, וכן מ"ס שם יש בו קצ"א ז"ל קצ"ו, וכן ב' אלפים חבלים, ז"ל חבלים. (קלא) מעלה שניה גבוה מן התחתונה ג' חבלים. ז"ל שני חבלים כמו שהוא בס' רזיאל וחשב שם גם מספר הכולל, וצילקס ראובני בפשט ש"ץ ז"ל שג"ג. (קלב) מעלה הרביעית. חסר לפני זה מעלה השלישית שהשמים המעתיק וממלא לכוון בס' רזיאל שם ז"ל מעלה שלישית הוא משון טנה וזה סובבת כל הרקיע גובה ל"ח בחבל השמים כל חבל פ"ד חבלים בחבל הארץ נמצא כולם ד"א הקצ"ב ע"כ. גם הגי' הזאת נסתפקה ולא עולה לכוון סכום הכולל ואולי ז"ל ד"א תתצ"ב. וצילקס ראובני ג"כ הגי' מופשט ע"ס.

(קלג) והוא גבוה ממעלה השלישית, שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו ק"ב חבלים בחבל הארץ. הלשון השונה. ובס' רזיאל מובא והוא גבוה ממעלה שלישית (משון טנה) פ' חבלים בחבל השמים כל חבל וחבל הקיפה חבל, בחבל הארץ, נמצא כולן ארבע רבוא ואלף ש"מ, וגם בזה אינו עולה הסכום הכולל, ואולי ז"ל ארבע רבוא ואלף ומ', ובפרט ז"ל תקי"ג, וצילקס ראובני הלשון משונה ע"ס. (קלד) מעלה חמישית כו' והוא גבוה מן הרביעית ח' חבלים. ז"ל ל' חבלים, וכ"ס לכוון בס' רזיאל וצילקס ראובני, וכן עולה לכוון החשבון הכולל ל' פעמים קי"ט עולה ג"א תק"ע חבלים. (קלה) מעלה ששית כו' תרי"ב חבל. המספר "תרי"ב" הוא פתי בפנים וכמו שהוא בספר רזיאל וצילקס ראובני בפשט תרי"ב. (קלו) וכל חבל יש לו קי"ט חבלים. ז"ל קי"ב, ובס' רזיאל שם סיים ממצא כולן ששה רבוא ה' אלף [אלף ח' אלף] ותקמ"ד, כי תרי"ב פעמים קי"ב עולה כן מספר הכולל. חבל צילקס ראובני בפשט ששה רבוא ז"ל ששה רבוא ות"ק אלפים ז"ל וח' אלפים. (קלז) מעלה שביעית. עי' בס' רזיאל. וצילקס ראובני ותמצא מספרים שונים זו מזו. (קלח) מלה, פרס ומדי כו'. המחבר ייתכן י"ב מקומות ל"ב מזלח ולא מצאתי מאמר כזה במדרשים רק בלוחות דר"ע (בית המדרש ח"ג נד כ"ד) שתיים עשרה אהיות הן נגד שתיים עשרה שעות היום כו', ושתיים עשרה ארצות ע"כ. (קלט) ד"א הגדולים שוים היו גדול.

בראשית א

שמים היו בגדל וחור ומיעט את הירח לפיכך קראו קמן : (קמ) ואת הזכבים . ה' כוכבים וחמה ולבנה תרי שבעה :

(יח) ולמשול ביום וללילה . זה בעתו וזה בעתו : ולחבדיל בין האור ובין החשך . לא כמו שאמר למעלה לחבדיל בין היום ובין הלילה , כי אותו עונה על האור וזה עונה על המאורות :

(כ) ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה . הם הדגים : על פני רקיע השמים . הוא האויר של עולם , כי רקיע השמים הוא כווילון לפני השמים העליונים : (קמא) שאל קונטריוס הנמון את ר"י בן זכאי , כתוב אחד אומר ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף וכו' , אלמא סמיא איברי , וכתוב א' אומר (נחלשית נ"ס) ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה וכל עוף השמים , אלמא מארעא איברי , א"ל מן הרקק נבראו , (קמב) אמר שמואל קפומקא תדע לך שתי העופות יש להן קשקשים כרגלים כרגלים לפיכך הזכשר שהיטת העוף במימן אחד או חבו של סימן אחד :

(כא) ויברא אלהים את התנינים הגדולים . (קמג) זה לוייתן , (קמד) לפי שתנינים כתיב חסר יו"ד , (קמה) אבל יש אם למקרא ונדרש התנינים בלשון מרובה על שאר דגים גדולים שבים , (קמו) ולמה נקראו תנינים , שכל הרואה אותם מתנים גבוהות ה' : ואת כל נפש החיה החסשת . (קמז) רמז מתפרש משמעו על שלשה דברים , על הדגים , ועל השרצים , ועל חית הארץ : וירא אלהים כי טוב . גנו מהם לצדיקים לעתיד לבא , ומפני מה לא נאמר בפרשת ישרצו המים ויהי כן , לפי שכבר נאמר בפרשת יקוו המים ויהי כן , לא הוצרך לומר כאן ויהי כן : ד"א שלשה שנאמר בהן בריאה לא נאמר בהן ויהי כן , שמים וארץ , והתנינים , ואדם , שהם בריות גדולות וחשובות , לכך נאמר בהן בריאה ודואיל ונאמר בהן בריאה לא הוצרך לומר ויהי כן , משום שנא' כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים ע"ט) :

(כב) ויברך אותם אלהים לאמר . מה ת"ל לאמר , מלמד שבתחלת בריאת העולם היה הקב"ה מברך עולמו מיכן ניתנה ברכה לצדיקים לברך עולמו , וכן הוא אומר והיה ברכה (נחלשית י"ב) : והעוף ירב בארץ . מיכן אתה אומר (קמח) העופות מן הרקק נבראו : (כד) ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה . כלל , בהמה ורמש וחיחו ארץ , פרט : בהמה , המה השור והחמור והפרד והסוס והגמל והדומים להם : ורמש , הם השרצים ההולכים על גחון : וחיתו ארץ . הם איל צבי ויתמור והדומה להם עם הפראים הארי והדוב והזאב והנמר והברדלס : ויהי כן . כי נהיו מתולדי תולדות :

(כה) וירא אלהים כי טוב . כי צפן מהם לעתיד ואין טוב אלא צדיק שנא' אמרו צדיק כי טוב (ישעיה נ"י) , וביום שנבראו בהמת הארץ , וכל נפש החיה , אשר אין להם חיות כי אם בארץ , יצר את האדם מן האדמה שאין לו חיות לא במים ולא ברקיע השמים כי אם בארץ :

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו . בלשון רבים , על כי האדם חשוב מן הכל , והוא היה עתיד למשול על הבריות שנוצרו לפניו אמר בלשון רבוי , ולא כי הוצרך

הערות ותקונים

הוא ע"פ מאמרס (חולין ס' ע"ב) ר' שמעון בן סזי רמי' כו' , ולזה המאמר כוון רש"י בראשית א' ס"ו , ועי' ב"ר ס"ו מאמר שהוא קורא אותן גדולים כו' שמיטתי את הירח , ועי' פדר"א ס"ו : (קמ) ואת הככבים ה' ככבים וחמה ולבנה הרי ז' : עי' פדר"א ס"ו ונביאר הרד"ל ס"ס . (קמא) שאל קונטריוס . חולין כ"ז ע"ב ועי' רש"י ס"ס שכתב וז"ל קונטריוס ההנמון שאל את ר' גמליאל שאלות הרבה , והן בנכוחות ה' ע"ב וגם זאת שאלו עכ"ל . וז"ל ר' יוחנן בן זכאי במקום ר' גמליאל , וע"ס בחוס' ד"ה ושרד שאלו . (קמב) אמר שמואל קפומקא . נגמרא ס"ס אמר רב שמואל קפומקא , ושם הוא על המאמר דרש עובר גלילה ע"ס . (קמג) זה לוייתן . נ"ב ע"ד מ"ב , ב"ר ס"ז , ויב"ע בראשית ס"ס ורש"י פה"ח כ"ס מדרש אנדה . (קמד) לפי שתנינים כתיב חסר יו"ד . נמדרש ב"ר . שם תנינים כתיב זה לוייתן שאין לו בן זוג , וכנ"ל לפנינו , ועי' ב"ר ע"ד ע"ב סירס הזכר והרג הנקבה , ועי' פדר"א ס"ס בחמישי השרין מן המים לוייתן נחש נריח , וע"ס נגמור הרד"ל אות ל"א . (קמה) חנל יש אם למקרא . ומדרש התנינים על שאר דגים גדולים שבים , וכן רש"י פה"ח כחנ' תנינים דגים גדולים שבים . (קמו) ולמה נקראו תנינים . עי' רמב"ן פה"ח . (קמז) רמז מתפרש . עיין ברמב"ן . (קמח) העופות מן הרקק נבראו . עי' חולין כ"ז ע"ב .

וכדי

בראשית א

לדעת בריותיו, אלא נמלך בכבודו ובעצמו, שנא' הבה נרדה ונבלה (נבלשית יא' ז') הלא תראה כתיב בפ' בלק אולי אוכל נכה בו (נמדנר כנ' ו'), ולא אמר אכה בו, או נוכל נכה, אלא בלשון יחיד התחיל, וסיים בלשון רבים, כי על רשות עצמו דובר נכה בו כש"כ הקב"ה שנאמר בו כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד' יט'), על דרך קדושתו ונבירותיו שאין להם מספר, על כן כתוב נעשה אדם. כיוצא בדבר, ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעיה' ו' ח), (קמט) וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשויות הן, חזר הפסוק האחר ואמר בלשון יחיד ויברא אלהים את האדם. הבה נרדה (נבלשית יא' ו'), וירד ה' לראות את העיר (שס' ט"ה) כי שם נגלו אליו האלהים (שס' לה' ו'), לאל העונה אותו (שס' לה' נ'), כי מי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ז' ז'), ומי כעמך ישראל אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם (שס' ו' כ'), כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד' יט'), שאע"פ שפותח בלשון רבים, אמר אחריו בלשון יחיד, ללמדך שהוא יחיד ומיוחד יתברך שמו לעד ולנצח נצחים. וכל כך למה (קנ) לפי שאין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה, שנא' בנזירת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאילתא (דניאל ד' יד), (קנא) וגם זה הפכו לו חכמי ישראל לתלמי המלך וכתבו לו אעשה אדם, כי לא היה נכנס בדעתו מדרש הפסוק כמו שישראל דורשין, אבל המבינים יכולין להבין כי יתכן לומר האחד נעשה ברוב שלמותו: ד"א אל"ף ונו"ן במקרא נלמד זה תחת זה, כמו משכני אחרין גרועה (שס"ט א' ד') כמו ארוצה, (קנא) כי אותיות אית"ן מתחלפים זה תחת זה: (קנב) ד"א לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מאדם מיכן ואילך בצלמנו כדמותינו, לא אשה בלא איש ולא איש בלא אשה, ולא שניהם בלא שכינה (קננ) כך השיב ר' שמלאי לתלמידיו: (קנג) וי"א כי ר' סעדיה פירש, נעשה אדם לכל הדורות וכי ויאמר אלהים כמו ציווי לנו שנעשה אדם בצלמנו כדמותנו שאנחנו בעולם בצלמו שהוא עתה האדם: ד"א בצלמנו כדמותנו. מה בין צלם לדמות, (קנד) אלא שהצלם הוא על תואר מראית הדבר, והדמות הוא תיקון הפנים, ודומה להם סר צלם (נמדנר יד' ט'), כלומר סר תואר פניהם וסתר כמות פניהם מן חיראה והאימה, ותיקון הפנים הוא הדמות, כמו ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א' י'), ואמרו בלשון רבים כלומר צלם ודמות הנאה לנו לשמשנו, כי ברא הקב"ה את האדם בצלמו נאה לשמש לבוראו כדמות המלאכים להלוך בקופה זקופה ולהיות לו פנים כפני החיה אשר היא תחת כסא הכבוד, שנאמר ודמות פניהם פני אדם (שס'), והוא החשובה מכל הפנים: וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה. (קנה) זהו שאמר הכתוב שירד לה' כי נאה גאה (שמות טו' א'), למתגאה על גאים, מלך שבחיות ארי, מלך שבבהמות שור, מלך שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהם, ומלך מלכי המלכים מתגאה ומתגשא על כולם, ברוך הוא וברוך שמו, לפיכך היכון כסא כבודו על ארבעה דמיות הללו:

(כו) ויברא אלהים את האדם בצלמו. שהוא עתה בעולם: בצלם אלהים ברא אותו. שנה הכתוב עליו על חיבת הצלם הזה שהוא חשוב ונאה לפניו: זכר ונקבה ברא אותם. (קנו) אמרו רבותינו ז"ל, כי כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא.

הערות ותקונים

(קמט) וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשויות הן. פי' מהדרין ל"ח פ"ג כ"ח שפקרו הצדוקים תשובתו נלדן כו', ופי' ב"ר פ"ח ח"ר שמלאי נב"מ שחתה מולא פתחון פה למינין חתה מולא תשובתם נלדו כו'. (קנ) לפי שאין הקב"ה עושה דבר כו', מהדרין ל"ח פ"ג. (קנא) וגם זה הפכו לו חכמי ישראל. פי' לעיל הערה כ"ג שזיימתי כל המקושט שנמדדשים אשר הביאו השטים ששט לחלמי המלך. (קנא) כי אותיות אית"ן מתחלפות, ועמ"ש פ"ז לקמן בח"כ פ' בלק על פ' אולי אוכל נכה ונו' ועמ"ש שס' החזקוני ע"ז הכתוב: (קנב) ד"א לשעבר. ב"ר פ"ח. (קנג) קר העיז ר' שמלאי, מחוץ נב"ר שס'. (קנג) וי"א כי רב סעדיה פי', פי' שדאכ"פ, שביא ויאמר הגאון כו' ע"ש, כוון ג"כ לפי' רביס סעדיה גאון ז"ל, כי מלבד תרגומו על התורה בלשון ערבי, חזר ג"כ פירוש על התורה, פיין תולדות רס"ג בהערה ל"ד, ובהערה ל"ח. (קנד) אלא שהצלם הוא על חוץ מראית הדבר. בטוהס כי כלם הוא המראה והכוון של הדבר (דאס אויסזעהען), והדמות הא' תקון והתבנית (פארם, צילדונג), ומפרש סר כלם מעליהם מלשון כלם, כלומר נשתנה מראיתם מתחת חומה, ודמות פניהם בטוהס סיקון וחומר פניהם (דיא צילדונג איבערס אונגעזיכטעס). (קנה) זש"ה שירו כו' מלך שבחיות. חגיגה י"ג פ"ג. (קנו) אמרו רז"ל. ברכות ס"א פ"א, ערוזין י"ח ע"ב. חר"י

בראשית א

שנאמר אחור וקדם צרתני (מחלים קלס ס), לפיכך הוצרך לומר אעשה לו עזר כנגדו, מכלל דעד השתא לא היה כנגדו. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, כי זה שאמר זכר ונקבה מוקדם ומאוחר הוא, על הפרשה שנאמרה למטה בלא טוב היות האדם לבדו כי עשה אדם וחוה אחרי כן, והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה, כי רצה לחתום במעשה ששת הימים, ואחר כך פירש מעשה חוה, בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו:

(ב) פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה. מפורש למעלה:

(בט) לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. (קנו) א"ר יהודה אמר רב אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, שנאמר ולכל חית הארץ וגו' כל ירק עשב לאכלה, ולא שיהיו אוכלין את חית הארץ, וכשבאו בני נח הותר להם, שנא' כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט), ולא נאמר להם כי אם אבר מן החי, שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם טז טז):

(ל) ויהי כן. לדורות:

(לא) את כל אשר עשה. הכליל גם חוה, אע"פ שלא ספר הענין כי קצרו הנה להכליל ששת ימי המעשה ולהזכיר יום השבת הכל בכלל היה: והנה טוב מאד. לא אמר מאד עד שבא אל האדם, שהוא מעולה מכל, (קנה) מ"א ד"א ד"ם למפרע: (קנט) ד"א את כל אשר עשה והנה טוב מאד. להרבות המות, לפי שצפה הקב"ה בעולם וצפה שטוב המות לבריות לכך אמר את כל אשר עשה והנה טוב מאד: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. (קס) מפני מה נתוספה ה"א בששי, דאמר ריש לקיש מלמד שהותנה הקב"ה עם מעשה בראשית, אמר להם אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר את העולם לתוהו ובוהו: ד"א יום הששי, בשעה שנתן הקב"ה תורה למשה רבינו בהר סיני סיפר לו כל מעשה בראשית מתחלה ועד סוף, בשעה שאמר הקב"ה זכור את יום השבת לקדשו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' וינח ביום השביעי (שמות כ ח ויא), ומשה רבינו סידר בספר כל מעשה בראשית, וכתב יום הששי, (קסא) יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם, וכן הוא אומר, והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שם טו ה), לפיכך אמר גם הנה יום הששי, כלומר הששי של מעשה: (קסב) ת"ר אדם יחידי נברא, מפני מה נברא יהודי, שלא יהיו המינין אומרים רשויות הרבה בשמים: ד"א מפני הצדיקים ומפני הרשעים, (קסג) שלא יהיו צדיקים אומרים (קסד) אנו בני צדיקים ורשעים אומרים אנו בני רשעים: ד"א מפני המשפחות שלא יהיו מתנזרות זו בזו, ומה עכשיו שנברא יחיד מתנזרות, אם נברא שנים על אחת כמה וכמה: ד"א מפני הגזלנין ומפני ההמסנין. ומה עכשיו שנברא יחידי גזלנין וחמסנין אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה: (קסה) מתניתין, ולהניד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה אבל הקב"ה טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון, יאין אחד מהם דומה לחבירו, שנא' תתהפך כחומר הותם ויתיצבו כמו לבוש (איוב לט יד), ומפני מה אין פרצופותיהן דומות זו לזו, שלא יראה אדם דירה נאה לחבירו, ואשה נאה לחבירו, ויאמר שלי הן, שנא' וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר (שם טז טז). (קסו) תניא היה רבי מאיר אומר בשלשה דברים

הערות ותקונים

(קנו) א"ר אמר רב, סנהדרין נ"ס ע"ב, ועי' שם נ"ו ע"ב בתום ד"ס אכל תאכל. (קנט) מאד אד"ס למפרע. ב"ר ספ"ס. (קנא) ד"א כו' טוב מאד להרבות המות. עי' ב"ר פ"ס בתורתו של ר"מ מלאו כתוב והנה טוב מאד והנה טוב מות, והרד"ק צפי ע"ה ת"ה הביא וז"ל ואני מלאתי כתוב, דהוה כתוב צלורייתא דאשתניאת לרומי והיא היתה גטוזה וסחומה צכנישתא דאסוירוס והנה טוב מוח עכ"ל. (קס) מפני מה נתוספה ה' בששי, שבת פ"ח פ"א, ועי' ב' ע"א. (קסא) יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם. עי' ב"ר כו"פ פ"ס. ובה נגמרה מלאכת העולם ע"כ כתיב הששי. (קסב) ת"ר אדם יחידי נברא. סנהדרין ל"ז ע"א: (קסג) שלא יהיו המינין אומרים. נגמרא שלא יהיו נדוקים אומרים. (קסד) אנו בני צדיקים. עי' רש"י שם. (קסה) מהניחין. ר"ל ועד תניט שם סנהדרין וכו"ה בתוספתא פ"ח. (קסו) תניא היה ר"מ אומר.

סנהדרין

ט

בראשית א

אדם נשתנה מחבירו, בקול, ובמראה, ובדעת, בקול ובמראה משום עוה, בדעת מפני הנזלנין ומפני החמסנין: (קסז) ת"ר אדם בערב שבת נברא, ומפני מה נברא בערב שבת, (קסח) שלא יהיו מינין אומרים שותף היה לו להקב"ה במעשה בראשית: (קסט) ד"א שאם תזוה דעתו עליו, אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית: (קע) ד"א כדי שיכנס למצוה מיד: ד"א כדי שיכנס לסעודה מיד: (קעא) משל למלך ב"ו שבנה פלטורין ושכללו והתקין סעודה, ואחר כך הכניס אורחין, שנא' חכמות בנתה ביתה הצבה עמודיה שבעה מבחה מבחה יינה אף ערכה שלחנה שלחה גערותיה תקרא על גפי מרומי קרת (משלי ס א נ ג) חכמות בנתה, זו מדה של הקב"ה שברא את כל העולם כולו בחכמתו, הצבה עמודיה שבעה, אלו ו' ימי בראשית, מבחה מבחה מסכה יינה, אלו ימים ונהרות וכל צרכי העולם, שלחה גערותיה תקרא, זו אדם והוה, על גפי מרומי קרת, (קעב) רבא רמי כתוב על גפי, וכתוב על כסא, (קעג) בתחלה על גפי ולבכוף על כסא:

ב (א) ויכלו השמים. ממעשה אחר: ויכלו: מעצמן: ד"א ויכלו. בילל הקב"ה את השבת ככלה, ויכלו חזר על מעשה בראשית, ואע"פ כי השלים הסיפור ביום הששי, עוד חזר ואמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, כל זה היה בששת ימי בראשית:

ב (ב) ויכלו אלהים ביום השביעי. (א) והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי, והיאך כתב ביום השביעי, כלומר ביום השביעי בהיותו יום שביעי אז כלתה המלאכה, כי יום השביעי עצמו, הוא מן המלאכות ואע"פ שלא נהייתה בו מלאכה שעות של יום השביעי נקראו מלאכה, כי עלו למספר שבעת הימים להקרא שבוע אחד, כי מלאכתו אשר עשה כל ששת הימים בששי נשלמה: ד"א ויכלו אלהים ביום השביעי: מרם יום השביעי, כי ביום משמע מרם ומשמע בו בעצמו, כמו ביום הזה באו מדבר סיני (שמות יט א) והוא בו בעצמו; ויש ביום שהוא מרם, כמו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים (שם יב טו), והוא קודם יום טוב, אבל כל מקום שנאמר ביום ההוא בודאי בו ביום, כמו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שם לה ג), והוא בו ביום עצמו: וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. אע"פ שלא היה מעשה בראשית כי אם במאמר, קראן עשיה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לו ו), כי אם אמר נהיו משמע מעצמן נהיו, אלא נעשו על ידי אחר: ג) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו. מה סיפר משה רבינו לישראל כי הקב"ה בירך וקידש זה היום, כי בימי משה נהיה שבידך ויקדש את השבת. (ב) וכן אמר רבי ישמעאל ברכו במן בלהם משנה, וקידשו במן, דכתיב ויום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות יו כו), וכל כך למה נהיה כי בו שבת במעשה בראשית מכל מלאכתו: ויקדש אותו. משל למלך שבנה פלטורין ואחר כל מלאכתו עשה לו חינוך, כך הקב"ה אחר כל מלאכתו קידש את יום השבת ובירכו: אשר ברא אלהים לעשות. (ג) אלו הן עשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, פי הארץ, ופי הבאר, ופי האתון, והקשת, והסן, והכתב, והמכתב, והלוחות, וקברו של משה, ואילו של אברהם אבינו, ויש אומרים אף המזיקין, ויש אומרים (ד) אף צבת בצבת עשויה שעשה הקב"ה מלקחיים להיות לעולם, כי כל אלה ברא אלהים לעשות

הערות ותקונים

סנהדרין טז. (קסז) ת"ר אדם נברא. סנהדרין טז, וכן נשנה בחומש פתח טז. (קסח) שלא יהיו המינין אומרים. נגמרא טז השמיטו מלת מינין והציגו במקומה לדוקים. (קסט) ד"א שאם תזוה. נגמרא טז. (קע) ד"א. גם זה טז. (קעא) משל למלך. נגמרא טז. (קעב) רבא רמי. כ"ה נע"ז י"ט ע"א, אולם בסנהדרין טז הגי' רבא נר חנה רמי. (קעג) בתחלה על גפי כו'. עי' רש"י טז, וכתוב סנהדרין טז ד"ה בתחלה:

[ב] (א) והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי. עי' ב"ר פ"י, ומוצא בילקוט בראשית רמז ס"ז. (ב) וכן אמר ר' ישמעאל. ב"ר פ"א, ילקוט רמז ס"ז, פסיקתא רבתי פכ"ג. (ג) אלו הן י' דברים אבות ט"ה, פסחים נ"ד ע"א. (ד) אף צבת בצבת עשויה. ל"ל אף הצבת, הוא היה אומר צבת בצבת עשויה. (לק"ט) בית

בראשית ב

נמים ונבורות, בדרך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, לקיים מה שנאמר אין כל חדש תחת השמש (קהל א' פ'), זה שאמר הכתוב ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג' יט). (ח) ר' עזריה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר, ביום הראשון ברא שמים וארץ עליונים ותחתונים, נשתיירו עוד ה' ימים ברא אחד מלמעלה ואחד מלמטה. בשני ברא רקיע למעלה, בשלישי יקוו המים למטה, ברביעי יהי מאורות למעלה, בחמישי ישרצו המים למטה, בששי אמר הקב"ה אם אני בורא את האדם מלמעלה הרי הוא מתגאה ביותר ואם מלמטה הרי הוא כבוהה, ועוד כי יתוספו מעשה הימים של מטה משל מעלה, לפיכך בראו מלמטה, זהרוח ונשמה מלמעלה, הוי אומר בחכמה יסד ארץ (ש' פ'), המשל ופחד עמו עושה שלום בברואיו (חיו"ב כה ב): ד"א אשר ברא אלהים לעשות. לכבוד השבת, וכן הוא אומר לא עשה כן לכל נוי (תהלים קמו ב), וכנגד ששת ימי בראשית, אמר דוד תורת ה' תמיסה, עדות ה' נאמנה, פקודי ה' ישרים, מצות ה' ברה, יראת ה' מהורה, משפטי ה' אמת (ש' פ' ס' י'), ששה שמות הללו כנגד ששת ימי בראשית שיהיו ישראל עוסקים בתורה והעולם מתקיים, אבל שבת אות היא ולא תוצרך הכתוב לומר בו שם כדרך כל ששת הימים:

(ד) אלה תולדות השמים. (ו) אמר ר' אבהו כ"ס שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים ולא פסל, וזה אחד מהם אלה תולדות השמים. (ז) אחר שנשתכלל העולם פסל תוהו ובוהו, כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו: תולדות השמים. (ח) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל ב"ר נחמן כל תולדות שבמקרא חסרין תולדות כתיב, חוץ משנים, אלה תולדות השמים, ואלה תולדות פריץ (רוח ד' יח). (ט) א"ר פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שחסר העולם מן אדם הראשון, ואלו הן זיו, וקומה, וחיים, ופירות הארץ. (י) וכן עדן, וחמה ולבנה, זיו פניו מנין, שנא' משנה פניו ותשלחהו (חיו"ב יד ב), קומתו מנין, דכתיב האולך אתכם קוממיות (ויקרא כו יג), כקומתו של אדם הראשון, וחיוו, שנא' כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כג), פרי הארץ, דכתיב ועל הנחל יעלה על שפתו מזה וסוזה כל עץ מאכל (יחזקאל מו יב), ג"ע, דכתיב ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח), חמה ולבנה, דכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישע' לכו) (יא) אמר רב אחא בשם ר' חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא: השמים והארץ. שאמרו למעלה, כי בא לחדש דברים. (יב) כדרכי ישמעאל דאמר כל פרשה שנאמרה בתורה ונשנית, לא נשנית אלא מפני שנחדש בה דבר, ומה חידוש היה בה, חידוש

הערות ותקונים

(ה) ר' עזריה. ב"ר פי"ב במלמד המהיל חני כל מי שיש לו תולדות. (ו) ח"ר אבהו. ב"ר פי"ב ופ"ל, שמ"ר פ"א, ותנחומא שמוח, ושמ"ר פ"ל, ותנחומא משפטים. ודברי המדרש מובאים כחוס' שבת י"ג ע"ב ד"ה רפ"י, ונרשם שם מדרש פ' משפטים. יש לציין ב"ר פי"ב ופ"ל, וכן המהמר הביא ב"ר יחזקאל הזה ר"ש שמוח. (ז) אחר שנשתכלל העולם פסל תוהו ובוהו כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו. דבריו מוזכרים על לשון המדרש ב"ר פי"ב פכ"י שם מה פסל תוהו ובוהו, ועי' בע"י שם שהביא בשם הנ"ל ז"ל שכל פסל תוהו ובוהו שפסל את תוהו ובוהו מהיוחס תולדות הארץ, חסם הם עיקרי ותומדי הארץ עכ"ל. ובמדרש שמ"ר פ"ל מפורש ומה פסל שהיה בורא שמים וארץ והיה משתכלל בהם ולא היו ערבים אליו והיה מחזירן לתוהו ובוהו כיון שאלה השמים והארץ אלו ערבו לפניו אמר אלה תולדות השמים והארץ ע"כ. (ח) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל ב"ר נחמן, ותנחומא פ' בראשית הוא כמו שהביא המהמר, וכן בשם שמ"ר פ"ל, ומוכח במדרש חסירות ויתירות לז' ל"ו, ועיין השחר שנה רביעית חוברת ששית לז' שכל"א מה שהפירושי שם, וצ"ח יסודות משיחו, העיון השני פ' שטי הביא דברי המספר שהוכיח מהלכה זאת כל תולדות שבמקרא חסר, וע"כ מה שהעיר הרב האברבנאל על דבריו. (ט) ח"ר פנחס בשם ר' ראובן. ב"ר ה"ג ר' יודן בש"ר חבין, ותנחומא ר' יודא הלוי בר שלום. (י) וכן עדן. ב"ה גם בתנחומא חב"ל ב"ר לא חסר שנמדד מנ"פ, וחשב במקומו פירות האילן, ועי' ברבא ותנחומא שיש שנויים בהרחיות מהבחינים. (יא) ח"ר אחא ב"ר. זה חסר ב"ר, ומלא בתנחומא בלי שם האומר. (יב) כדרכי ישמעאל.

בראשית א

סעשה יום שלישי, כדכתיב תדשא הארץ דשא וגו', לפרש לנו מעשה נן ערן, והידוש מעשה יום ששי, יצירת אדם והוה, והשמות שקרא לכל הבריות: (יג) בהבראם. בה"א בראם, כלומר בלא יגיעה, כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקמת הפה וניענוע לשון ושפתים, אבל ה' אין בה נענוע כלל, לכך נאמר בהבראם: (יד) א"ר יהושע בן קרחה בזכות אברהם, כי בהבראם ואברהם שקולין הם: ביום עשות. מה ת"ל, לפי שאמר בראשית ברא, שםא תאמר ברא לשון ברור, כמו בראש דרך עיר ברא (יחזקאל לא כד), יהי גם זה כן, לכך נאמר עשות, הידוש דבר עשה השמים והארץ ולא כי הי' הרבה וברר מהם השמים והארץ: ה' אלהים. (טו) במדת רחמים ובמדת דין והלואי יעמדו שמים וארץ: ד"א ה' אלהים. מסעשה בראשית עד פת לא הזכיר השם, כי בתהלה זכר אלהים, על שם כח ונבורה שברא העולם, ואח"כ הזכיר הנכבד שהוא אדון על כל העולם כולו, ע"כ אמר ה' אלהים, כי אדם הראשון כך קראו, שנאמר אני ה' הוא שמי (יט"ז מנחם), הוא שמי שקראני אדם הראשון, ונקרא אדנ"י ונכתב ביו"ד ה"א, כי הוא היה והוא קיים לעד ויהי' לנצח נצחים, שנא' ואתה הוא ושנותיך לא יתמו (תהלים קג כה), אתה ה' לעולם תשב (שס יג): ארץ ושמים. כמו שפירשנו למעלה, (טז) שאמרו רבותינו בכריאה קדמה שמים, ובעשיה קדמה הארץ, שנא' לפני הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים (שס קג כו): (טז) ד"א הם שוים, (יז) כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה (שמות יג כז) וכיוצא בהם:

(ה) וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. זה היה ביום השלישי כתב וכל שיח השדה, וכתב ויצמח ה' אלהים מן האדמה (נחמיה ג ט), (יח) א"ר חנינא להלן לגן עדן, וכאן ליישובו של עולם: (יט) ד"א וכל שיח. כל שיחתן של בריות אינן אלא בשביל הארץ. היאך שדה פלוני, היאך ברם פלוני: כי לא המטיר ה' אלהים. (כ) הזכיר שם מלא (כא) על כי העולם מלא:

(ו) ואד יעלה. (כב) ה' שמות נקרא, עב, שמעבב פני הרקיע, אד, ששובר לבעלי ספקי שערים, ענן, שעושה הבריות עננים, נשיאים, שעושה נשיאים, חזיון, שעושה חזיונות ברקיע: ואד יעלה. הוא הענן הנושא המטר שהן עשוין כנודות סחוללין, והן ככברה, שנא' השרת סים עבי שחקים (תהלים כג יג), וסיפר כל מעשה הגן וזכר בתוכו מעשה יצירת האדם, דכתיב ויצר ה' אלהים את האדם, (כג) בשני יודי"ן ביצת טוב, ויצר הרע: ד"א ויצר ה' אלהים: שתי ייצירות (כד) אחד לאדם ואחד לחוה: ד"א יוצרו ויצרו, (כה) דא"ר יוחנן אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי: את האדם. (כו) א"ד"ם, אפר דם סרה, "בש"ר, "בושה סרוחה רימה: (כז) בשלשה דברים דומה אדם לסלאכי השרת, ובשלשה לבהמה, הולך בקומה

הערות והקוננים

סוטה ג' ע"א. (יג) בהבראם. בה"א בראם. ב"ר פי"ב, ילקוט רמז י"ח, אותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג לד כ"ג), מנחות כ"ט ע"ב, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ב, שו"ט מאמר ס"ב. (יד) ה"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פי"ב, שו"ט מאמר ק"ד, והמלות "כי הבראם ואברהם שקולין הן" ליהא בב"ר רק בשו"ט מאמר ס"ב, הן הן אותיות של אברהם. (טו) במדת רחמים. ב"ר סוף פי"ב, ילקוט רמז י"ט. (טז) שאמרו רבותינו. חגיגה י"ב ע"א. (טז) ד"א הם שוים. ועיין מכלתה ריש כה כיוצא בזה אלה אומר כו' ה' אלהים מגיד שאינם שקולים זה כזה. וע"ש נהפך הרצ הנדול מהר"א ווייס. (יז) כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה. ג"ל בהסך בתחלה הוא אהרן ומשה והם בשני כתובים אח"כ (שמות יג כ"ז כ"ח). (יח) ח"ר חנינא. ב"ר פי"ב, ילקוט רמז כ'. (יט) ד"א וכל שיח. ב"ר שם, וילקוט שם (ב) הזכיר שם מלא. ב"ר וילקוט שם. (כא) על כי העולם מלא. שער שלח נאסר העולם לא יחזיק להזכיר עליו שם מלא אחר שיהי הסר. (כב) ה' שמות נקרא. ב"ר פי"ב, ילקוט רמז כ', ירושלמי הענין פ"ב ה"ג דף ע"ז ע"ב, שו"ט מאמר קל"ה. (כג) בשני יודי"ן. ברכות ס"א ע"א, ב"ר פי"ד. (כד) אחד לאדם ואחד לחוה. ב"ר שם ופ"ב, ועי' ירושלמי יצמות פ"ד ה"ג דף ה' ע"ד. (כה) דאמר ר' יוחנן. בברכות ס"א ע"א, פירובין מ"ח ע"א, איתא ח"ר שמעון בן סאי. (כו) אדם אפר דם סרה. סוטה ה' ע"א. (כז) בשלשה דברים, חגיגה פ"ז ע"א, ועי' חזקוני פ"ח, ועי' ב"ר פי"ד ברה"ז ד' בריות מלמעלה וד' מלמטה

בראשית ב

זקופה כמלאכי השרת, (כח) ומשיחין כמלאכי השרת, ויש בו דעה כמלאכי השרת, ובשלשה לבהמה, אוכלין ושותין כבהמה ומשמשין כבהמה, ומוציאין ריעי כבהמה. מכל העולם כולו הוצבר עפרו, שנא' גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קל"ט טו). (כט) ארבעה שמות לאדמה, כנגד ד' תקופות, ארץ, תקופת ניסן מריצה הפירות, חבל, תקופת תמוז מתבלת הפירות, אדמה, תקופת תשרי (ל) עושין בולין של אדמה, ארקא, תקופת טבת (לא) מריקה הפירות: ויהי האדם לנפש חיה: (לב) תרגום לרוח ממללא, שהרי הבהמות יש בהן נשמת חיים, שנא' כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו (נחלשית ו כג), אבל האדם לנפש חיה הוא, וכן הוא אומר חי חי הוא יודך כמוני היום (ישעי' לח יט):

(ח) ויטע ה' אלהים גן בעדן. הוא לשון זכר, גינה לשון נקבה, והגן הוא מקום אילנות (לג) ועדן הוא מקום מבויעי מים, ומקום נחלי דבש וחמאה, ועידון הנשמה, שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואומר (חיוני כ יו) אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה, והוא מקום שלא נכנס בו אדם הראשון, ולא שלטה בו עין, אלא גנוז וצפון לצדיקים, שנא' עין לא ראתה אלהים וולתך יעשה למחכה לו (ישעי' סד ד): (לד) מקדם. ממזרחו של עדן נטע הגן: וישם ה' בגן את האדם אשר יצר. כי לכך יצרו:

(ט) ויצמח ה' אלהים מן האדמה. שב אל מה שאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה: ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע. שאילה למה נברא עץ החיים, תשובה שיאכלוהו לצדיקים לעתיד לבא בגן עדן ויחיו לעולם, שנא' וקיי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (שם מ לא), בלע המות לנצח (שם כה ח): (יב) הברדלס. (לה) הוא יוהר: (לו) פישון. שהוא פושה והולך בנתת שהוא נהר שלום: (לז) גיחון. מניח בגבורה: (לח) חדקל. חד וקל: (לט) פרת. שמימיו פריין ורביין, והוא נהר רביעי, ואם תאמר הא כתיב עד הנהר הנדול נהר פרת (דברים לז), (ס) מפני כבוד ארץ ישראל נקרא לשם גדול, (מא) היינו דאמרי אינשי ויל לגבי דהינא ואידהן, (מב) ויש אומרים עבדא דמלכא כמלכא: (מו) ויקח ה' אלהים את האדם. בגזירתו: ויניחהו בגן עדן. בגן שמו: לעבדה ולשמרה. (מג) והלא גן לשון זכר, אלא לעבדה ולשמרה האדמה של גן: דיא לעבדה ולשמרה. (מנ) המצות שציוהו, שנא' ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל: (מד) א"ר יוחנן שבעה מצות נצטוו אדם הראשון.

הערות ותקונים

מלמסן. (כח) ומשיחין כמלאכי השרת. נגמרא שם ומסגרים בלה"ק כמלאכי השרת. (כט) ד' שמות לאדמה. ב"ר פ"ג, טו"ט מזמור קל"ה, ועי' פסיקתא בחדש השביעי, שחשב שם ז' שמות, וע"ש בהערה פ"ח, ונפסיקתא פסקא ביום כלת נשה הערה קל"ח, ועיין חדר"ע פל"ז, ונמדרש משלי פ"ח חושב עשרה שמות לארץ. (ל) עושה בולין של אדמה. פי' חתיכות של אדמה, עי' ירושלמי ריש ר"ה בירח בול, שבו העלה נובל, והארץ עשויה בולות בולות. (לא) מריקה הפירות. ב"ר שם שהיא מורקת לח פירותים, פי' כמ"כ שם, והרד"ל כתב פי' שעדיין אין הפירות ניכרים רק מתחלת לסוליא עליהם ולכנן לין שהם ירוקים. (לב) תרגום לרוח ממללא. עי' באור נה"ש. (לג) ועדן הוא מקום מבויעי מים. לדעת המחבר עדן חינו שם ענף פרסי, אלא כללי לכל כנר ארץ מים וסוב. (לד) מקדם ממזרחו של עדן. וכן כתב רש"י בפירושו פה"ח, ועי' באור שם, ועי' חוס' בכורות ל"ה ע"ב ד"ה מסרא. (לה) הוא יוהר. פנינים (שה"ש ז' ב') תרגום יוהרין. (לו) פישון כו'. דב"ר פס"ז מימיו מהלכין בשופי, ועי' בפירש"י עה"ח. (לז) גיחון מניח בגבורה. עי' בפירש"י עה"ח. (לח) חדקל חד וקל. ברכות ל"ב ע"ב, וכן הביא רש"י שם. (לט) פרת. בכורות ל"ה ע"ב. (מ) מפני כבוד א"י. ב"ר פט"ז. (מא) היינו דאמרי אינשי. שבעות מ"ז ע"ב, וע"ש ברש"י ד"ה קרב. (מב) וי"א עבדא דמלכא. נגמרא שם הוא בשם ר' ישמעאל, ועי' ב"ר שם ובסגרי דברים כיסאק ו', ועי' חוס' בכורות ל"ה ע"ב ד"ה הוא פרת. (מג) והלא גן לשון זכר כו'. פי' בהראש"י שכתב גן לשון זכר נקבה, והאומרים כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה כו'. (מנ) המצות שציוהו. עי' ספרי עקב סי' מ"ח. (מד) ח"ר יוחנן ז' מלות. מנהדרין ל"ז סע"א וע"ב, ובפסיקתא בחדש השלישי דף ק' ע"ב, אדה"ר נאספה על שבע מלות, והעירות בהערה נ' שז"ל על שם מלות, כמו שהוא מונה והולך, וכ"ה בלמח ב"י חקםארד, ובילקוט יתרו רמז רפ"ב, וילקוט סלי רמז חקם"ד בשם הפסיקתא, וכ"ה

בראשית ב

(מד) ויצו, אלו הדינים, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט). ה' זו ברכת השם וכה"א ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז). אלהים, זו ע"ז, שנא' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ ג). על האדם, זו שפיכת הדמים, שנא' שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו). לאמר, זה גילוי עריות, וכן הוא אומר לאמר הן ישלה איש את אשתו (יחזקאל ג א), מכל עץ הגן, ולא גזל. אבל תאכל, ולא אבר מן החי, כי כל אלה הן מצות הדעת, שאפי' לא נתנה תורה לישראל נוהגין היו בהם הדורות לשמור מדעתן, וכן הוא אומר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט), (מה) כי אנשי דור המבול מפני החמס נתחתם עליהם נזר דין שלא היו נוהגין על המשפטים. ברכת השם, עברו דור הפלגה ולקו שנא' ונעשה לנו שם (בראשית יא ד), שכפרו בעיקר. ע"ז ה' זריו בו איוב, שנא' אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי (מו) ותשת ידי לפי גם הוא עון פלילי כי כחשתי לאל ממעל (איוב לא כו כז), שלא עבד לא לשמש ולא לירח, מכלל שהיו אחרים עובדים, שפיכת דמים נענש בו קין. גילוי עריות נענש בו אבימלך, דכתיב השב אשת האיש (בראשית כ ו), ואומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (שם לט ט). גזל הוא החמס. אבר מן החי, שנא' אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם ט ד), וכל אלה שהוזכרנו עונשין לא ענש הקב"ה אלא אם כן הזהיר, למדנו כי נצטוו אדם הראשון בכל אלה: ד"א לעבדה ולשמרה. מה שאמר לו לא תאכל ממנו כי ביום אכלך מות תמות, כלומר ביום אכלך ממנו תתחייב למות: ד"א כי ביום אכלך ממנו מות תמות (מו) מיתה לו מיתה לתולדותיו: ד"א (מח) יום של הקב"ה אלף שנים, שנא' כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (מלכים א ד), ומצינו כי חיה תתק"ל שנים, ונשארו שבעים לדורות, שנא' ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם שס י):

(יח) ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו. (מט) א"ר תנחום בן חנילאי (ג) כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא שמחה, בלא ברכה, (נא) בלא עוזר. בלא טוב, דכתיב לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עוזר כנגדו. שמחה, דכתיב ושמחת אתה וביתך (דברים יד כו). ברכה, דכתיב להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מד ל). (נב) ר' אבא ב"ר עולא אמר אפי' שרוי בלא שלום, דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו' (איוב כד). (נג) אמר ר' לוי כל היודע באשתו שהיא כשרה ואינו פוקדה נקרא חוטא, שנא' ופקדת נזך ולא תחטא (שם). (נד) ת"ר האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, ומשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נזך ולא תחטא. (נה) א"ר אלעזר מה דכתיב אעשה לו עוזר כנגדו, וכי אחריו היה עושה אותה, אלא אם זכה עזרתו, זה מבחין עובד אדמתו, וזאת בבית מבשלת ואופה כל צורכי הבית, לא זכה לאשה טובה כנגדו, כלומר עומדת ומחצפת פניה כנגדו, (נו) אמר ליה ר' יוסי כרוב אעשה לו עוזר,

הערות וחקונים

וכ"ה במדרש ב"ר פט"ז, ובמדרש משלי פל"א, וכן בשמ"ר פ"ל, במ"ר פ"ד, ד"ר פ' ואחמקן, וחזית פ' יסקני, ומדרש שו"ס מזמור ח', והבאתי שם בהערה שגם הרמב"ם בה' מלכים פ"ט כתב על ששה דברים נפוס אדם, וע"ש בכ"מ כי על אדם"ה לא נפוס אדם"ר. (מד) ויצו אלו הדינים, כ"ה במדרש שם חלום בפסיקתא ומדרשים ויצו זה עבודה גלולים כמד"א כי הואיל הלך אחרי לו. (מה) כי אנשי דור המבול. ט. סנהדרין ק"ח ע"ה. (מו) והשק ידי לפי. ככ"י לפנינו בטעוה וחשה, ומוזבא לנכון ככ"י פלארעקן. (מז) מיחה לו, מיחה להולדותיו, ב"ר פט"ז. (מח) ד"א יום של הקב"ה. ב"ר פ"ט על הכחוש לרוב היום: (מט) א"ר תנחום. יצמות ס"ב ע"ב ושם הגי' אמר ר' תנחום אמר ר' חנילאי. (נ) כל אדם. במדרש שם כל יסודי: (נא) בלא עוזר. ליתא במדרש שם, רק הוא במדרש ב"ר פ"ז, ועי' שו"ס מזמור כ"ט. (נב) ר' אבא בר עולא אמר. וכן ככ"י פלארעקן, ובמדרש שם רבא בר עולא. (נג) א"ר לוי. במדרש שם ריב"ל. (נד) ת"ר האוהב. יצמות שם, וככ"י פלארעקן חסר זה עד ולא תחטא שהשמים המעשיק. (נה) א"ר אלעזר. יצמות ס"ב ע"א. (נו) אמר ליה ר' יוסי. בגמ' שם אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל וכו'.

בראשית ב

במה אשה עזרתו לאדם, אמר לו אדם מביא חיטין חיטין כוסם, פשתן פשתן לובש, אלא: בתיקוניה מאירות עיניו:

(יט) ויצר ה' אלהים מן האדמה. יצירה אחת היתה, (נו) ביו"ד אחת, לפי שאינה מכרת את יוצרה ואין לה לא קיבול שכר ולא תשלום עון: הוא שמו. הוא שמו שיעמוד לו לדורות, כי ברוח הקדש קרא להן שמות ולעצמו ולאשתו: (כ) ויקרא האדם שמות. סיפור הוא כי קרא האדם שמות: ולאדם לא מצא עזר. כלומר לא נמצא עזר מכל אלה הברואים שיהא ראוי להזדווג לו:

(כא) ויפל ה' אלהים תרדמה. (נח) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר תחלת מפולת הוא תרדמה, ישן ולא לומר, ישן ולא עוסק בדרך ארץ, לכך נאמר ויפל: ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו. (נט) אמר ליה קיסר לר"ג, מפני מה אלהיכם הפיל תרדמה על האדם ולקח לו צלע אחת לבראות לו עזר, אמרה לו בתו של קיסר שבקיה דאנא מהדרא ליה, אמרה ליה הבו לי דיכוס אחד, אמד לה למה לך, אמרה ליה ליסטים באו עלינו ולקחו ממנו קיתון של כסף, והניחו לנו קיתון של זהב, אמר לה ולואי בכל יום כן, אמרה לו ולא יפה לו לאדם הראשון שנטל ממנו צלע אחת והביא לו שפחה כמותו לעובדו, אמר לה הכי קאמינא לישקליה בהדיא אמרה ליה הבו לי בשרא אייתו לה אותבא תותיה בחשאי אפקה אמרה לי' אכול, אמר לה מאיפה לי, אמרה ליה אדם נמי אי הוה שקלה בהדיא הות מאיפה ליה, לפיכך הפיל הקב"ה תרדמה על האדם שלא תתגנה עליו ולא ימאסנה: ויקח אחת מצלעותיו. שאם בראה מן האדמה היתה מתגאה עליו: מצלעותיו. (ס) מן אמצעות הגוף, (סא) לא מן הראש שלא תתגאה, ולא מן הרגלים שלא תתמאם אלא מאמצע הגוף: ויסגור בשר תחתנה. (סב) אמר ר' חנינא (סג) בריה דרב אבא עד כאן לא כתוב סמ"ך, מלמד שנברא שטן עמה, והא כתיב הוא הסובב (פסוק יא) ההוא בנהרות כתיב: ויסגור בשר תחתנה. שאין הקב"ה מחסר מן יצוריו כלום אלא נוטל ועוד ממלא אותה הבריאה כמו שנמל יו"ד מן שרי ונתן לה ה"א והוסיף הקב"ה ה"א על אברהם, וחזרה היו"ד להיות שלמה: וכן למשה ואעשה אותך לגוי גדול וכן היה, דכתיב ובני רחביה רבו למעלה (דכ"א כ"ו), ומה רבו למעלה, (סג) למעלה מששים רבוא וישראל לא חסרו: ויקח אחת מצלעותיו. (סד) לפיכך האשה צריכה תיקון תכשיטין וריחות ובשמים ולא האיש, כי האיש נברא מן האדמה, והאדמה אין צורך לבשמה, (סה) אבל הבשר צריך מלח ובשמים שלא תסרח: (סו) האדמה אין קולה נשמע כמו העצם, כך האשה קולה צלולה וקולה הולך למרחוק יותר משל איש: (סז) האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם ופניה כלפי האיש, והאיש פניו כלפי האדמה, זה אל מקום שנוצר ממנו מבטו, וזאת אל מקום שנולדה ממנה מבטה. (סח) האיש תובע באשה. לפי שמי שאבר מבקש, והצלע ניטלה ממנו ותובעה:

(כב) ויבן ה' אלהים את הצלע. (סט) עשאה כבנין האוצר, שפיו למעלה צר ורחב

הערות ותיקונים

(נו) ביו"ד אחת. ד"ל כי ויצר ה' אלהים נאמר בשני יודין, עיין לעיל הערה כ"ג. (נח) ר' יהושע דסכנין. ב"ר פי"ז, ילקוט רמז ב"ג. (נט) ח"ל קיסר לר"ג. סנהדרין ל"ט ע"א, ובגמ' הגי' ח"ל כופר לר"ג. (ס) מן אמצעות הגוף, פי' ב"ר פי"ז ושמואל אמר וכו'. (סא) לא מן הראש. ב"ר פי"ח. (סב) ח"ר חנינא, ב"ר שס. (סג) בריה דר' אבא. בב"ר שס הגי' בריה דרב חידי, ובכ"י סלארענץ ברי' דרב חבין. (סד) למעלה מס' רבוא. ברכות ז' ע"א. (סד) לפיכך האשה צריכה תיקון. פי' ב"ר פי"ז במאמר שאלו חת ר' יהושע. (סה) אבל הבשר צריך מלח. סנהדרין ז"א ע"ב, ב"ר שס. (סו) האדמה אין קולה נשמע כמו העצם. פי' ב"ר פי"ז משל חס' ממלא קדרה בשר תין קולה הולך כיון שחסן למוכה ענש מיד קולה הולך, ועיין נדה ל"א ע"ב, ובבב"י שם זה במקום שנגרף. (סז) האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם פניה כלפי האיש והאיש פניו כלפי האדמה. רבינו שיכל חת ידיו לפרש כוונת המדרש מפני מה האיש יוצא פניו למטה והאשה יוצאת פניה למעלה, על ההליכה בדרך. ופי' רש"י נדה ל"א ע"א ד"ה דרך ועי' סוטה י"א ע"ב: (סח) האיש תובע באשה. ב"ר שס. קדושין ב' ע"ב נדה ל"א ע"ב. (סט) עשאה כבנין. ברכות ס"א ע"א, עירובין י"ח ע"א.

בראשית ב

למטה, כדי לקבל הפירות, כך האשה לקבל הוולד: (ע) ד"א ויבן: שנתן בה בינה וערמוסית יותר מן האיש: ויביאה אל האדם: (עא) קישטה ותיקנה ומסרה למלאכי האל: השרת להביאה אל האדם, כדרך שהשושבינים מביאין את הכלה לחתן: (כג) ויאמר האדם זאת הפעם: (עא) מלמד שנתבקש לו זוג מכל הברואים ולא נתיישב עד דעתו, עד שבאת חוה, לכך נאמר זאת הפעם: (עב) ד"א זאת הפעם: כלומר זאת האשה. הפעם, המפעמתו, כמו ותחל רוח ה' לפעמו במחנה דן (סופסים יג כה), והוא לשון ניעור, כמו פעמון זהב ורמון (שמות כח לד), שהאשה מפעמת את האיש לכל עבודה ועבודה: לזאת יקרא אשה. יקרא לשון זכר, כלומר יקרא שם אשה, כי השם לשון זכר: כי מאיש, (עג) מיכן שניתנה תורה בלשון קדש. אשה כי מאיש בלשון קדש הוא מדבר כי על שם איש קראה אשה: (עד) חנא משמיה דר' מאיר איש ואשה שכינה ביניהם י"ה, יו"ד באיש, וה"א באשה, וכו' שכינה ביניהן ומתברכין, לא וכו' שכינה מסתלקת מביניהן ונדבקות שתי האשות ואש אוכלתן: (כד) על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו. זה הפסוק צווי לדורות להתרחק מן העריות, שנא' על כן יעזוב איש את אביו, (עה) אלו קרובי אביו, ואת אמו אלו קרובי אמו. ודבק באשתו, ולא בארוסתו. אמר אבא מרי ז"ל (עו) מיכן סמכו רבותינו לומר (עו) ואמר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות לנו, משום שנאמר ודבק באשתו, ולא בארוסתו: והיו לבשר אחד. (עה) מה שנתנו בשם אחד איש ואשה, יצאו בהמה חיה ועוף ומשכב זכר, שאין עושין בשר אחד, ואין מהם פריה ורביה: (כה) ויהיו שניהם ערמים. לפי שלא אכלו מעץ הדעת; ולא היו להם בושת לעמוד זה בפני זה ערום כמו הבהמות והחיות: (עט) דע והבן טפני מה כתב הכתוב ויהיו שניהם ערומים, ולא היה צריך קרא למימר אלא ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור, אלא אמר ר' יהושע בן קרח מתוך שראה אותן משתמשין נתאוה לה, לכך הסמיך פרשת והנחש היה ערום: (פ) ד"א שלא להפסיק בפרשתו של נחש: (ג) א) והנחש היה ערום. הנחש הזה שהוא בעולם היה ערום כמו שהוא עדיין: ויאמר אל האשה: (א) ואדם היכן היה, היה עובד בגן כאשר נצטווה: אף כי אמר אלהים. (ב) שלשה פתחו באף ולא הצליחו, הנחש, ושר האופים, והמן. הנחש, אף כי אמר אלהים. שר האופים, אף אני בחלומי (נראשית מ עו).

ספר הערות וחקונים

(ע) ד"א ויבן. נדה מ"ה ע"ב, ב"ר ריש פי"ח, ילקוט רמז כ"ד: (עא) קישטה כו'. פי' צרכות ס"א ע"א, ועירובין י"ח ע"א, מלמד שנעשה הקצ"ה שושבין ללדה"ר, ועי' ב"ר פי"ח טטו לקריה למלכה שושבינה, ומובא בילקוט שם: (עא) מלמד שנתבקש לו זוג. עי' יצמות ס"ג ע"א ודברי רבינו הס פירוש לדברי הגמרא: (עב) ד"א זאת הפעם. דרש פעם מלשון פעמון, עי' ב"ר פי"ח זאת היא שעתידה להקיץ עלי כזוג, המד"א פעמון זהב ומובא בילקוט שם רמז כ"ד. (עג) מכאן שניתנה התורה בלש"ק. ב"ר פי"ח ופל"א, ומובא בילקוט רמז כ"ד. (עד) חנא משמיה דר"מ. עי' סופה י"ז ע"א דרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהם כו', וע"ש ב"ר שכתב שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהם, יו"ד באיש וה"א באשה כו', וכן מנאמי מפורש בפדר"א פי"ב מה עשה הקצ"ה נתן שמו ביניהם י"ה חס הולכים בדרכי ע"ש, ומובא בילקוט רמז כ"ד, חולס בשם ר' מאיר לא מנאמי: (עה) אלו קרובי אביו. עי' סנהדרין כ"ח ע"א, וילקוט רמז כ"ד, והמאמר הזה הביא בעל העיטור ח"צ דף כ"ז ע"ב בשם הלכה טוב. (עו) מיכן סמכו רבותינו כו' משום שנאמר ודבק באשתו ולא בארוסתו. בירושלמי סנהדרין פ"א ה"א (דף כ"ח ע"ב) חיתא ר' אבהו בשם ר' אלעזר כתוב הקך מת על האשה אשר לקחת והיא בעלת בעל, על הבעולות הן חייבין, ואין חייבין על הארוסות, ועוד שם מנין שצ"ח נח מזהרים על עריות כישראל, ת"ל ודבק באשתו ולא באשת חברו: (עז) ואמר לו. הוא ברכת ארוסין ושואלין, כתובות ז' ע"ב. (עה) מה שנהיה בשם אחד. סנהדרין כ"ח ע"א. (עט) דע והבן מפני מה. ב"ר ספי"ח ופפ"ה, וילקוט רמז כ"ה. (פ) ד"א שלא להפסיק. ב"ר שם, וילקוט שם:

[ג] (א) ואדם היכן היה. ב"ר פי"ח נמא רק הדרשה על ותאמר האשה והניחה הממזר ענמה לאלן. (ב) שלשה פתחו באף. ב"ר פי"ע, ואסתר רבה פ"ה, ובילקוט רמז כ"ו, חשבו ארבעה שפתחו באף,

בראשית ג.

המן, אף לא הביאה (אסתר ה יב): שאילה מאין היה יודע הנחש כי אמר אלהים לא תאכלו. תשובה כי שמע הנחש שנצטוו, ולכך צוה אותם בפני הנחש כדי להזהירם להיענש באחרונה, כי לא ענש אלא אם כן הזהיר, כמו הנביא אשר נשתלח אל ירבעם ואמר לו (ג) אל תאכל לחם במקום הזה (מ"א יג ח), וכל הענין, ולא שמר ושמע לאשר הסיתו ולקה בגופו, כן אדם וחיה לקו בגופן כי לא שמרו מצות ה': אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. (ג) אע"פ שלא אמר הקב"ה לאדם לא תגע בו, הוא צוה לחוה לא תגע בו, להחמיר עליה להרחיקה מן העבירה, (ד) זה שאמרו רבותינו ז"ל כל המוסיף גורע, (ה) כי הנחש דחף את חוה ונגעה באילן ולא מתה, אמר לה הנחש הלא תראי כי כשם שננעת בו ולא מתה כך אם תאכלי ולא תמותי ובכך נתפתתה, שנא' ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון, (ו) ובאיוה לשון דבר הנחש עם האשה בלשון הקדש, כי כתוב בו והנחש היה ערום, והיה מהלך בקומה זקופה, והיה יודע לשון האדם ותוכל לומר בלשון שלו, כי הבהמות יש להם לשון כל מין ומין לבדו, וכשם ששם להם שמות (ו) כי היה יודע לשום שמות לכל אחד ואחד כך היה מדבר עם הנחש: מכל חית השדה. (ז) תני ר' מאיר לפי גדולתו היה מפלתו, ערום מכל, ארוך מכל: אף כי אמר אלהים. (ח) א"ר חנינא בן סנסן ארבעה נאמר בהן אף בתחלת הדבור וכולן נאבדו, נחש, ושר האופים, ועדת קרח, והמן. נחש, אף כי אמר אלהים. שר האופים, אף אני בחלומי (נראית מ טז), עדת קרח, אף לא אל ארץ (נמדד יו יד). המן, אף לא הביאה (אסתר ה יב):

(ב) ותאמר האשה אל הנחש. והיכן היה אדם באותה השעה, (ט) אבא בר חילפא בר קורייא אמר נתעסק בדרך ארץ וישן"ל:

(ה) כי יודע אלהים. גלוי וידוע לפניו, כי ביום אכלכם ממנו, יש ביום שהוא בשעה, כענין שנאמר ביום אחד ימותו שניהם (ט"א נ לד) והוא בשעה אחת, כך ביום אכלכם בשעה שתאכלו ממנו: ונפקחו עיניכם. (י) וכי סומים היו, אלא להשכיל בין דבר לדבר, שלא תהיו כבהמות שמשמשין זה בפני זה: והייתם כאלהים. כמלאכי השרת: יודעי טוב ורע. להתבונן בצורכי העולם הזה, ולא כבהמות שנשחטים זה בפני זה ואינם מרגישים:

(ו) ותרא האשה. כי הבינה מדעתה, כמו ולבי ראיה הרבה (קהלת א טו): כי טוב העץ. (יא) ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה אמר שלשה דברים נאמרו בעץ, טוב למאכל, ויפה לעינים, ומוסיף חכמה: העץ להשכיל. (יב) מיכן שגפן היה אותן האילן, וכן אמר שלמה כשאמרה לו אמו אל למלכים שתו יין (משלי לא ד), חזר והודה ואמר, כי בער אנכי מאיש (סס ל נ), זה נח שנאמר ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (נראית פ ז), ולא בינת אדם לי (משלי סס), זה אדם הראשון: ותתן גם לאישה. לשון ריבוי (יג) מלמד שהאכילה את הבהמה והחיה והעופות חוץ מעוף אחד ושמו

הערות ותקונים

והרביעי הוא עדת קרח, וכן הביא המחבר בעצמו להלן. (ג) אל תאכל לחם במקום הזה. ז"ל ולא אכל לחם ולא חשתה מים במקום הזה. או ז"ל לא תאכל לחם ולא חשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת (סס ס"ט). ובכ"י פלארענן לא תאכל לחם במקום הזה. (ג) אע"פ שלא אמר הקב"ה. עיין באדר"י פ"א חיזו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו כו' שרצה לשמור כו' אף צנניעה. (ד) זהו שאמרו רבותינו. סנהדרין כ"ט ע"א. (ה) כי הנחש דחף את חוה. עי' רש"י בגמרא סס, ורש"י עה"ת, ועי' ב"ר פי"ט ופדר"א פי"ג. (ו) ובאיוה לשון דבר הנחש. עיין הראב"ע בפ' והנחש היה ערום, וצברד"ק בפ' החורה סס. (ז) כי היה יודע לשום שמות. בכ"י פלארענן כי היה יודע לשום של כל אחד ואחד. (ז) תני ר' מאיר. ב"ר פי"ט, ושם הגי' תני בשם ר' מאיר, וכן מציאתי בכ"י פלארענן כמו במדרש ב"ר. וצילקוט רמז כ"ה השמיט שם האומר. (ח) אר"ח ארבעה. ב"ר פי"ט, וצילקוט רמז כ"ז. (ט) אבא חילפי בר קורייא. וכן בכ"י פלארענן ב"ר אבא בר קורייא, יש לתקן שם כמו שהביא המחבר, וצילקוט שם השמיט שם האומר. (י) וכי סומים היו. עיין רש"י עה"ת. (יא) ר' אלעזר בשם ר"י בן זמרה. וכן הוא בכ"י פלארענן, ובכ"ר פי"ט מתחיל ר' יוסי בן זמרה אמר, וחסרים האלות, ר' אלעזר בשם. (יב) מיכן שגפן היה. סנהדרין ע' ע"א, ועיין ב"ר פס"ו ופסיקתא רבתי צ"ב. בכ"י פלארענן חסר זה. (יג) מלמד. ב"ר פי"ב

- חול, שלא שמע לאכול, הה"ד ואומר עם קיני אנוע וכחול ארבה ימים (איוג כ"ח).
 (יד) ר' יודן בשם ר' שמעון אמר חול זה חי אלף שנים, ובסוף אלף שנה גופו כלה,
 וכנפיו מתמרטין, ומשתייר כביצה, והוא חוזר ומנדל אבריו:
 (ז) ותפקחנה עיני שניהם. (טו) וכי עורים היו, אלא הבינם בוראם, מה טובה אברו
 מן העולם, כמה דורות איבדו: וידעו כי ערמים הם. עירומים מן המצוה
 שנצטוו: ויתפרו עלי תאנה. (טז) א"ר שמעון בן יוחי לפי שבאה עליהם המיתה
 (יז) בתואנה תפרו עלי תאנה: ויעשו להם חגורות. (יח) חגורי חגורות, מיני לבושין
 רבים הצריכין לאיש ולאשה:
 (ח) וישמעו את קול ה' אלהים. (יט) למדנו הילוך לקול: מתהלך בנן. (כ) שהיתה
 שכינה מתהלכת ממנו על שחטא, שהצדיקים משרים שכינה עמהם,
 (כא) שנא' וצדיקים יירשו ארץ וישכנו לעד עליה (תהלים לו כט), והרשעים מסלקין
 את השכינה מן העולם: לרוח היום. (כב) שהרויח לו הקב"ה היום, שלא מת באותו
 יום עד תתק"ל שנים ושבעים הניח לו לדורותיו, שנא' ימי שנותינו בהם שבעים שנה
 (שם י'): לרוח היום. (כג) לרוח מערבית, לרוח שהוא שוקעת עם היום, (כד) שכל
 היום שהוא עולה מרתיח: ויתחבא האדם ואשתו. (כה) מלמד שכפפו קומתן:
 בתוך עץ הגן. (כו) א"ר לוי רמו לתולדותיו שיהא ניתנין בתוך ארונות של עץ:
 (ט) ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. איך היה לך, איך נטה דעתך:
 (י) ויאמר את קולך שמעתי בגן. הייתי שומע סילוק שכינתך: ואירא כי עירום אנכי.
 מן המצוה: ואחבא. במחבואות מרוב דאגתי על החטא:
 (יא) המן העץ אשר צויתך. הוא פתח לדבור שאע"פ שידע הקב"ה שאכל
 מאותו העץ אמר לו המן העץ:
 (יב) ויאמר האדם האשה: נמצא בפני טובה, כי לא די שניתן לו עור כנגדו, אלא
 מתרעם ואומר, האשה אשר נתתה עמדי. (כז) ארבעה דברים בדרך זה,
 אדם, וקין, וחזקיהו, ובלעם, אדם, שנא' האשה אשר נתתה עמדי. קין, אי הבל
 אחיך ויאמר לא ידעתי. חזקיהו, (כח) אמרו לך האנשים האלה (כט) וסאין באו אליך
 (מ"ג כ"ד). בלעם, מי האנשים האלה עמך (נמלצר כ"ט), אבל יחזקאל נמצא בקי, שנא'
 בן אדם התחיינה העצמות האלה ואומר ה' אלהים אתה ידעת (יחזקאל לו ג):
 (יג) ותאמר האשה הנחש השיאני. (ל) הטעני, היאך מה דאתמר לא ישיא אויב
 בו (תהלים פ"ב כ), ואומר אל ישיא אתכם חזקיהו (דק"ג לב טו):

הערות ותקונים

- פי"ט, ילקוט רמז כ"ז, ילקוט חיוג רמז תתקי"ז, חגדת שמואל פי"ב. (יד) ר' יודן בשם שמעון.
 ככ"י פלארענן ובמדרש ב"ר פי"ט הגי' ר' יודן בר שמעון, והמדקדק הגדול ר"א בחור כתב בנמוקיו לשרשי
 רד"ק שרש חול וז"ל מלאתי במדרש עוף הוא ושמו חול בשורק, ור"ש יצחקי ז"ל כתב וז"ל עוף הוא ושמו
 חול ולא נקנסה עליו מיסה שלא חלל מעץ הדעת ומתחלש לסוף חלף שנים וחוזר לנערותו ע"כ. והעירותי
 בהשחר שנה רביעית לד ש"כ שיש להפלא על הבחור אם מלא כן במדרש מדוע נעלם ממנו שדברי רש"י
 נובעים ג"כ במדרש שם במקומו ב"ר פי"ט, ומדרש שמואל פי"ב, ומובא בילקוט בראשית רמז כ"ז, וילקוט
 חיוג רמז תתקי"ז. (טו) וכי עירום היו. ב"ר פי"ט, ילקוט רמז כ"ז. (טז) ארשכ"י. ב"ר שם, ובילקוט
 בשמים שם האומר. (יז) בתואנה. מלשון הוואנה הוא מבקש (שופטים י"ד ד). (יח) חגורי חגורות. ב"ר
 שם, (יט) למדנו הילוך לקול. ב"ר שם, וילקוט שם. (כ) שהימה שכינה מתהלכת. פי' ב"ר פי"ט,
 וילקוט שם, ופסיקתא ויהי ביום כלת משה דף א' ע"ב ובהערות שם. (כא) שנאמר וצדיקים, וכן בכ"י
 פלארענן, ובקרא כתיב צדיקים בלי וי"ו. (כב) שהרויח לו הקב"ה היום כו'. ב"ר פי"ט. (כג) לרוח
 מערבית. ב"ר שם, ילקוט רמז כ"ז, והוא לדעת זכדי בן לוי. (כד) שכל היום שהוא עולה מרתיח.
 עי' ב"ר שם. (כה) מלמד שכפפו. ב"ר שם, עיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערות י"ז.
 (כו) א"ר לוי. ב"ר פי"ט, וילקוט שם. (כז) ארבעה דברים בדרך זה. ב"ר ספי"ט, ובמ"ר פ"ט. (כח) מה
 אמרו לך האנשים האלה, וכן בכ"י פלארענן, לפנינו במלכים ובישעיה ל"ט ג' ליחא מלך לך. (כט) ומאין
 באו אליך, וכן בכ"י פלארענן, ובקרא יבאו אליך. (ל) הטעני. ב"ר פי"ט, ילקוט רמז כ"ח, וע"ש
 שדרש חלחל לישני, גירי, חייבני, הטעני, והדאליס מן הכחוב אל ישיא אתכם חזקיהו הוא במדרש שם
 על

בראשית ג

(יד) ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשיתי זאת. (לא) עם אדם נשא ונתן עם חוה נשא ונתן, ועם הנחש לא נשא ונתן, אמר הקב"ה רשע זה הנחש בעל תשובות הוא, ואם אומר לו למה עשית זאת, יאמר לי אתה צויתת אותם לסת הניחו צוויך והלכו להם לאחר ציווי, לפיכך קפץ עליו ופסק לו את דינו, (לב) מיכן שאין טוענין למסית: ויאמר ה' אל הנחש כי עשית זאת. (לג) תני ר' חייא בגדולה מתחילין מן הגדול (לד) שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו (ויקרא יו), בקלקלה מתחילין מן הקטן, שבתחלה נתקלל הנחש, ולבסוף חוה, ולבסוף האדם. (לה) מתחלת הספר ועד כאן ע"א אזכרות, מלמד שנידון בסנהדרין שלמה. (לו) שלשה משמשים פנים כנגד פנים, אדם, ונחש, ודג, לפי שנדברה עמהם שכינה, אדם ונחש הא דאמרן, דג דכתיב (לו). ויאמר ה' אל הדג ויקא את יונה (יונה ג יא): ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. (לח) הכלב הוא מין חיה, (לט) ומוליד לחמשים יום, ובהמה גסה טמאה יולדת לשנה אחת שהוא שבעה פעמים חמשים שלש מאות וחמשים יום והנחש נתקלל מחם שהוא מוליד לשבעה שנים: על גחונך תלך. (מ) הוא גרם לדורות להיות ממעכין על מתיהן, לפיכך אמר על גחונך תלך: ועפר תאכל. הוא גרם לדורות לשוב לעפר לפיכך עפר תהא מאכלו: כל ימי חיך. אפי' לעתיד לבא. (מא) שכל העולם מתרפאין והוא אינו מתרפא: כתוב ונחש עפר לחמו. (ישעיה סה כה), (מב) א"ר אלעזר אפילו קללתו יש בו ברכה, שנאמר על גחונך תלך, שהוא בורח לחור וניצל. ועפר תאכל. שכל מקום שהולך מונו עמו:

(טו) ואיבה אשית בינך ובין האשה. (מג) אמר הקב"ה אתה בקשת להרוג את אדם ולישא את חוה, ואיבה אשית בינך ובין האשה, מה שביקש לא ניתן לו ומה שבידו ניטל היסנו, וכן מצינו בעשרה בני אדם, בקין, בקרח, בלעם, דואג, ואחיתופל, וניחוי, ואבשלום, אדוניהו, ועוזיהו, וחמן, מה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבירם ניטל מהם, (מד) בלוש ותשכח: הוא ישובך ראש. שהנחש התחיל בראש לפיכך לקה בראשו: וארה תשובנו עקב. עקבמו של אדם הוא העקב והחוטם:

(טז) אל האשה אמר הרבה ארבה. (מה) מנין הרבה, רי"ב יום חי: עצבונך. (מו) זה צער העיבור: הרוגך. זה צער העידוי: בעצב. זה צער הנפלים: תלדי. זה צער הלידה: בנים: זה צער נידול בנים: ואל אישך תשוקתך. (מז) בשעה שהוא יושבת על המשכב, היא אומרת איני נזקקת לבעלי סעתה, והקב"ה אמר

הערות ותקונים

על הסעיף, ועל גירתי הביא שם הכתוב לא ישיא חייב בו. (לא) עם אדם נשא ונתן. ב"ר פ"כ. (לב) מיכן שאין טוענין למסית. זה ליחס במדרש שם, רק הוא בגמרא סנהדרין כ"ע ע"א ע"ס. (לג) תני ר' חייא. ב"ר פ"כ, וכ"ה בספרא שמיני סי' כ"ח, ולזה כוון המדרש שהביא בלשון תני ר' חייא, כמו שהעירותי במקום אחר, ובברכות ס"א ע"א הוא בשם רבי. (לד) שנא' ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו. וכן בכ"י פלארענן, ובקרא ואלעזר ואלאיתמר וכן בברכות שם ובב"ר שם מובא ג"כ כן ואל אלעזר ואל איתמר, ויש לחקק שג"ל כמו שהוא בקרא. כי על סמך זה נטה בספרא לא על הסמוך (ויקרא י"ב) כי שם נאמר וידבר לא ויאמר, ועיין מה שהעיר בספרא שם הרב האלון הגדול צ"ל החורח והמזה. (לה) מתחלת הספר. ב"ר פ"כ, ובכ"י פלארענן חסד זה עד ג' משמשים. (לו) שלשה משמשים. בכורות ח' ע"א, ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל'. (לז) ויאמר ה' אל הדג. בקרא ויאמר ה' לדג. ובכ"י פלארענן ויאמר לדג ויקא את היונה. (לח) הכלב הוא מין חיה. ביצה כ"ה ע"ב, עי' חומ' בכורות ח' ע"א ד"ה ומאי. (לט) ומוליד לחמשים יום. בכורות ח' ע"א, ועי' ב"ר פ"כ, וילקוט רמז ל'. (מ) הוא גרם לדורות להיות ממעכין על מתיהם. בכ"ר פ"כ ילקוט רמז ל"א גרמח לבירות שיהיו משלכי גחונים על מתיהם. בכ"י פלארענן ממעכין גחונים על מתיהם. (מא) שכל העולם מתרפאין. ב"ר פ"כ, במד"ל פ"ח, וילקוט רמז ל"א. (מב) א"ר אלעזר. ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל"א. (מג) אמר הקב"ה. ב"ר פ"כ, אדר"כ פ"א, ועיין חסדא סוטה פ"ד. (מד) בלוש ותשכח. ר"ל חסד ותמלא, וביפ"ח חסד בכל אחד ואחד מה שביקש ולא ניתן לו. (מה) מעין הדגה. ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל"א. (מו) זה צער העיבור. ב"ר פ"כ, וילקוט שם, ועי' עירובין ק' פ"ג גי' חתרה, ועיין רש"י עה"ח. (מז) בשעה שהיא יושבת על המשכב

בראשית ג

קין, וישב בארץ נוד קדמת עדן (נחלשית ד פו). רוצח, או יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד מא): (סו) את הכרובים. אלו המלאכים, שנא' כי היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים הם (יחזקאל י כ), מלמד ששם מלאכים לשמור את הגן: ואת להט החרב. אלו המלאכים וכן הוא אומר משרתיו אש לזהב (תהלים קד ד): המתהפכת. (סז) שמתהפכין לכל ענין פעמים אנשים ופעמים מלאכים ופעמים רוחות: ד"א וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים. לפי שהגן למזרח העדן הוא, שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם: (סח) כל זה היה ביום ששי ולא הספיק ללון, שנאמר ואדם ביקר כל ילין נמשל בבהמות נדמו (תהלים מז יג). (סט) א"ר תנחומא מאי דכתיב כי גדול אתה ועושה נפלאות (שס פו י), למה לפי שאתה אלהים לבדך: (ע) ששה דברים קדמו לבריאת עולם, יש מהם שנבראו, ויש מהם שעלו במחשבה לבראות, התורה ובסא הכבוד נבראו קודם לעולם. התורה, שנא' ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי מ כג). כסא הכבוד, דכתיב נכון כסאך מאז (תהלים נג ז). האבות, עלו במחשבה לבראות, שנא' כבכורה בתאינה בראשיתה ראיתי אבותיכם (יהושע פ י). ישראל, עלו במחשבה להבראות, שנא' זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ז). בית המקדש, עלה במחשבה לבראות, (עא) שנא' כסא כבוד מרום מראשון וגו' (ירמ' יז יב). שמו של משיח, עלה במחשבה לבראות, שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש יגון שמו (תהלים עג יז). (עב) ר' אחא ב"ר זעירא אמר אף התשובה, שנא' בטרם הרים יולדו (שס ז ז), וכתיב תשב אנוש עד דבא ותאמר שובו בני אדם (שס ט ז): תורה קדמה לכסא הכבוד, שנא' ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי מ כג) לאותו שכתוב בו, נכון כסאך מאז (תהלים נג ז). (עג) א"ר יונתן תנאים התנה הקב"ה עם מעשה בראשית, (עד) שנא' אף ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (ישעי' מה יב), צויתי את הים שיקרע לפני ישראל, צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה, שנא' האזינו השמים ואדברה (דברים לב א), וצויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע, שנא' שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב), צוית את הכוכבים שילחמו עם סימרא, שנאמר הכוכבים מססילותם נלחמו עם סימרא (סופרים פ כ), צויתי את העורבים לכלכל את אליהו, שנאמר והעורבים מביאים לו וגו' (מ"א יז ו), צויתי את האור שלא תזיק חגניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא להזיק לדניאל, צויתי את הדג להקיא את יונה, שנאמר ויאמר ה' לדג ויקא את יונה (יונה ג יא), הן אלה קצות דרכיו, בוא וראה כמה גדול מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא, ומה אדם שלא נצטוו אלא מצוה אחת, ולפי שעבר גרם לו ולדורותיו אחריו מיתה, צדיקים. על אחת כמה וכמה שיוכו להן ולדורותיהם עד סוף כל הדורות. (עה) כיון שראה אדם שחטא פירש מן האשה, כיון שצפה שעתידין ישראל לקבל תורה בסוף כ"ו דורות מיד והאדם ידע:

הערות ותקונים

מקום. רוח מזרחית קולעת. מונח בחום' ז"ב פ"ד ע"א ד"ה בלפרא, ובר"ז ז"ב ז"ב ע"א חום' בזרות כ"ה ע"ב וקדושין ע"א ע"ב. (סו) את הכרובים אלו המלאכים. ב"ר פכ"א, וילקוט רמז ל"ד. (סז) שמתהפכין לכל ענין. ב"ר וילקוט שם. (סח) כל זה היה ביום ששי. ע"י פדר"א פ"ט זין השמשות בע"ש גורם וילא. והיו מלאכי השרת קוראין עליו ואומרים אדם ביקר כל ילין וכו'. וע"י שו"ט מזמור ז"ב נכנס השבת פינהו משם היו מלאכי השרת קוראין לו אדם ביקר וגו', ועיין חבות דר"ל פ"א, ועיין ב"ר פ"א דא"ר חסי אדה"ר לא לן כבודו עמו מ"ע ואדם ביקר כל ילין. (סט) א"ר תנחומא. ב"ר פ"א בס' בראשית ברא אלהים. (צ) ששה דברים קדמו לבריאת עולם. ב"ר פ"א, וע"י שו"ט מזמור ז"ג, ופסחים ל"ד ע"ב, ופדר"א פ"ג. (עא) שנאמר כסא כבוד. הוספתי בפנים, כי השמים המעפזין מן שנאמר ח' עד שנאמר ב' ונמנא לנכון גם כ"י פלארענן. (עב) ר' אחא בר זעירא, וכן כ"י פלארענן, וכן כ"י רבי אבהו בר זעירא. (עג) א"ר יונתן. כ"י פלארענן וב"ר פ"ה ה"י. א"ר יוחנן, וע"י שו"ט פכ"א. (עד) אף ידי נטו שמים. וכן כ"י פלארענן, ובקרא אף ידי נטו שמים. (עה) כיון שראה אדם. ב"ר סוף פכ"א, וילקוט רמז ל"ד.

בראשית ד

[ד] (א) והאדם ידע את חוה אשתו. (א) מה ת"ל והאדם, ללמוד שלא שימש בריה קודם אדם הראשון: ידע. (ב) שהודיע דרך ארץ לכל: ותהר ותלד את קין. מה ת"ל את קין, (ג) לרבות תאומתו, (ד) שנשא קין את אחותו, זה שאמר הכתוב כי אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פס ג), מה שאמר הכתוב ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו וגו' (ויקרא כ יז), חסד הוא בה נבנה העולם: ותאמר קניתי איש את ה' (ה) לשעבר אדם נברא מאדמה, וחווה נבראת מן אדם, ומכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לכך נאמר קניתי איש את ה': (ב) ותוסף ללדת את אחיו את הבל. את לרבות תאומתו: ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה. (ו) ג' היו להוטים אחרי אדמה ולא נמצא בהן (ז) תוחלת. (ח) קין ונח, ועוויהו, קין שאמרנו, נח ויהל נח איש האדמה (בראשית ט כ), עוויהו איברים וכורמים בהרים ובכרמל (ט) (היו לו) כי אוהב אדמה היה (דה"ב כו י): (ג) ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. לא אמר מראשית פרי האדמה, אלא מפרי האדמה, (י) מלמד שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך (יא) בכיפות: (ד) והבל הביא גם הוא שבכרות צאנו. (יב) שלמים הקריב, שנא' ומחלביהן, איזהו דבר שהחלבים קרבים ובשר נאכל הוי אומר אלו שלמים. ואם תאמר בלשון התרגום ומשמניהן, עולות הקריב (יג) וכן א"ר יוסי בר חנינא: וישע ה' אל הבל. (יד) שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו: (ה) ואל קין ואל מנחתו לא שעה. שלא נאכל קרבנו: ד"א וישע ה' אל הבל. שנתבוכו עסקיו: ואל קין לא שעה, שלא נתברכו: ויחר לקין מאד ויפלו פניו. (טו) געשה כאור:

(ז) (טו) הלא אם תטיב שאת. ברכה: ואם לא תטיב שאת. קללה: לפתח חטאת רובין. (יז) חטאת רובצת מיבעי' ליה, אלא בתחלה תש כנקבה החטאת, ואח"כ רובין ומתגבר כוזר, הה"ד הוי מושכי העון בחבלי שוא וכעבות העגלה חטאה (ישעי' ס יח): ד"א לפתח חטאת רובין. שיפקוד הקב"ה העולם וישב לו על פתח המשפט: ואליך תשוקתו. שכל מי שהוא מפנק את יצרו בנערותו,

הערות וחקונים

[ד] (א) מה ת"ל והאדם. ב"ל פכ"צ וילקוט רמז ל"ה. (ב) שהודיע ד"ל לכל. ב"ר וילקוט שם. (ג) לרבות תאומתו. עיין ב"ר פכ"צ וילקוט שם, קין ותאומתו, וכן מובא ברש"י עה"ל חת קין חת אחיו חת הבל, ג' אחים רבויים, מלמד שתאומה נולדה עם קין ועם הבל נולדו שנים עכ"ל. ועיין פד"א פכ"א ר' מיהשא חמר נולד קין ותאומתו עמו, ועי' תוס' סנהדרין ל"ח ע"ב ד"ה וירדו, הביאו דברי המדרש, והגאון הרי"ב זיין שם לעיין תוס' יבמות ס"ב ע"א ד"ה מ"ט. (ד) שנשא קין את אחותו. איחא בספרא קדושים פי"א סי' קפ"ז חסד הוא ושמה האמר קין נשא אחותו, ח"ל חסד הוא והעולם לא נברא מתחלה אלא בחסד, שנא' כי אמרתי עולם חסד יבנה ע"כ. וכן תראה בפד"א פכ"א ח"ל ר"י והלא כבר נאמר ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו, ח"ל מתוך הדברים האלה חסד לך שלא היו נשים אחרות בעולם שיסאלו להן וההירן, וע"ז נאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה בחסד נברא עד שלא נהנה החורה פ"ט, וע"פ צבלי סנהדרין ל"ח ע"א, ירושלמי יבמות פי"א ה"א, וירושלמי סנהדרין פ"ה ה"א, ופ"ט ה"א. (ה) לקטור אדם נברא. ב"ר פכ"צ, וילקוט רמז ל"ה. (ו) ג' היו להוטים. ב"ר וילקוט שם. (ז) תוחלת. וכן ב"ר פלארעק, וכן הביא וילקוט בשם המדרש ולפנינו במדרש הגי' תועלת. (ח) קין ונח ועוויהו. חלה השלשה לא נהנו מן האדמה, קין גלה ונתקלל להיות נע ונד, נח נתבזה ונתקלל, ועוויהו נאסרע בבית החפשיית. (ט) היו לו. וכן מובא ב"ר פלארעק, והסגרת כי ליהא בקרא. (י) מלמד שהיה אוכל. ב"ר פכ"צ וילקוט רמז ל"ה. (יא) בכיפות. פי' מלשון סופי האזנים, ומאמר המדרש מובא בערוך ערך סף ה'. (יב) שלמים הקריב. ב"ר פכ"צ ופס"ד, ויק"ר פ"ט, במ"ר פי"ב, חזית בס' עורי לפון, פסיקתא רבתי פ"ו חות ד', וטבע מירושלמי מגלה פ"א הי"ז (דף ע"ב ע"ב). (יג) וכן אמר ר' יוסי בן חנינא. ב"ר פכ"צ זבחים קפ"ז ע"א, וילקוט רמז ל"ה. (יד) שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו. זה ליהא לפנינו במדרש, ומובא ג"כ ברש"י עה"ל, ועיין בזכור לאברהם שהעיר שכן הוא בספר הישר, וגם בתרגום היוני של השנאים, ועיין ב"ר פ' שמיני כימי עולם כימי נח, וכשמים קדמונים כימי הבל ע"ש. (טו) נעשה כאור. ב"ר פכ"צ, ופי' נשחנה אור סניו ונבעו נעשה כאור, כמו בעור בעיין, ובירושלמי מנא לפעמים באה ולדעת קנא מנא במקרא עמוס ח' ח', והאומרים בעיקרו כער הושבים שהוא נרדף עם עכר. (טז) הלא אם הפי' שאת ברכה. ב"ר פכ"צ, ושם פוצאות להיות מהכחוצים. (יז) חטאת רובצת. ב"ר פכ"צ,

בראשית ד

כל תשוקתו וחיבתו של יצר הרע אינו אלא עליך, ואם אתה רוצה תמשול בו:
(ח) ויאמר קין אל הבל אחיו. (יח) מה אמר לו, אין דין ואין דין ואין עולם אחד,
סתוך כך הדנו: ד"א ויאמר קין. ויתמרמר קין אל קרבנו של הבל: אל
הבל. אל לשון אלה, (יח) שהרגנו באלה:

(י) קול דמי אחיך. (יט) לא אמר דם אחיך, אלא דמי, דמו ודם זרעיותיו שהיו
עתידין לצאת ממנו: (כ) ד"א דמי אחיך. שעשאו פצעות פצעות חבורות
חבורות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה: ד"א דמי אחיך. (כא) שהיו דמו
מושלך לעצים ולאבנים:

(יב) בע ונד תהיה. אמר לו נע ונד (כב) כיון שגלה כתיב וישב בארץ נוד, שכיפור לו
מחצה: ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא. (כג) אמר לפניו רבש"ע אתה
סובל ואתה נושא העליונים והתחתונים ואי אתה סובל עונותי, וכי גדול עוני מנשוא,
ואתה נקראת רחום וחנון כענין שנאמר ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו), ואומר מי
אל כסוך נושא עון (מכא ו יט), אמר לו הקב"ה (כד) אם תעשה תשובה אמחול לך,
תתחיל לעשות תשובה אמר: (יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר.
שגזרת מיתה (כה) על בני אדם, ולא דיי זה, אלא הייתי נע ונד בארץ והיה כל
פוצאי ידעוני, לפי שאני נע נד, ואז מחל לו הקב"ה שלא יהרג, שנאמר:
(טו) ויאמר לו ה' לכן כל חורג קין שבעתים יקם. (כו) כלומר שבעה ייהרג מבית
הורגו, כי שבעתים לשון שבעה, שנא' ואור החמה יהיה שבעתים
(ישעי' נ ז), ומהו שבעתים מאור שבעת הימים: וישם ה' לקין אות. מה אות עשה
לו, אלא שגזר עליו לבלתי הכות אותו כל מוצאו:

(טז) ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת ערן. (כז) עד שהוא יוצא פגע בו
אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדיןך, אמר לו אילולי שהודיתי כבר
הייתי אבוד מן העולם, מיד תמה אדם ואמר טוב להודות לה' ולומר לשטן עליון
(תהלים נב ג), (כה) למדה עליו שבת זכות, שנא' מזמור שיר ליום השבת (סס טז א):
(יז) וידע קין את אשתו ותחר ותלד את חנוך. מפני מה נתייחסו בני קין, להודיע
כי כל הדור ההוא מקולקלן היו: ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר בשם
בנו חנוך. (כט) זהו שאמר הכתוב קראו בשמותם עלי אדמות (תהלים מ"ז יז),
(ל) ומשמות הדור ההוא אתה למד מעשיהם, עירד, מחויאל, מתושאל, (לא) עירד
עורדן אני מן העולם, מחויאל מוחן אני מן העולם, מתושאל סתישם אני מן העולם:
(יט) ויקח לו לסך שתי נשים שם האחוז עדה ושם השנית צלה, (לב) ר' עזריה
בשם ר' יהודה בשם ר' סימון אמר כך אנשי דוד הסבול היו עושין אחד
מהם לוקח שתי נשים, אחת לפריה ורבייה, ואחת לתשמיש המטה, היא שהיתה
לפריה ורבייה היתה יושבת (לג) כאילו אלמנה בחייה, ואותה שהיתה לתשמיש המטה

הערות ותקונים

טובה כ"כ פ"א. (יח) מה אמר לו אין דין ואין עולם אחד. וכן מרגיש ירושלמי וי"צ"פ. (יח) שהרגנו
באלה. פי' נחרב, וע' במדוך ערך אלה ח'. ונב"ד"פ' ע"ב דלשו מרצ פתחו רשעים זה קין. (יט) לא
אמר דם אחיך. כ"ר סכ"ב, פסוקים ל"ו ע"א, וילקום רצו ל"ח. (כ) ד"א דמי אחיך. פסוקים שס.
(כא) שהיה דמו מושלך לעצים ולאבנים. פסוקים שס וז"ל סכ"ב. (כב) כיון שגלה. פסוקים ל"ו ע"ב
גלות ממצרים עון מחלה כו' פ"ט, וכן נאסר בפסיקתא פסוקא טובה דף ק"ט פ"א, ומנין שנחמד ממנו חזי
גורא כו' פ"ט ובהמרה ס"ג וס"ד. (כג) אמר לפניו רבש"ע. כ"ר פ' כ"ב, וילקום רצו ל"ח. (כד) אם
תעשה תשובה. פי' בפסיקתא שס. (כה) על בני אדם. כ"ר פ' כ"ב, וילקום רצו ל"ח. (כו) כלומר
שבעה ייהרג. פי' פסוקים פ"ט. (כו) עד שהוא יולד. כ"ר סף פ"ב, ופסיקתא פסוקא טובה דף ק"ט פ"ב.
(כז) למדה זכות שנה. זה ליחא במדרש ופסיקתא שס, נעין שו"ס מחמד ל"ג, כיון שראה אדם כמה
של שנה בא אדם לומר הימנון לפנה, מאמר פיר ליום השבת, ופי' בפסיקתא שס, ובהמרה פ"א המחמד
הזה חדה ר' אמרו. (כט) ונאסר קרעו בשמותם. פי' כ"ר ר"ס סכ"ג, וילקום רצו ל"ח. (ל) ומשמות
הדור ההוא. כ"ר פ"ג, וילקום שס. (לא) עירד עורדן. כן סופספי כמו שהוא נב"ר שס, ומשפתי
השמים מן מחויאל ח' עד מחויאל כ', וכן חסר כ"ר פלגפנן. (לב) ר' עזריה. כ"ר פ"ג וילקום רצו
ל"ח, וז"ל בשם ר' יהודה בר סימון, וכמו שהוא למנון נב"ר שס ונכ"ל פלגפנן. (לג) כאילו אלמנה

בראשית דה

היה ששקה אותה כוס עקרין שלא תלד והיתה יושבת אצלו כוונה מקושמת, וה"ר רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (ליוז כד כה) : שם האחת עדה. (לד) שהעדה מינה : ושם השנית צלה. (לה) שהיתה יושבת בצלו : (כב) וצלה גם היא ילדה את תובל קין. גם היא שלא היתה בת לידה, היא ילדה על כרחו אע"פ שלא היתה צלה ללמד לתשמיש, רצה הקב"ה להוציא ממנה זרע, ולא הועיל למך במעשיו ויצא ממנו לוטש כל חרש נחושת וכלי המלחמה : ואחות תובל קין נעמה. (לו) א"ר אבא בר כהנא נעמה אשתו של נח היתה, ולמה נקרא שמה נעמה. שהיו מעשיה נעים :

(כג) ויאמר למך לנשיו. (לז) ר' יוסי בר חנינא אמר תבען לתשמיש, אמרו לו מחר המבול בא ונהיה פרות ורבות למארה, אמר להן (לח) כי איש הרגתי לפצעי, בתמי, שיבואו פצעים וחבורות :

(כד) כי שבעתים יקם קין. (לט) כלומר שהרג במזיד את אחיו נתלו עליו. (ס) ו' דורות ושבעה יוקם, ואני שלא הרגתי במזיד אינו דין שיתלו עלי שבעים ושבעה : (מא) ד"א כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. אלו השנים אחד, אלא איש לאברים, וילד לשנים (מב) דבריר' יוחנן, (מג) אמרו ניזול כען לגבי אדם, אולו לגביה אמר להם עשו אתם שלכם, והקב"ה יעשה את שלו, אמרו ליה (מד) אסא אסיא את אסי חגרתך, כלום פירשת מן חוה (מה) הרי מאה ושלשים שנה, אלא שלא תעמוד ממנה בן, ואתה אומר לנו עשו אתם שלכם והקב"ה יעשה את שלו, מיד וידע אדם :

(כה) וידע אדם עוד את אשתו. (מו) נזקק להעמיר תולדות, מה ת"ל עוד, שניתוסף לו תאוה על תאוה, לשעבר אם לא היה רואה לא היה מתאוה עכשיו בין רואה ובין לא רואה מתאוה, לפיכך פורשי הים נזכרים את בתיחם ובאין מיד : כי שת לי אלהים זרע אחר, לא כזרע ראשון : תחת הבל כי הרגו קין. לא דינו שנהרג הבל אלא שנמרד קין :

(כו) אז הוחל. (מז) לשון מרד, וכן הוא אומר חוא החל להיות גבור בארץ (נחשתי ח) : לקרא בשם ה'. זה דוד אנוש שהחלו לכפור :

([ד] א) זה ספר תולדות אדם. וכי ספר היה לו לאדם הראשון, (א) מלמד שחוראה לו הקב"ה לאדם הראשון סיפור תולדות העתידות ולהבראות בכל דור ודור : (ב) ויקרא את שם אדם. (ב) בין זכר ובין נקבה שם אדם, שנאמר ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד יג), כך א"ר יחודה ב"ר סימון : ד"א זה ספר תולדות אדם. זה עיקר יחוסו של אדם ולא הראשונים, כי משעה שנחרג הבל (ג) פירש אדם מן חוה שלשים ומאת שנה אחרי כן הוליד בדמותו ובצלמו : ויקרא את שמו שת. שהוא שתותו של עולם :

הערות ותקונים

בחיים. ז"ל בחיים, ר"ל כאלמנה בחיי בעלה (לד) מהעדה מינה. נכ"ד וילקום שם דעת פיניה, עדה לשון סמך פ"ס שהיה מפירה מאלו, וגם יש לפרש מלשון עדיהת בחרמית על הריון. (לה) שהיה יושבת בצלה. כ"ל פלרעק ונכ"ד וילקום שם הני' בצלו. (לו) חרש כ"ל. נ"ד וילקום שם, ועיין סדר הדורות ח"א, פ"ק תקנ"ד. (לז) ר' יוסי בר חנינא. נ"ד סכ"ג וילקום שם. (לח) כי איש הרגתי לפצעי בחמיה. שם. (לט) כלומר שהרג במזיד את אחיו. כן הביא גם רש"י עה"ת, ואין ספק שהוא לשון התנחומא המאכז כמו שסיים שם רש"י כך דרש ר' תנחומא. (ס) ז' דורות. היינו קין חנוך עירד מחיאל מתושאל למך וחזבל קין. (מא) ד"א כי איש הרגתי. נ"ד סכ"ג, וילקום רמז ל"ח. (מב) דבריר' ר' יוחס. נכ"ד שם היא חשונה ר' יוחנן לר' יעקב בר אידי. (מג) אמרו ניזול כען לגבי אדם. נ"ד סכ"ג, וכ"ל בתנחומא בראשית. (מד) אסיא אסי חגרתך, הוא מפל רופא רפא חת עמך מתומך. (מה) הרי מאה ושלשים שנה. עי' פירושין י"ח פ"ב. (מז) מקק להעמיד תולדות. נ"ד סכ"ג, וילקום סוף רמז ל"ח. (מז) לשון מרד. נ"ד סכ"ג.

([ד] א) אלא מלמד שהראה לו. עיין רש"י עה"ת שכתב זה ספר היה ספירת תולדות אדם, ומפרשי חגדה יש רבים פכ"ל, וכוונתו על מהמרים הראה לו הקב"ה לאדם ר' דוד ורחמי וכו' נ"ד סכ"ד סנהדרין ל"ח פ"ב וכו' מ. (ב) בין זכר ובין נקבה שם אדם שנה' כתפארת אדם כך ח"ר יהודה בר סימון. לא תנחומי נכ"ד, ושי נ"ד סכ"א ח"ר הווא היכן מלינו שנקראת חוה אדם שנה' כתפארת אדם לשבת בית. (ג) פירש אדם

בראשית ה

(כד) ויתהלך חנוך את האלהים. (ד) שלשה מדות נאמרו בצדיקים, את האלהים, האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו), אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה), משל לאחד שהיה לו שלשה בנים, הגדול הולך לפניו, לכך נאמר באבות אשר התהלכו אבותי לפניו, שהיו גדולים במצות, והבינוני הולך אחריו, לכך נאמר בישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו, אחרי ענותנותו, אחרי אריכת אפים שלו, אחרי חסידותו, והקטן הולך בצד אביו שלא יתעה בדרכים, לפיכך נאמר בדורות הראשונים את האלהים ויתהלך חנוך את האלהים, את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט): (ה) מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי, אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך, אמר לה אילו נאמר ויתהלך חנוך את האלהים ושתק, הייתי אומר כדבריד, וכשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, איננו בעוה"ז: כי לקח אותו אלהים. ולפי שהיה חנוך צדיק בן צדיק שינה בו ואמר כי לקח אותו אלהים: (ו) המניין היו אומרים לר' אבהו נאמר לקיחה בחנוך, ולקיחה באלהו כי היום ה' לוקח את אדוניך מעל ראשך (מ"ג כג), אמר להם אם לקיחה אתם דורשים הכתוב הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז), א"ר תנחומא יפה השיבן ר' אבהו: (ז) ויהי למך שנים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן. (ח) שהיה בו בינה יתירה (ט) מאדם ועד נח עשרה דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים, וסימן "א"נ"ו: (כט) ויקרא את שמו נח. למפרע חן. לאמר. לאמר לדורות הבאים: זה ינחמנו. (י) בשני פעמים, לפי שמצא חן בתחתונים ובעליונים: ד"א ינחמנו ממעשנו. (יא) כשנברא אדם הראשון השליטו על הכל, וכיון שחטא המרידן הקב"ה על בני האדם (יב) שור לא נשמע לחורש, כיון שבא נח חור והשליטו עליהן, לכך נאמר זה ינחמנו, וכה"א למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יג). (יג) ר' אלעזר אומר נח לשום קרבנו נקרא, שנא' נירח ה' את ריח הניחוח (בראשית כח): מן האדמה אשר אררה ה'. (יד) רעב בא לעולם בימי אדם, שנאמר ארורה האדמה בעבורך: (לב) ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת. (טו) אמר ר' יודן מה טעם כל דורו למאה שנה ומאתים שנה, וזה מוליד לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב"ה נח צדיק הוא אם בניו רשעים יהיו אין רצוני שיאבדו במים, ואם צדיקים יהיו אמריח עליו לעשות לו תיבות הרבה, לכך כבש הקב"ה מעיינו והוליד לחמש מאות שנה: (טז) ר' נחמיה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אפילו יפת שהוא גדול לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים, ומנין לנו שלא היו ראוי לעונשים עד בן מאה שנים, שכן הוא אומר לעתיד לבא כי הנער בן מאה שנים ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל (ישעיה סה כ), כי לא נתחייב פחות מבן מאה שנה כשם שהיו בימי נח: ויולד נח את שם. (יז) שם קטן שבכולם היה, שנא' ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י), אלא יפת גדול שבהם

הערות והקוננים

אדם מן חוה. עיין צ"ר פ"כ ופ' כ"ד, עירובין י"ח ע"ב. (ד) שלשה מדות. לא מלאתי צ"ר וחולי הוא בילמדנו הנאכל. (ה) מטרונה אחת. צ"ר ריש פכ"ה, ילקוט רמז מ"ב. (ו) המניין היו אומרים. צ"ר פכ"ה, וילקוט רמז מ"ב. (ז) א"ר תנחומא: שם: (ח) שהיה בו בינה יתירה, בתנחומא בראשית ויולד בן שמונים ונברא העולם, ויש נוסחאות שממט נבנה העולם, והיא נוסחא יוחל מתוקנת, וכן הביא רש"י עה"ת שממנו נבנה העולם, וכ"ה בילקוט רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר. (ט) מלך ועד נח י' דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים. עיין ברצונו בחיי סוף בראשית שהולך ומונה החשבון. ומה שהביא מלך ועד נח אלף יום שנה ו"ל אלף ונ"ו שנה או מלת יו"ם בנימסריא ג"ו, וראיתי בסדר הדורות (אלף השני) הביא ו"ל אלף ל"ו, נח נולד כ"ז לאלף השני הבחיי כחצ אלף ומ' שנה מלך עד נח פ"ס ו"ל אלף כ"ו שנה עכ"ל. חולס בבחיי לפנינו נאמר אלף יום שנה. (י) בשני פעמים. ר"ל מלת "זה" מוקד בשני פעמים עיין במסורה. (יא) כשנברא אדם. צ"ר פכ"ה, ילקוט רמז מ"ב. (יב) שור לא נשמע. צ"ר פרה לא היתה נשמעת לחורש. (יג) ר' אלעזר. צ"ר שם. (יד) רעב בא לעולם. צ"ר פכ"ה, וילקוט רמז מ"ב פסוק שני רעבון בא לעולם, אחד בימי אדם הראשון, שנאמר ארורה האדמה בעבורך, ואחד בימי למך שנאמר מן האדמה אשר אררה, וכסיוס ואחד בימי למך חמר בפנים. (טו) א"ר יודן. צ"ר פכ"ז, ושו"ס מזמור ח', וילקוט רמז מ"ג: (טז) ר' נחמיה. צ"ר שם, וילקוט שם. (יז) שם קטן שכולם

בראשית ה'

היה, וגדול משם שתי שנים, וכשהיה יפת בן ק"ב שנה, היה שם בן מאה שנה, לכך נא' שם בן מאה שנה, ולמה הקדים את שם, על שם ייחוס (יח) שיצא ממנו אברהם: [ו] (א) ויהי כי החל האדם. (א) א"ר סימון בשלשה מקומות נאמר בלשון הזה, לשון מרד, או הוחל, הוא החל להיות גבור בארץ (נרמזית י ח): לרוב על פני האדמה. שהיו שטופין בזנות, ושופכים זרעם על העצים ועל האבנים, ולפיכך הרבה להם נקבות, שנאמר ובנות יולדו להם, לרוב על פני האדמה ובנות יולדו להם. (ב) אין רבייה בעולם אלא בבנות, שהרי אדם רואה בן לבתו קודם שרואהו לבנו:

(ב) ויראו בני אלהים. (ג) אלו בני הדייגין (ד) והשרים (ה) תני ר' שמעון בן יוחי כל פרצה שאינה באה מן הגדולים אינה פרצה, ולמה נקראו בני אלהים, (ו) ר' חנינה ור' שמעון בן לקיש תרוייהו אמרו, שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורין: כי טבת הנה. (ז) א"ר יודן (ח) טבת כתיב, משהיו מטיבין אותה לבעלה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה: ויקחו להם נשים. (ט) אלו נשי אנשים: מכל אשר בחרו. זה משכב זכר ובהמה: (י) ר' יוסי ב"ר סימון משום ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפוא חוץ מן הזנות, שנאמר ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו, מה כתיב בתריה, ויאמר ה' לא ידון: (יא) שני רבותינו דור המבול אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם. (יב) א"ר ישמעאל ב"ר יוסי איני נותן רוחי בשעה שאני נותן מתן שכר לצדיקים. (יג) א"ר יהושע בן נחמי לא דנו רוחן בעצמן, לדעת שבשר ודם הם לעזוב דרך רשע, אלא היו חוטאין והולכים:

(ג) בשגם הוא בשר. לא ידעו להשיב בדעתן, שגם הם בשר, כמו הבהמה, ומותר אדם מן הבהמה אין כי הכל הבל: ד"א בשגם (יד) שיגשם ביסורין: (טו) ד"א לולא שזכר הקב"ה זכותו של משה רבינו שעתיד ליתן תורה לישראל, שחשבונו כמנין בשגם, אפילו נח לא נמלט: והיו ימיו מאה ועשרים שנה, מלמד שבשעה שנדבר הקב"ה עם נח היה נח בן ארבע מאות ושמונים שנה, ונתן להם ארכה לשוב מאה ועשרים שנה, שנא' ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים (נרמזית ו ו), וכל כך למה, כדי שימות מתושלה זקנו קודם המבול, היה מים (נרמזית ו ו), וכל כך למה, כדי שימות מתושלה זקנו קודם המבול, דכתיב ויחי מתושלה אחרי הולידו את למך שתיים ושמונים שנה ושבע מאות שנה, מול מאה ושתים ושמונים שנה ללמך עד שנולד נח, דכתיב ויחי למך שתיים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן, ושש מאות לנח עד המבול. (טו) נמצא מתושלה הצדיק מת בשנת המבול, כי למך בנו מת חמש ותשעים שנה קודם המבול, שנאמר ויחי למך אחרי הולידו את נח חמש ותשעים שנה והמש מאות שנה, לכך משך קיצם של דור המבול ק"ך שנה (טו) ללמדך שמתתן של צדיקים מעכבת את הפורענות:

הערות ותקונים
שכחלם הים. סנהדרין פ"ט ע"ב. (יח) שיגל ממנו אברהם. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ג.
[ו] (א) א"ר סימון בשלשה מקומות. ב"ר פכ"ג על הכתוב אז הוחל: (ב) אין רבייה. ב"ר פכ"ג ע"ב, ופי' ב"ר פכ"ו ר"ש צד אמר ילדה אשתו וכו'. (ג) אלו בני הדייגים. ב"ר פכ"ו צדס רש"י, ילקוט רמז מ"ג, וס"ל דאלהים זה הוא חול. (ד) והשרים. כת"ל בני רבנא, וכן פירש"י. (ה) תני רש"י. ב"ר וילקוט שם. (ו) ר' חנינא. שם: (ז) א"ר יודן. שם, ורש"י עה"ח. (ח) טבת כתיב. דרש לשון טבת. (ט) אלו נשי אנשים. ב"ר שם. (י) ר' יוסי צד סימון. וכן צד"י פלארעק, ובצ"ר פכ"ו ר' עזריה טבת. (יא) שני רבותינו. סנהדרין ק"ז ע"ב. (יב) א"ר ישמעאל. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ד, ע"פ צירושלמי. סנהדרין פ"י ה"ג ושם הני' ר' שמעון. (יג) אמר ר' יהושע. ב"ר וילקוט שם: (יד) שיגשם ביסורין. וכן צד"י פלארעקן וס"ל שיגמן ביסורין כמו שהוא בצ"ר והוצא בערוך ערך שגם. (טו) ד"א לולא. חולין קל"ט ע"ב וע"פ פירש"י, וב"ר פכ"ו. (טו) נמצא מתושלה הצדיק מת בשנת המבול. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב, מה מצינו של טבת הימים, אמר רב אלו ימי אבילות של מתושלה. (טו) ללמדך שמתתן של ט', סנהדרין שם ללמדך שהספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות נבא.
(לק"ט) גימל
שגשם

בראשית ו

(ד) הנפילים היו בארץ. (טז) שבעה שמות נקראו. אימים, שאימתן על העולם, רפאים, שכל הרואה אותן לבורפה. (יז) גבורים, כמשמען. זמוזמים, שכל מה שזמוזמים עושין. ענקים, (יח) שמעניקים חמה בקומתן. (יט) עוים, שהעו את העולם. גפילים, שנפלו מן העולם, ושמלאו את העולם נפלים בזנותן: וגם אחרי כן. (כ) יהודה ברבי אומר (כא) אחרונים לא למדו מן הראשונים, דור המבול מדור אנוש, דור הפלגה מדור המבול, (כב) וכן הוא אומר, ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קלח ט י), דור הולך ודור בא (סס א ד), והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), (כג) מה הים הולך הגל ומשבר ראשו בחול, והשני אחריו וכן כולם, ואין למדין משלפניהם, לכך נאמר וגם אחרי כן: אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם חמה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. (כד) והלא בני בלי שם היו ואת אמת אנשי השם, אמר רב אחא מאי אנשי השם, (כה) שהשימו את העולם ושהושמו מן העולם: (כו) ד"א אנשי השם, אלו שזכרו שמותם למעלה בלשון מדרות. עירד, עורדן אני מן העולם: מחויאל, מוחן אני מן העולם. מתושאל מתישם אני מן העולם: (כז) רב אחא בשם ר' יהושע בן לוי קשה הוא מחלוקת של קרח כדור המבול, כתיב הכא אנשי השם, וכתיב בקרח, קראי מועד אנשי שם (נמדנר סז ז):

(ה) וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ. אמרתי אני (כח) כי לא נחתם גזר דינם אלא על החמס, לכך נאמר רבה רעת האדם. שהיו רעים לבריות, וכן בסדוט אומר רעים וחמאים (נלאסית יג יג), (כט) רעים בממונם וחמאים בגופן, ואומר אוי לרשע רע (ישעיה ג יא), (ל) וכי יש רשע טוב, אלא רע לשמים ואין רע לבריות, כגון מחלל שבת, ואוכל איסורין, הוא רשע לשמים, אבל רע לבריות, כגון גזלן וחמסן הוא רשע רע, לכך נאמר כי רבה רעת האדם בארץ, לבריות ולא לשמים, כי חיתום גזר דינם בעד החמס: וכל יצר מחשבות לבו רק רע. זה יצר הרע שנקרא רע: כל היום. (לי) בין בלילה בין ביום, לכך נאמר כל היום:

(ו) וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. והא כתיב לא איש אל ויכזב וכן אדם וינחם (נמדנר עג יט), ואומר כי לא אדם להנחם (ט"א פו כט), אלא מאי וינחם, (לא) ר' יהודה ור' נחמי' נחלקו בברייתא, ר' יהודה אומר (לב) ניחום היה שלא היה בריית האדם מלמעלה אלא בארץ שאם נברא מלמעלה לא היה מורד, ור' נחמיה אומר נחת רוח היה לפניו כי עשיתי האדם בארץ שאילולי בראתי אותו מלמעלה, כשם שמרד בי בתחתונים, היה סמריד בי את העליונים: (לג) א"ר לוי (לד) מנחם אני שעשיתי אותם בתוך הארץ כראוי לו, לכך נאמר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ: ויתעצב אל לבו. אל נח שהצדיק נקרא על שם לבו, שנאמר אני

הערות ותקונים

(טז) שבעה שמות. כ"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ז. (יז) גבורים כמשמען. ע"י כ"ר שס. (יח) שמעניקים חמה בקומתן. הוא ל' ח"ל יומא י' ע"א, ונכ"ר סכ"ו איתא ר' אחא אומר שהיו עונקים גלגל חמה. (יט) עוים שהעו את העולם. ע"י כ"ר שס שגזו את העולם כו' המד"א עוה עוה אשימנה, וע"י חלין ס' ע"צ למה נקרא שמן עוים כו'. (כ) יהודה ברבי אומר. כ"ר פ' כ"ו ושם איתא יהודה בר ר' אחי אומר, ומוצא בילקוט רמז מ"ז בלי שם האומר, ונכ"י פלארעק חסר שם האומר. (כא) אחרונים לא למדו מן הראשונים. במדרש שם אחראי לא ילפון מן קמאי, ומה שהוא במדרש בלשון ארמי הציא המחבר בלשון עברי נח. (כב) וכן הוא אומר. זה איתא במדרש. (כג) מה הים הולך הגל ומשבר ראשו במול. בילקוט ישעיה רמז ט"ן הציא בשם ילמדנו אמר ישעיה והרשעים כים נגרש מה הים הגל הרשעון אומר פדין אני עולה ומניף את כל העולם כלו, וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו ואין הגל השני למד מן הראשון כך כו' ואין אחד למד מחבירו ע"כ. (כד) והלא בני בלי שם היו. כ"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ז, ושם הצי' א"ר אחא בני נבל גם בני בלי שם (איוז ל') ואת אמת אנשי שם. (כה) שהשימו את העולם, לשון שממה: (כו) ד"א. כ"ר שס בשם ר' לוי. (כז) ר' אחא בשם ריב"ל. כ"ר סוף פכ"ו. (כח) כי לא נחתם גזר דינם. סנהדרין ק"ח ע"א. (כט) רעים בממונם וחמאים בגופן. הוא כמתניחא סנהדרין ק"ט ע"א וכן ח"א (נלאסית יג יג) ורש"י שם נקם להיטך כדעת רב יהודה שם. (ל) וכי יש רשע טוב. ע"י קדושין מ' ע"א. (לי) בין ביום בין בלילה כו'. כוונתו על מדרש ברכות פס"א כל ימי חיך הלילות ואיתא מדרש זה ככ"ר פכ"ז. (לא) ר' יהודה ור' נחמיה נחלקו בברייתא. הוא ככ"ר פכ"ז. (לב) ניחום היה, ככ"ר שס תוהות היטה לפני, והוא לשון מחס וחמס. (לג) א"ר לוי. כ"ר שס. (לד) מנחם אני שעשיתי אותם בתוך הארץ כראוי לו. ככ"ר שס. (לז) א"ר לוי. כ"ר שס. (לח) מנחם אני שעשיתי אותם בתוך הארץ ככ"ר שס.

ישנה ולבי ער (פס"ט ס. נ) ואני ישנה רדומה בגלות ולבי ער, והנביא ער להחזירם בתשובה. (לה) נוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אתם אומרים אלהיכם רואה את הנולד, והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו גולד לך בן זכר מימך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו היית יודע שסופו למות, אמר לו הן, בשעת שמחה שמחה, בשעת עצב עצב, אמר לו כך הקב"ה אף ע"פ שהיה גלוי וידוע לפניו שעתידין דור זה לאבד מן העולם, עשאו, לכך נאמר ויתעצב אל לבו; אל צדיקו דבר לאבדם מן העולם:

(ז) ויאמר ה' אמחה את האדם. (לו) אני מסחה על בריותי ואין בריותי ממחים על ידי: אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה. (לז) אמר רב פנחס משל למלך שהשיא את בנו, ועשה לו חופה, סיידה וכיירה, כעס המלך על בנו והרגו, מה עשה המלך נכנס לתוך החופה, התחיל לשבר (לה) בקנים, (לט) וסבקי' במחיצות, (ס) ומקרע בכילות, אמר המלך כלום עשיתי כל אלה בשביל בני, בני אבד ואלו קיימים, לכך נאמר מאדם עד בהמה ועד רמש, זהו שאמר הכתוב אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיד (מגילת קלס ס), (מא) על אדם הראשון נאמר, ועל דורו, שהיה אדם אחור למעשה בראשית שנברא ביום ששי, וקדם לפורענות, דכתיב מאדם עד בהמה ועד רמש: (מב) אם אדם חטא, בהמה ורמש מה חטאו, אלא מלמד שאף הבהמות והחיות השחיתו בעבירה, דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (נלאסית ו יב), כדבעינן לפרושי לקמן בפרשת אלה תולדות נח: כי נחמתי. (סג) דברה תורה כלשון בני אדם, כי כיון שאדם הורס מלאכתו בידוע שהוא מתנחם כי עשאו, לכך נאמר כי נחמתי, אבל אין ניחום ואין תרופה לפני הכבוד, שנא' וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם (ס"א פו כט): כי נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן. (מד) ר' אבא בר כהנא אמר מלמד שאף על נח נגזרה גזירה, אלא שמצא חן, שנא' כי נחמתי כי עשיתם ונח, אלא שמצא חן למפרע לפני, שנאמר ונח מצא חן בעיני ה':

סליק פרשת בראשית

פרשת נח

כתיב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה נ י). אמר ישעיהו הנביא (א) חטבו את הצדיק כי טוב ושבחודו, כענין שנאמר את ה' האמרת היום (דברים כו יז), וה' האמירך היום (שם שם יח): (ב) ד"א אהבו את הצדיק, כמו שנאמר מה תאמר נפשך ואעשה לך (ס"א כ ד) והוא מה תאהב נפשך: כי פרי מעלליו יאכלו,

הערות ותקונים

בארץ כראוי לו: נב"ר שם מתנחם חני שפסיתו אוחו ויתן בארץ, ופי' שמת ונקבר לבסוף בארץ, עי' סנהדרין ק"ח פ"א. (לה) נוי אחד. כ"ר פ' כ"ז, ילקוט רמז מ"ז, ורש"י פס"ח. (לו) חני ממחה על בריותי. כ"ר פס"ז וילקוט שם. (לז) ח"ר פתח. כ"ר פס"ח, ילקוט רמז מ"ז. (לח) בקנים. כ"ה גס בערוך, ולפנינו במדרש בקקנים. (לט) ומצקיע. כ"ה גס צילקוס ולפנינו במדרש ומצקיע. (מ) ומקרע בכילות. פי כילת חתנים, וצילקוס רמז מ"ז צויללוח וסוף מלשון וילן. (מא) על אדם הראשון נאמר: פירובין י"ח פ"א. (מב) אם אדם חטא. סנהדרין ק"ח פ"א. (סג) דברה תורה כלשון כ"א. פי' זה להרחקת ההגשמה, וראינו מזה שהמחבר שחי קודם זמנו של הרמב"ם כבר השתמש במאמר דברה תורה כלשון כ"א על הרחקת ההגשמה ולא כדעת האומרים שהרמב"ם הוא הראשון שהשתמש במאמר זה לכונה זו. (מד) ר' אבא בר כהנא אמר: כ"ר ספכ"ה, סנהדרין ק"ח פ"א, ובגמרא שם תנא דבי ר' ישמעאל אף על נח נחמך גזר דין כו':

(א) חטבו את הצדיק. מפרש אמרו מלשון את ה' האמרת היום, וזה עפ"י מאמרם (ברכות ו' ע"א תגיגה ג' ע"א) אמר להם הקב"ה אהם עשיתוני חגיגה אחת בעולם, ופירש"י האמרת חשיבות ושבח, כמו יתאמרו (מגילת קלס נ"ד) ישחבנו שדרכן נלחם, חגיגה שבת עכ"ל. ועי' רש"י פס"ח (דברים כ"ו יז), ות"א האמרת היום חטבת יומא דין, וביב"ע ית' ה' חטבתון חגיגה חדא בעלמא. וגם הרד"ק הביא בשרשים שרש אמר וז"ל האמרת והאמירך כלומר רוממת והגדלת אוחו כו', ויש מפרשים מזה הענין אמרו לדיק כי מוב עכ"ל, ופיין בשרש חטב מה שהביא בשם ר' יונה, ועי' גס בערוך ערך אמר. (ב) ד"א אהבו את הצדיק. הוא הוראה אחרת לשרש אמר מלשון אהבה, וז"ל כלשון ראשית ואליל המושל על האהבה יבנהו

בראשית ו נח ו

אין כתיב כאן, אלא פרי מעלליהם יאכלו, אשרוחו לצדיק שזוכה לו ולכל הנדבקים בו, שהרי חנניה מישאל ועזריה הנצלו בגדיהן עמהם, שנא' חזיון לגובריא אילך די לא שלט נורא בגושמיהון ושער ראשיהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו (דניאל ג כז), לפי שהיו דבוקים בהם, בגדי אדם שאין בהן חיות ודעת ניצולו מן האש בזכות הצדיקים שהיו דבוקים בהם, בני אדם המתדבקים עם הצדיקים על אחת כמה וכמה, לפיכך אמר הכתוב כי פרי מעלליהם יאכלו: ד"א אמרו צדיק כי טוב. וזה נח שנא' נח איש צדיק: (ט) אלה תולדות נח. (ג) אלה פסל את הראשונים, ומה פסל, וירא ה' כי רבת רעת האדם בארץ (בראשית ו ה), וכשראה נח כי היו משחיתים את מעשיהן, איחר את עצמו מן תשמיש המטה שלא להוליד להבל, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת (סס ה לב), כיון שצפה שעתידין אבות העולם לצאת ממנו, התחיל להודווג עם אשתו, הוא שאמרנו למעלה (ד) כי נעמה אחות תובל קין היתה אשת נח, (ה) שהיו מעשיה נעימים, לכך נאמר אלה תולדות נח: תולדת נח. (ו) תולדות מעשיו הטובים, שלא אמר הכתוב אלה תולדות נח שם חם ויפת, אלא אלה תולדות נח, נח איש צדיק, ללמדך שצדקו היה תולדותיו, ולא בניו, שצדקותיו טוב לו מבנים ומבנות, ראה כמה דורות עברו מנח ועד משה רבינו, והזכיר הכתוב מעשה הצדיק לטובה, לכך נאמר אמרו לצדיק כי טוב, אבל לרשעים אין בהם טובה: נח איש צדיק. (ז) שני פעמים נח נח, נח לבוראו, ונח לבריות, (ח) כדתנן כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה ממנו: ד"א נח איש צדיק, אבל בניו לא זכו במדריגתו: ד"א נח איש צדיק, (ט) בקטנותו ובזקנותו: איש. (י) כל מקום שנא' איש אם בצדיק הרבה ואם ברשע הרבה: צדיק. (יא) שהיו מכלכל החיות בתיבה, וכיוצא בו נאמר ביוסף על מכרם בכסף צדיק (עמוס ג ו) משום דכתיב ביה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו (בראשית מו יב): תמים היה בדורותיו. שהיו דור המבול אומרים לו זקן מה התיבה הזאת שאתה עושה, כי מאה ועשרים שנה היה משתדל בה, שנא' והיה ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג), אמר להם שעתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, והיו אומרים לו מבול של מים יביא ולא היו משגיחים עליו וכו', כאשר אמרו רבותינו (יב) בפרק חלק, לכך נאמר תמים: היה. (יג) כל מקום שנא' היה מתוקן לצורך, אדם היה מתוקן למיתה, קין היה מתוקן לגלות, נחש היה מתוקן לפורענות, נח היה מתוקן לגם, איוב היה מתוקן ליסורין, משה היה מתוקן לגואל, מרדכי היה מתוקן לגאולה, יוסף היה מתוקן לישועה:

הערות ותקונים

יכנהו הרומי בשם זה. (ג) אלה פסל את הראשונים: צ"ל פ"ל. (ד) כי נעמה היחס אשת נח. צ"ל פ"ל ומה שכחז הוא שאמר למעלה כוונתו: בראשית ד' כ"ב. (ה) שהיו מעשים נעימים. שם. (ו) תולדות מעשיו הטובים. עיין צ"ל פ"ל מה הן פירותיו של צדיק. מלות ומעשים טובים, ועיין רש"י עה"ט שכחז למדך שטיקת תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים, וכ"ה בחננומא ריש נח תולדותיו אלו מעשיו הטובים פ"ל, כי מעשים הטובים הן תולדות הרומיים. (ז) שני פעמים נח. עיין צ"ל פ"ל נייחה לו נייחה לעולם כו', וכ"ה פלארעקן נח לו נח לבוראו. (ח) כדתנן כל שרוח הבריות. אבות פ"ג מ"ו. (ט) בקטנותו ובזקנותו. במדרש שם מחללו ועד סופו הוא צדיק, וכן בחננומא שמות צפ' ומשה היה רועה, ואסתר רבה צפ' איש יבודי היה. (י) כל מקום שנאמר איש. עי' צ"ל פ"ל כ"מ שנאמר איש צדיק ומומחה שכל כ"ד שנה כו', מלת ומומחה פה היא קשת ההבנה שאין ענינה צ"מ כי אם לאיש המנוסה בלחם מן המלחמה, כמו שהמחי גברא ואחמתי קמיע, או חכם מופלא ומובהק, ולכן נראה שחזר במדרש מאמר שלם וכ"ל, כ"מ שנאמר איש אם בצדיק הרבה ואם ברשע הרבה, וזה"ל מתחיל מאמר חדש חמים היה שכל כ"ב שנה וכו', כמו שהביא המחבר בסמוך ומן חמים היה נעשים חיצה לחם ומומחה, או חולי צ"ל צדיק ומוכיח, ומתפרש על נכון פ"פ הגמרא דסנהדרין ק"ח ע"א וע"ב. (יא) שהיה מכלכל החיות בתיבה. הוא דברי החננומא נח, שני בני אדם נקראו צדיקים על שזנו את הבריות נח ויוסף, שכן כתיב בו על מכרם בכסף צדיק, וכתיב בו ויכלכל יוסף. (יב) בפרק חלק. הוא בסנהדרין ק"ח ע"ב פ"ט. (יג) כל מקום שנאמר היה. צ"ל שם, וילקוט רמז מ"ח, שמ"ר פ"ב צפ' ומשה היה רועה, ושם בפסוק נח מתוקן לגאולה, וצ"ל לגם, וכן נראה המאמר באסתר רבה צפ' איש יבודי היה, ושם ג"כ בפסוק היה מתוקן להכיר בוראו, צ"ל מתוקן לגם, ובשמ"ר ובאסתר רבה חושב בכל אחד הפסוקים אשר נאמר בהן מלת היה.

(יד) ד"א היה. כל מקום שנאמר היה מתחדש עליו עולמו: בדורותיו. לא אמר הכתוב בדורו, אלא בדורותיו, בין בבחירתו בין בזקנותו, כי בן אדם הרבה דורות יש לו, כי משתנה הוא בכחו ובגופו ובדעתו, לכך נאמר בדורותיו, וכ"ש בדורות אחרים, (טו) כאשר דרשו רבותינו בתלמוד. (טז) משל לצלוחית של (יז) פליטון שמונחת (יח) באשפה ומירחת, ומה אם באשפה כך, (יט) במקום המוצנע לא כל שכן, ומה בדור המבול כך, כל שכן בדור הצדיק: את האלהים התהלך נח. הוא שפרשנו למעלה בויתהלך חנוך את האלהים, (כ) לא היה זכותו גדול כמו של האבות, דכתיב בהם אשר התהלכו אבותי לפניו (נחשית מח טו), ורצו לפניו כסוסים לעשות רצונו, אלא את האלהים התהלך נח, (כא) בשלש נקודות תחת הל"מ"ד לשון עבר, אבל התהלך שני נקודות תחת הל"מ"ד, כמו התהלך לפני והיה תמים (שס יז א), הוא ציווי עומד: נח. (כב) הרי שלשה פעמים בפסוק אחד, לפי שראה עולם בנוי וחרב ובנוי. (כג) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כל העולם כולו בישובו, עד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו: (י) ויולד נח שלשה בנים. כנגד שלשה בני אדם, קין הבל ושת: את שם את חם ואת יפת. (כד) בדרך חכמתן חישבן, כי שם אחרון שבכלם היה: (יא) ותשחת הארץ. (כה) בכל מקום שהאדם הוטא לוקה הארץ, (כו) משל לבן שחטא מלקין אומנתו תחתיו, כשם שנאמר באדם הראשון ובקין: לפני האלהים. כסבורין היו שאין הקב"ה מכיר מעשיהם, (כז) והכתוב מעיד לכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו (חיוכ לד כה): ותמלא הארץ חמס. (כח) וז"ה החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נח בהם (יחזקאל יא), (כט) לא חזר אחד מהם בתשובה. (ל) נח, כמו וינהו בני ישראל אחרי ה' (ס"א ז ב), שניהמו במעשיהם: (יב) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה. (לא) תנא רבי ר' ישמעאל כ"ס שנא' השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז, דבר ערוה, דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

(יד) ד"א היה מתחדש עליו עולמו. ב"ר פ"ל, ילקוט רמז מ"ח, ובמסות מנויין שם על המאמר ח"ד שמואל חמשה הן, רמז מ"ט כי הוא חמשה המאמר שלמעלה המחיל ר' לוי ורענן, ויש לציין רמז על המאמר ר' לוי ורענן. וכן נשנה המאמר באסתר רבה פ"ו כפ' ח"ט יהודי היה, ובתנחומא שמוח כפ' ומשה היה רועה, ושם הגי' וארז"ל כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש, ונרדף כי במקום "וארז"ל ז"ל "וארז"ל כי הוא מאמר ר' לוי. (טו) כמו שדרשו חז"ל בתלמוד. הוא דעת ר"ל בטהדרין ק"ח ע"א, ודעת ר' נחמיה ב"ר פ"ל ע"ס, ובתנחומא פ' נח. (טז) משל לצלוחית של פליטון. סנהדרין שם, וכן ב"ר שם בשנויים. (יז) פליטון. היא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מוורדים ונשמים, עי' ערוך ומוספי ערך פליטון, וב"ר שם הגי' צלוחית של אפרסמון, והיא בלסמון (באלזאס), ורש"י סנהדרין שם כתב פליטון בושם שריחו נודף ואינו אפרסמון עכ"ל, וצילקוס נח רמז מ"ט מוצא בשם המדרש צלוחית של פליטון, הציג לשון חז"ל מסנהדרין: (יח) באשפה. בגמרא שם הגי' במקום הסנופת, ובמדרש שם ומונחת צין הקדרות: (יט) במקום המוצנע. בגמרא שם במקום הכוש. (כ) לא היה זכותו גדול. עי' ב"ר פ"ל כפ' את האלהים התהלך נח. (כא) בשלש נקודות תחת הל"מ"ד. עי' רש"י עה"ת התהלך לשון עבר. (כב) הרי שלשה פעמים בפסוק אחד. הוא מתנחומא ריש נח זה אחד משלשה שראו ג' עולמות, נח דניאל ואיוז, נח ראה עולם בישובו וראו בהרבו וראו בישובו. וצילקוס נח רמז ל' הביא בשם מדרש אכזרי למה נכתב ג' פעמים נח בפסוק אחד, שזה אחד מג' בני אדם שעברו עליהן ג' עולמות לסיכך הכתוב מזונו נח דניאל ואיוז עכ"ל, הכוונה כי במקרא נזכרו יחד זה אחר זה והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוז וגו' (יחזקאל י"ד י"ד). (כג) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כו'. הוא לשון התנחומא ריש נח: (כד) בדרך חכמתו חישבן. סנהדרין פ"ט ע"ב וע"ס בחוס' ד"ה אלא ובה"א למהרש"א. (כה) ככ"מ שאדם חוטא. עי' ב"ר שם כפ' בני משחיתים. (כו) משל לבן. ב"ר שם משל לבן מלכים שציה לו פדגוג, כ"ז שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה, וכן מוצא צילקוס נח רמז ג"א. (כז) והכתוב מעיד לכן יכיר. עי' ב"ר ריש פכ"ח, ומוצא צילקוס חיוז רמז חק"ב. (כח) וז"ה החמס קם. עי' סנהדרין ק"ח ע"א, וב"ר פ"ל, וצילקוס רמז כ'. (כט) לא חזר אחד מהם בתשובה. עי' דרשה אחרת ב"ר שם ריש פ"א לא נה בהם לא נח בהם, והמאמר מב"ר מוצא צילקוס יחזקאל רמז שמ"ה ויש לחקן שם. למה [לא נה בהם] לא נח בהם, ודרש נח בהם בחילוף ה"א בחי"ת מלשון נחת. (ל) נח כמו וינהו בני ישראל. בקרא וינהו כל בית ישראל, ובכ"י פלארענן וינהו בני ישראל אחריו, המאמר כוון לדברי מנחם שכתב כן במהפדה מנחם ד' ס"ס, וכן הביא רש"י בשמו ביחזקאל שם, וכן בש"א שם שהוא לשון יללה. (לא) תנא רבי ר' ישמעאל כ"ס שנא' השחתה

בראשית ו נח

הארץ. ע"ה דכתיב פן תשחיתון ועשיהם לכם פפל (דנריס ד מו) : כי השחית כל בשר .
 (לב) מלמד שאפילו החיות והבהמות והעופות קלקלו , שהיו באין מין על שאינו מינו ,
 (לג) ומנין שנצטוו ונאמרו על כך , שנא' תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו
 ארץ למינה (בראשית ח כד) : (לד) ד"א כל בשר . אינו אלא בני אדם , (לה) וכן הוא אומר
 ביחזקאל , (לו) ונתתי את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יזל ג ח) :
 ד"א כל בשר . לפי שהיו הבהמות בלכוד נזקקות לאמנותם ולאחיותיהם , וכיון שהתחילו
 גם בני אדם להשוות לבהמות כתוב כל בשר , לפי שהשוו לבהמה ולחיה ולעופות :
 (יג) ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר . (לו) הגיע זמנם לקוץ , כמו שנאמר וקצות את
 כפה (דנריס כה יב) : כל בשר . הואיל ובני אדם נשחיתים גם כל בשר
 אשחית : בא לפני . (לח) קטיגוריא שלהם , שלא נמצא להם זכות , וכל כך למה ,
 כי מלאה הארץ חמס , (לט) א"ר לוי חמס ע"ו , חמס גילוי עריות , חמס שפיכות דמים .
 ע"ו , דכתיב (ס) כי מלאה הארץ חמס , (מא) כפרו במי שהוא כל הארץ בבורו . גילוי
 עריות , דכתיב חמסי ושאריו על בבל (ירמיה נא לה) , (מב) ואין שאר אלא ערוה , שנא' איש
 איש אל כל שאר בשרו וגו' (ויקרא יח ו) . שפיכות דמים , דכתיב מחמס בני יהודה אשר
 שפכו דם נקי בארצם (יזל ד יט) , (מג) מלמד שלא נתחתם להם גזר דין עד שיש
 ידיהם בגזל , שנא' כי מלאה הארץ חמס מפניהם : והגני משחיתם את הארץ . (מד) רב
 הונא ורב ירמיהו בשם רב כהנא ב"ר מלכיה אמר : אפילו ג' טפחים שהמחרישה
 שולטות בארץ נסחו לקיים מה שנאמר הנני משחיתם את הארץ , (מה) כמו
 שאמרנו למעלה , כי כל זמן שאדם חוטא לוקה אומנתו , הארץ לוקה על עונות יושביה ,
 וכן אמר דוד ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה (תהלים קז לד) :
 (יד) עשה לך תבת עצי גופר . (מו) אמר רב איסי בר' סקומות נאמר בלשון הזה , שלשה
 פירש , ורביעי לא פירש . עשה לך תבת , פירש , עצי גופר , (סז) עצי קדרום ,
 עשה לך שתי חצוצרות (במדבר י ז) , פירש , כסף . עשה לך חרבית (יהושע ה ז) (מח) פירש

הערות ותקונים

וש"נ . (לב) מלמד שאפילו החיות . הנחומא נח , ועי' ב"ר פכ"ח ר' עזריה אמר הכל קלקלו מעשיהן ,
 ועי' סנהדרין ק"ח ע"א ח"ר יוחנן מלמד כו' . (לג) ומנין . הנחומא נח . (לד) ד"א כל בשר אינו אלא
 בני אדם . לא מלחתי במדרש והנחומא . (לה) וכן הוא אומר ביחזקאל . וכן הוא בכ"י פלארענץ , יש
 להקן שז"ל וכן הוא אומר ביואל . (לו) ונתתי את רוחי על כל בשר . במקרא כתוב אשפוך את רוחי על
 כל בשר . (לז) הגיע זמנם לקוץ . ב"ר פל"א , ילקוט רמז כ"ח בשם המדרש , ושם בגי' להקץ , ועיין
 חוה"ש שרש קנץ . (לח) קטיגוריא שלהם . ב"ר וילקוט שם , והמלה יוגית *αποκαταστα* פי' רכילות
 וחובה . (לט) א"ר לוי . ב"ר וילקוט שם . (מ) דכתיב כי מלאה הארץ חמס . וכ"ה בב"ר שם והבדל הגיה
 שז"ל כי מלאה את הארץ חמס (יחזקאל ח י"ז) ושם מיידי בע"ז , דקודם זה כתיב והמה משחיתים קדמה
 לשמם , וכן כל הענין דשם משחתי בע"ז , ולחנם דחק בזה המ"כ . (מא) שכפרו במי כו' . היא הוספת
 המחבר . (מב) ואין שאר אלא ערוה . היא הוספה מהמחבר , עפ"י מאמרם הנחומא סוף בהעלותך , במ"ר
 ספס"ו , ואין שאר אלא עריות , שנא' איש איש אל כל שאר בשרו . (מג) מלמד שלא נתחתם להם גז' .
 סנהדרין ק"ח ע"א ומוכח ברש"י עה"ח . (מד) רב הונא . ב"ר שם , וילקוט שם , ורש"י עה"ח . (מה) כמו
 שאמרנו למעלה . על ס' והשחת הארץ . (מו) אמר רב איסי . ב"ר פל"א , ילקוט סוף רמז כ"ח , וילקוט
 יהושע רמז ע"ו ושם בפסוק ר' חמי וז"ל רב חמי , וגשנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ט (דף כ"ט ע"א) ושם
 נאמר אמר ר' יסי והכל אחד , והוא הלמד דרב ושמואל ועלה לא"י . (מז) עני קדרום . הוא מאמר ר' נהן
 במדרש שם , וכן הרגמו חונקלוס ויונתן , וידוע שהוא ברומי Cedrus עני גופר ושקים (לעזער) , וזילקוט
 סוף רמז כ"ח אפי' דקדרום , ז"ל דקדרום , וגם המחורגמן פעה בזה ובערך קרד כהב וז"ל הרי אררט ,
 חר' סורי קרדו , ארץ אררט חר' מלכות ארעיא קרדו , עני גופר אפי' דקדרום , וח"י דקדרוין עכ"ל .
 וערב פה שתי הוראות יחד , כי על אררט הרגמו קרדו הכוונה הרי ארמעניען והיושבים שם נקראים קורדען ,
 וכן בב"ר פל"ג סורי קרדינא , וזיב"ע בראשית ח' ד' נפל ע"ס שחרגס סורי דקדרון , וז"ל דקדרון , אבל
 על עני גופר הרגמו דקדרום (הדל"ח קודם לרי"ש) , והכוונה עני לעדרום , והמחורגמן בעלמו בערך קדרם
 הביא חר' עני גופר אפי' דקדרום , ובערך קרד שכה מה שכה שם , והמפרש הנקרא יונתן בפירושו לה"י
 רצה לפרש החרגוס אפי' דקדרוין , מן לשון החרגוס שחרגס על אררט קדרון , ולא ידע מה שח , כי על
 אררט הרגמו קדרון . (מח) פי' לורים . בכ"י פלארענץ הגי' פי' לורים סיגרא , ובמדרש ב"ר שם , וזילקוט
 רמז כ"ז סיים ג"כ נחפרש גלבין דסיגורי , והוא החרגוס על חרבות לורים , וזילקוט שם גרס רמז כ"ז

בראשית ו' נח

צורים. (מט) ורביעי עשה לך שרף, לא נתפרש, וחבין משה מדעתו, ויעש משה נחש נחושת, (נמדנר כא ס) וז"ה ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א ס'): קנים תעשה את התבה. קילין ומדורין, ר' יהודה אומר ש"ס קולין היה עשר על עשר, ושתי פלטיות של ד' ד' אמות וקולין מיכן, וב' אמות לצדדין: וכפרת אותה. מתרגם ותחפי מלשון כפרת: בכופר. בגופר, (נ) מין זפת, (נא) במשה כתוב ותחמרה בחמר ובזפת (שמות נ ג), זפת מבחוץ, וחומר מבפנים, לפי שהיו המים (נב) רפים, (נג) וכאן היו המים רותחין, לכך נאמר מבית ומחוץ בכופר: (נו) וזה אשר תעשה אותה. (נד) מהו וזה, (נה) לפי שהיה אחד למוד באמה זו, הה"ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים (זה"נ ג): שלש מאות אמה אורך התבה חמשים אמה רחבה ושלושים אמה קומתה. (נז) לימדה תורה דרך ארץ שכל מי שרוצה לעשות פפינה, (נח) שתהא כלמין, יעשה רחבה אחד משלשה באורכה, וקומתה אחד מעשרה בארכה: התבה. - תהי בה:

(טו) צהר תעשה לתבה. (נט) ר' לוי אומר מרגליות תולה בה, בשעה שהיתה כהה היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיתה מבהקת היה יודע שהוא לילה: ואל אמה תכלנה מלמעלה. (ס) כמין צריף עשאה, רחבה מלמטה עד ג' מדורין, ומיכן ואילך קיצר הבנין עד שהעמידה לרוחב אמה למעלה (סא) כמין קמרוטין: ופתח התבה בצדה תשים. (סב) א"ר יצחק לימדה תורה דרך ארץ שאם תעשה מרקלין עשר על עשר תעשה פתחיה מן הצד: תחתים שנים ושלישים. (סג) תניא תחתיים לזבל, אמצעים לבהמה ולחיה, (סד) עליונים לאדם ולעופות, שאין קשה לאדם לדור עם העופות: (טז) ואני הנני מביא את המבול מים. בלי עיכוב: המבול מים. (סה) מים היה כיוון שיוודין לארץ נעשין מבול (סו) שהיו מבלין הכל: לשחת כל בשך. יען כי

הערות ותיקונים

בטעות על עשה לך חרבות צורים, כי הוא חמץ המאמר, ויש לרשום הרמו על עשה לך חבת עני גופר. (מט) ורביעי עשה לך שרף כו' - הוטפתי כי חסר פה, ונמצא לנכון ככ"י פלארעקן ועי' ככ"ד. (נ) מין זפת. מלשון חז"ל כופרא (שבת ס"ז ע"ב), וכמו שהביא רש"י עה"ת כפר זפת בל"א ובחלמוד כופרא. (נא) במשה כתוב כו'. כ"ר פל"א עה"כ וכפרת, ומוצא בילקוט נח רמז ל"ג, וברש"י עה"ת. (נב) ימים, תקנתי שז"ל רפים ובמדרש ובילקוט וברש"י הגי' שהיו המים חשים פי' רפים, וידידי הרב החכם הגדול מהר"א"ב הביא בזכור לאברהם כי ברש"י כ"י הגי' רפים במקום חשים, וככ"י פלארעקן הגירסא חריפים. (נג) וכאן היו המים רותחין. וכ"ה ככ"י פלארעקן, וזה ליתא ככ"ר ובילקוט, ועי' פדר"א סוף פכ"ב, ובסנהדרין ק"ח ע"ב, ורש"י בפ' עה"ת סיים אצל כאן מפני חוזק המים זפת מבית וזפת מחוץ, ועיין סוטה י"ב סע"א תנא חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו לדיק ריח רע, ועי"ש בתוס' ד"ה חמר, מה שהביאו בשם ר"ש בר קלונימוס ז"ל. (נד) מהו זה. כ"ר פל"א, וילקוט נח רמז ל"ג. (נה) לפי שהיה אחד למוד באמה זו. ר"ל וא"ו יתירה לרצוי שעתיד אחד למוד במדה זו הה"ד באמה הראשונה היינו מדה התבה שהיא מדה ראשונה של האמות המכר בתורה. (נו) הה"ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים. וכן ככ"י פלארעקן, ובקרא כתוב האורך אמות במדה הראשונה אמות ששים ורחב אמות עשרים. (נז) לימדה תורה ד"א. כ"ר פל"א. (נח) שתהא כלמין. ז"ל שתהא עומדת כלמין, ופי' צהרף הים, והמלה יוכיח עתה מקום מצב הספיטת אצל החוף, ונמצא ג"כ בלשון חז"ל בהפוך האותיות נמל, כמו כיון שהגיע לנמל, הוא כמו ללמן, ובילקוט תהלים רמז תתע"ו בס' בפקודין תשיחה השמים המלה כלמין, והגי' במקומה "במים". (נט) ר' לוי אומר. כ"ר פל"א, ילקוט רמז ל"ג, ועי' סנהדרין ק"ח ע"ב א"ר יוחנן אמר לו הקב"ה למח קבע זה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כנארים, ועי' פדר"א פכ"ג ומרגליות אחת היתה חלוייה בתיבה ומאירה וכל הצריות כו'. (ס) כמין צריף עשאה. הוא מלשון חז"ל העושה סוכתו כמין צריף (סוכה י"ט ע"א), ועי' כ"ר פל"א ר' יהודה ור' נחמיה כו'. (סא) כמין קמרוטין. פי' פסיקתא פסקא ויהי ציוס כלת משה ובהערה קמ"ד. (סב) א"ר יצחק. כ"ר פל"א, וילקוט רמז כ"ד. (סג) תנא תחתיים לזבל. סנהדרין ק"ח ע"ב, ועי' כ"ר פל"א, ומוצא בילקוט רמז כ"ד, גי' אחרת מאשר היא בגמ' שם. (סד) עליונים לאדם ולעופות שאין קשה לאדם כו'. בגמרא שם נאמר עליונים לאדם ולא זולת, ולדעת הפדר"א פכ"ג תחתיים בהמה והיה, אמנעיים עופות, עליונים שקלים ורמשים וכני אדם, וכמו שהוא בגמרא שם מוצא גם ברש"י עה"ת, ובזכור לאברהם הפיר כי ברש"י כ"י הגי' אמנעיים למדור בהמה היה ושף, וראיתי בסנהדרין ק"ח ע"ב א"ר ירמיה מכאן שדירתם של עופות פהורים עם הצדיקים. (סה) מים היה. כ"ר פל"א. (סו) שהיו מבלין הכל. הוא דברי המחבר, וכן כתב רש"י בפ' עה"ת מבול שכלה את הכל

בראשית ו ז נח

השחית כל בשר, מדה כנגד מדה: כל אשר בארץ יגוע. (סז) מלמד שלא נגזרה גזרה על הדגים:

(יח) ודקיימותי את בריתי אתך. (סח) ברית אתה צריך מפני הגבורים שלא יחרסו את התבה, כדכתיב הרפאים יחוללו מתחת סים ושוכניהם (חיוג כו ה), אלו החיות, האריות היו באין עליו (סט) ושיניהם קהות, הנפילים באים (ע) וקרסיליהון מתעקלות: (עא) ד"א ברית אתה צריך מפני הפירות שלא יתעפשו: ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך וגשי בניך. (עב) מיכן אמר ר' יהודה ב"ר סימון כיון שנכנס נח בתבה נאמר בפריה ורביה, הפריד הזכרים לבד והנקבות לבד:

(יט) ומכל החי מכל בשר [וגו'] להחיות אתך. (עג) שלמים ולא טרפות: (כ) מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה. (עד) מלמד שאפילו העופות והבהמות אמר עליהם פריה ורביה: (עה) שלשה שימשו בתבה וכולן לקו. חם, ועורב, וכלב. (עו) חם לקה בעורו. עורב שאין משמש בשאר העופות אלא רוקק הזרע בנקבה. כלב נקשר בשימוש עם הנקבה: ד"א ומכל החי מכל בשר שנים מכל. יכול אפילו טהורים יבואו שנים, ת"ל שבעה שבעה, אם כן למה נאמר שנים מכל, זוגות מכל, שאפילו הטהורים היו זוגות שבעה שבעה שהן שבעה זוגות:

(כא) ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל. צער גדול היה לו לאותו צדיק להבנים עמו (עז) זמורות לפילים, (עה) חצבא חצובות לצבאים, (עט) פי' חצובא שורש שיוור עד התהום, (פ) וכן אמרו רבותינו ז"ל חצובא מקטע רגלי רשיעיא, (פא) זכוכית לנעמיות, (פב) אריה אשתא זנתיה, (פג) ראח גוריו נכנסין (פד) וחרמש נדבקין בצדדין בצד התבה וחיו:

(כב) ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים. לא הוסיף ולא גרע:

[ז] (א) ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך. ברשות נכנס וברשות יצא: כי אותך ראיתי. מי גרם לך שתינצל: צדיק לפני. (א) מיכן אמרו רז"ל אומרים

הערות ותקונים

הכל, שכלל את הכל שהוביל את הכל כו'. (סז) מלמד שלא נגזרה כו'. סנהדרין ק"ח ע"א זכחים קי"ג ע"ב. (סח) ברית אתה צריך. ד"ר פל"א, ילקוט רמז נ"ה. (סט) ושיניהם קהות. עי' ב"ר שם, וסיים בה"ד שאגת אריה וקול שחל ושני כסירים נחשו. (ע) וקרסיליהון מתעקלות. בכ"י פלארעק מתעבלות, עי' ב"ר פל"א ה"ב לא ליכנס לתבה והיו רגליו מתעבלות, והמערך צורך ערסל הביא הגירסא מתעבלות, פי' משתמעות ומחליקות, ואולי הגי' מתעבלות עכ"ל, ונלקוט שם הגי' מתעבלות. (עא) ד"א ברית אתה צריך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (עב) מכאן א"ר יהודה בר סימון. ב"ר פל"א, ילקוט רמז נ"ה, ועי' סנהדרין ק"ח ע"ב, ופדר"א פכ"ג, ורש"י עה"ת. (עג) שלמים ולא טרפות. עי' זכחים קס"ז ע"א. (עד) מלמד שאפי' העופות והבהמות חסר עליהם. ב"ר פל"ד על הכתוב כל החיה אשר אתך וגו' ושרנו בארץ ופרו ורבו על הארץ (בראשית ח' י"ז) איתא ופרו בארץ ולא בתבה, ורש"י שם עה"ת סיים מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש, ובודאי היה כן לפנייהם באיזה מדרג ואולי בילמדט הנאכד. (עה) ג' שמשו בתבה. סנהדרין ק"ח ע"ב, תמוזא נח, וע"פ ירושלמי תענית ספ"א. (עו) חם לקה בעורו. פירש"י שיהא ממש כוש, ועי' במהרש"א בח"א שכתב לקה בעורו היינו הכושיים כי כוש היה הראשון מבניו. (עז) זמורות לפילים. ב"ר ספ"א, פי' זמורות של גסן להאכילם לפילים. (עה) חצבא חצובות. הוא ב' טסחאות כי לפנינו במדרש שם הגי' חצובות לצבאים, והערך ערך חצב הביא גי' המדרש חצובה לצבאים. (עט) פי' חצובא שרש שיוור עד התהום. וכ"כ בערך ערך חצב. (פ) וכן אמרו רבותינו. ב"ר ע"ב, וכוונת המאמר מקטע רגלי דרשיעא, עי' ערך ערך חצב ורש"י שם, ויש להביא עוד ראיה ממאמר חז"ל (שבת קכ"ח ע"א) חצב הוא מאכל לזכיים, זכוכית הוא מאכל לנעמיות, זמורות הוא מאכל לפילין, ופירש"י חצב עשב שמתרש צומק כנגדו ואין שרשיו מתפשטין. (פא) זכוכית לנעמיות. תרגום ב"ר היטנה (ויקרא י"א פ"ז), ב"ר עמיחא, וכ"כ בלשון ערבי כמו שהנאחי בפסקא זכור הערה פ"ו. (פב) אריה אשתא זנתיה. הוא מאמר חז"ל סנהדרין ק"ח ע"ב, ופירש"י חמה אחתו וזנה ולא היה חושש לדרום משאר בהמות. (פג) ראח גוריו נכנסין. המאמר קשה בצנה, עד שראיתי שפה נפל פ"ס, ונ"ל ראח גוריו נכנסין, עי' זכחים קי"ג ע"ב ומדרש ב"ר פל"א, וכן ראיתי עתה בכ"י פלארעק ראח גוריו נכנסין. (פד) וחרמש נדבקין בצדיו. לא ידעתי לכוון פתרון מלת חרמש, ואולי נ"ל וקרניו, עי' זכחים שם, ועי' ב"ר שם ר' נחמיה אומר לא הוא ולא גוריו אלא קשרו נח בתבה כו', או נ"ל חרמש.

[ז] (א) מיכן אמרו רז"ל. פירושין י"ח ע"ב, ב"ר פל"ג, ילקוט נח רמז נ"ה, ורש"י עה"ת. וע"פ ספרי

כא

בראשית ז נח

מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו שלא בפניו, הכא כתיב צדיק, והתם צדיק תמים וגו' את האלהים התהלך נח:

(ב) מכל הבהמה הטהורה. הם הטהורים לנו למאכל: שבעה שבעה, שהיה צריך להקריב מהם קרבן בצאתו מן התבה: איש ואשתו. (ב) מאותן שלא נעבדה בהן עבירה, (ג) ומנין היה יודע, א"ר הסדא לפני התבה העבירן כל שהתבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בו עבירה. (ד) ר' אבוהו אמר מאותן הבאים מאליהן: אשר לא טהורה הוא. (ה) עקם הכתוב כמה אותיות לדבר בלשון נקיה, (ו) לכך נאמר ותבחר לשון ערומים (ליוכ פו ה): שנים איש ואשתו. (ו) נאמר בבהמה איש ואשתו לפי שהיו נרבעים הוצרך לומר איש ואשתו להביא כשרים, אבל העופות לא נרבעו לכך נאמר זכר ונקבה:

(ג) גם מעוף השמים שבעה שבעה. (ז) ארבעה עשר מכל מין ומין, שאם תאמר שבעה מכל מין ומין, נמצא אחד בלא זוג: לחיות זרע. (ח) לא שאני צריך להם אלא לחיות זרע על פני כל הארץ:

(ד) כי לימים עוד שבעה. (ט) בעשור לחדש השני היה הדבור הזה, ומה היו אלו שבעת הימים, אמר רב אלו היו שבעת ימי אבולו של מתושלח; (יא) ללמדך שהספדן של צדיקים מעכב את הפורענות: (יב) ד"א שנתן להם זמן קטן אחר זמן גדול, והיו ימיו מאה ועשרים שנה והדר שבעת ימים: (יג) ד"א ששינה הקב"ה עליהן סדרי בראשית, שהיתה חמה וזרחת במערב ושוקעת במזרח, שמא יראו ויחזרו בתשובה: ד"א לימים עוד שבעה, כנגד ז' ימי שבת, שבו נברא העולם:

(ו) ונח בן שש מאות שנה: נמצא בכורו בן מאה שנה: (ז) ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול. (יד) עד שראו שהיו המים מגיעים עד קרסוליהם לא נכנסו, שנאמר מפני מי המבול:

(ח) מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה. (טו) עוד שינה הכתוב להוציא בל' טהרה, כיוצא בו (טז) את הגמל כי מעלה גרה הוא (ויקרא יא) התחיל בטהרה: (י) ויהי לשבעת הימים. (יז) אשר נקבעו להם. אולי יחזרו בתשובה:

(יא) בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני. (יח) והוא מרחשון, כי בתשרי נברא העולם, (יט) לכך נקרא מרחשון ירח בול, כי בו ירד המבול, חסר מ', כנגד מ' יום שחסרו מן העולם: בשבעה עשר יום. כתב לנו השנה והחודש ובכמה בחודש, (כ) ללמדנו כי שנה תמימה היה בתבה, והיה מחשב חדשים מחשבון שמסר לו הקב"ה לאדם הראשון, ואדם הראשון מסרו לנח: נבקעו כל מעינות תהום רבה:

הערות וחקונים

פ' צהלתך סי' ק"ב. (ב) מאותן שלא נעבדה. סנהדרין ק"ח ע"ב. (ג) ומנין היה יודע א"ר הסדא. (ד) ר' אבוהו. שם. (ה) עקם הכתוב. ב"ר פל"ב, וסמיקתא פסקא פרה זל ל' ע"ב, ושם הגירסא שעקם שתיים ושלוש תיבות, ועי"ש בהערה י"ט שהעירותי שז"ל ח' אותיות, כמו שהוא בפסחים ג' ע"א שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מסיו, שגא' מן הבהמה וגו', ופירש"י אשר איננה טהורה ולא כתיב הבהמה טהורה, כי אורחיה, הרי שמונה אותיות עקם. כי הפמלה חמש אותיות הן, אשר איננה טהורה י"ג אותיות הן ע"כ, וכ"כ הרשב"ם ב"ב קכ"ג. ע"א ד"ה אפשר. (ו) לכך נאמר ותבחר. מוצא ג"כ בגמרא פסחים שם. (ז) נאמר צהמה. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב. (ז) ארבע עשר מכל מין. ב"ר פל"ב, ילקוט נח ט"ז רמז כ"ה. (ח) לא שאני צריך. ב"ר שם. (ט) בעשור לחודש השני היום הדבור הזה, עי' סדר"א פכ"ג בעשרה במרחשון נכנסו כל הבהמות אל התבה. (י) ומה היו אלו שבעת הימים. סנהדרין ק"ח ע"ב, אדר"ג פל"ב. עי' היטב בירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה תוספתא סופה פ"י. (יא) ללמדך. שם. (יב) ד"א. שם. (יג) ד"א ששינה הקב"ה. שם, ועיין תוספתא שם. (יד) עד שראו שהיו המים כו'. ב"ר פל"ב אר"י נח מחוסר אמה היה כו'. (טו) עוד שינה הכתוב. עיין לעיל בהערה ה'. (טז) ואת הגמל. וכן בכ"י פלארעקן ובקרא את הגמל בלא וי"ו. (יז) אשר נקבעו להם. ב"ר פל"ב. ועי' תוספתא סופה שם. (יח) והוא מרחשון. עיין ר"ה י"א ע"ב, וס"ל כרבי אלעזר, ועיין גם בסדר עולם רבה פ"ד ר"א אומר זה מרחשון, חכמים בדברי ר"א למבול, וכן בגמרא שם ת"ר חכמי ישראל מניין למבול כו' אלעזר. (יט) לכך נקרא מרחשון ירח בול כי בו ירד המבול חסר מ". עיין תנחומא נח ומוצא בילקוט מלכים רמז קס"ד ד"א בירח בול ירח מבול. שחסרו מ' יום כנגד מ' יום של מבול. (כ) ללמדנו כי שנה תמימה היה

בראשית ז נח

התהומות העלו המים עד שהשוו להתרים וחגבעות, ואחר כך וארובות השמים נפתחו, ועלו המים חמש עשרה אמה מלמעלה ויכסו ההרים:

(יב) ויהי הנשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה. (כא) א"ר יוחנן לפי שהם (כב) קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך מ' יום ומ' לילה:

(יג) בעצם היום הזה. (כג) א"ר יוחנן בעצמו של יום, שלא יהא דורו אומרים בלילה נכנס ולא היינו רואין, שאם היינו יודעים לא היינו מניחים אותו ליכנס:

(יד) המה וכל החיה למינה. (כד) המה עיקר והכל מפילה להם: כל צפור כל כנף. (כה) ר' אלעזר בשם ר' אסי פרט (כו) למרוחים ולמחוסר אברים, הפסולים לקרבנות בני נח:

(טו) ויבאו אל נח. שמא תאמר אל ביתו של נח, ת"ל אל התבה, מאחר שבאו אל התבה באו אליו: שנים שנים, זוגות זוגות, המהורים ז' זוגות היינו

ארבעה עשר: אשר בו רוח חיים. ולא חולים, ודומה לו שתי צפרים חיות פהורות (ויקרא יד ד), בריאות ולא חולות:

(טז) והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו. (כז) מעצמם באו: ויסגור ה' בעדו. (כח) מפני הרשעים שהיו רוצים להפוך התבה והביא הקב"ה דובים ואריות וסיבבו את התבה ולא יכלו ליגע בה:

(יז) ויהי המבול ארבעים יום. הכליל הלילה עם היום, קס"ד לפי שכל מקום נאמר ארבעים יום וארבעים לילה, וכאן נאמר ארבעים יום בלבד, שלא היה הפרש בין היום ובין הלילה, שהנשם היה תדיר, לכך נאמר ארבעים יום, והכליל הלילה עם היום, ואם תאמר למה לא אמר מ' לילות אלא מ' יום, זו תשובתו, יש בכלל יום לילה, ואין בכלל לילה יום, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה), תדע שהרי בגליות כתיב ויחיצב ארבעים יום (ש"א יז טז), לפי שלא היה מתיצב בלילות, הא אם היה מתיצב אף בלילות, הוצרך לומר ארבעים יום וארבעים לילה: ותרם מעל הארץ. (כט) כיון שרבו המים אחד עשר אמה מיד ותרם:

(יח) ויגברו המים וירבו מאד. אלו המים שעל אחת עשרה אמה מאחר שנבתה התבה, כדמפורש לפנינו:

(יט) והמים גברו מאד מאד. אלו שעל ההרים, מאד מותר מתתבה, מאד השני הוא מעל ההרים:

(כ) חמש עשרה אמה מלמעלה. (ל) אלו חמש עשרה אמה ממעל להרים הרמים: (כא) ויגוע כל בשר. לפי שלא מתו כולם ביחד אלא יש מהם ממתינים במיתתן כמו העופות, לפיכך נאמר בהם גויעה:

(כב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו. (לא) ולא דגים שבים שלא נגזרה עליהם גזירה, שלא היו בכי השחית כל בשר, לפיכך ניצולו:

(כג) וימח את כל היקום. (לב) כי אמרו רז"ל מי המבול עבין וקשין כשכבת זרע, שבדבר

הערות ותקונים

היה כתיבה. עיין עדיות פ"ב מ"י משפט דור המבול שנים עשר חודש, והשננו עיין בסדר עולם רנה פ"ד שהיה עם י"א יום ששנת החמה יהירה על שנת הלנה ע"ש: (כא) א"ר יוחנן לפי שהם קלקלו את הטורה. ז"ר פל"ג על הכתוב כי לימים עוד שנפה, ושם ח"א ריב"ז. (כב) קלקלו את הטורה. עיין וי"ר פכ"ג כל מ' יום עוסק הקב"ה בצורת הולד ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומקלקלת עם אחר טו' מי מפסיד הקב"ה שמאנד סימניו עכ"ל, וזהו קלקול הטורה. (כג) א"ר יוחנן. ז"ר פל"ג. וילקוט רמז נ"ו, ושם חסדים המלות בעצמו של יום. (כד) המה עיקר. ז"ר פל"ג, וילקוט רמז נ"ז. (כה) ר' אלעזר זש"ר אסי. ז"ר שם, וילקוט שם זלי שם האומר. (כו) למרוחים ולמחוסרי אברים. פי' מלשון וסרח העודף שיש להם אבר יתר או אבר גדול מחניו. וילקוט שם למרוסים והגי' הזאת יוהר נכונה שסרים וזקן פסולין לב"י. (כז) מעצמם באו. זנאים קס"ז פ"א וב"ר פל"ג פדר"א פכ"ג. (כח) מפני הרשעים. ז"ר שם, וחננומא נח. (כט) כיון שרבו המים י"א אמה: עיין סדר עולם רנה פ"ד כמה היתה גובה מן הארץ ד' אמות, וכמה היתה משוקעת בהוך המים י"א אמה. ועיין רש"י בראשית ח' ד' וברמב"ן שם. (ל) חלו מ"ו אמה כו'. עיין יומא מ"ז ע"א, וב"ר סוף פל"ג. (לא) ולא דגים שבים. קדושין י"ג ע"א, סנהדרין ק"ח ע"ב וב"ר פל"ג. (לב) כי אמרו חז"ל. סנהדרין ק"ח ע"ב.

כב

בראשית זח נח

שקלקלו בו נידונו : וישאר אך נח . (לג) אך לשון צער , שהיה נזנח דם מפני הצינה :
 (כד) ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום . שהן חמשה חדשים , ומכלות הגשם
 עד שבעה עשר יום לחודש השביעי עד שנחה התבה על הרי אררט , והיו
 המים חמש עשרה אמה על ההרים , ומעת עמידת המטר עד שנראו ראשי ההרים עברו
 קפ"א ימים , ובאלה הימים חסרו המים , שהיו חמש עשרה אמה מלמעלה , חלק קפ"א
 ימים לחמש עשרה אמות נמצא באמה שנים עשר יום כי חמשה עשר פעמים שנים עשר
 הם מאה ושמונים יום . למדנו כי בכל שנים עשר יום היו המים נחסרים אמה , ועתה יש
 לנו מעת שעמד הגשם עד שנחה התבה ק"י ימים , המה ל"ט חלקים מן י"ב ימים ,
 ונחסרו בהם תשע אמות ונשארו בהרים עוד שש אמות , ולא היו יכולים לסבול התבה
 ונחה , למדנו כי שש אמות היתה טבועה במים , אבל זה החשבון טעות יש בו , כי
 חושב חמשים ומאת יום עם הגשם עצמו , ולא הוא שהרי כתוב מקצה חמשים ומאת
 יום התחילו לחסר , והחשבון של רבותינו הוא עיקר :
 (ח) ויזכר אלהים את נח . (א) זה שאמר הכתוב צדקתך כהררי אל (מלכים לו ז) ,
 צדקה שעשה הקב"ה עם נח , לא לו לבדו עשה , אלא להררי אל דכתיב
 נראו ראשי ההרים . ומשפטיך תהום רבה (שם שס) , משפט שעשה הקב"ה בדור המבול
 לא עליהם בלבד , אלא גם על מי תהום רבה , שנא' נבקעו כל מעינות תהום רבה .
 אדם ובהמה תושיע ה' (שם) , לא זכר הקב"ה את נח לבדו , אלא ויזכור אלהים את
 נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה : וישוכו המים . (ב) מיכן שרותחין
 היו , כתיב הכא וישוכו , וכתיב התם וחמת המלך שכבה (למחר ז') :
 (ב) ויסברו . מלשון ויסגרו , (ג) כ"ף וגימ"ל משמשים (ד) כמו על גנתו , על כנתו :
 וארובות השמים . (ה) מדה טובה מרובה ממדת פורענות , שלהלן הוא
 אומר ודלתי שמים פתח (מלכים עח כג) , וכאן נאמר וארובות השמים נפתחו :
 (ו) וישוכו המים מעל הארץ הלך ושוב . עד מאה וחמשים יום (ו) מטבת ועד סיון :
 (ה) והמים היו הלך וחפור עד החדש העשירי . באחד באב נראו ראשי ההרים שהם
 ארבעה וארבעים יום , מותנת התבה עד נראו וחסרו אחד עשר אמות ל' יום :
 (ו) ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את הלון התבה . זה היה בעשרה באלול , לפי
 שכלה הגשם מלמעלה פתח את החלון (ז) לפיכך יש דורשים צוהר חלון :
 (ח) וישלח את העורב . (ח) אמרו רבותינו אמר לו עורב לנח רבך שנאני , ועתה
 שנאתני , רבך שנאתני , (ט) שנא' מן הבהמה הטהורה שבעה שבעה ומן
 הבהמה הטמאה שנים שנים , ואתה שנאתני שאם פוגע בי הצינה לא נמצאתי בת
 העולם חסר בריה אחת , (י) א"ל נח מה צורך לעולם כך , לא לאכילה ולא לקרבן , א"ל
 חקב"ה קבלהו עד יבושת המים (יא) עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש העולם ואני מצריכו

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

(לג) אך לשון צער . כ"ר סוף פל"ג , הגי' אך מיעוט , והיא הגי' הנכונה וכן תראה בל"ב מדות דרבי
 אליעזר מדה ב' אך למעט כיצד דכתיב וישאר אך נח , מת"ל אך , מלמד שאף נח ה' בתנה גומה דם
 מפני הצינה . (לד) שהיה גומה דם מפני הצינה . כ"ר שם ותנחומא נח , ול"ב מדות שם ורש"י פה"ת ,
 ומוכח בערוך ערך גומה כ"ר , ופי' מוציא קול כעין שועל ומשליך דם . עכ"ל . ובתנחומא ורש"י
 שהי' גומה וכוכה , יותר נכון לגרוס וכיחה ופי' רוקק .
 (ח) (א) זש"ה צדקתך כהררי אל . כ"ר פל"ג , וי"ר פכ"ז , תנחומא אמור , ופסיקתא שור או כשז ,
 ופ"ש בהערה ג' . (ב) מיכן שרותחין היו . סנהדרין ק"ח ע"ב , ר"ה י"ב ע"א ופ"ש ברש"י .
 (ג) כ"ף וגימ"ל משמשים . ר"ל שהם מתחלפים זה בזה לפי שהם ממוצא אחד . (ד) כמו על גנתו על כנתו .
 אולי הכונה ללשון הכתוב (איוז ח' פ"ז) ועל גנתו יונקתו חנא , ומפרש גנתו כמו כנתו , מלשון כן ונכסים .
 (ה) מדה טובה מרובה . יומא ע"ו ע"א , פי"ש בפירש"י כוונת המחמר . (ו) מטבת ועד סיון . פיין
 צ"ר ומדר טולס רצא פ"ד , ורש"י פה"ת . (ז) לפיכך יש דורשין צוהר חלון . כ"ר פל"ג , והוא מחמר ר"א
 צר פה"ת כ"ר פל"א על הכתוב צהר חמשים לחנה . (ח) אמרו רבותינו . סנהדרין ק"ח ע"ב . (ט) שנאתני
 מן הבהמה וט' . וכן מוכח בל"י פלארענץ , ואין זה לשון הכתוב , ונמצא שם מן המסורה שנתה מן
 פמחאים שנים . (י) א"ל נח מה צורך לעולם כך . כ"ר פל"ג . (יא) עתיד צדיק . כ"ר שם . והוא אליהו

בראשית ח:נח

אליו, הה"ד והעורבים מביאים לו לחם ובשר וגו' (מ"א י"ו), (יב) אמר רב מבי מבחא דאחאב, היינו דכתיב ויצא יצוא ושוב (יב) בתשובתו:

ח ט) וישלח את היונה וגו' ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה. (יג) יהודה ב"ר נחמן בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אילו מצאה היונה מנוח

לא היתה חוזרת: וישלח ידו ויקחה. (יד) מיכן שהעופות היו במדור העליון עם הצדיק:

י) ויחל עוד שבעת ימים. (טו) ויאחר עוד, וכן הוא אומר בשמואל שבעת ימים תוחל עד בואי אליך (ש"א י"ח), (טז) מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב לשליחות היונה, מדכתיב עוד, מכלל דכזה שהות היה קודם שליחות היונה:

יא) ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. מאי שנא עלה זית, (יז) אלא אמרה היונה לפני הקב"ה רבש"ע יהי מזונותי מרורין כזית ומסורין

בידיך, ואל יהי מתקין כדבש ומסורין ביד בשר ודם, (יח) לפיכך צריך לבקש רחמים מלפני בוראו שלא יצריכו לידי בני אדם: (יט) טרף לשון מזונות, וכן הוא אומר הטריפני לחם חוקי (משלי ל"ח): ומאין הביאה היונה את העלה הזו, (כ) ר' לוי אמר מארץ ישראל

הביאה (כא) שלא נשטפה במבול, שכן הוא אומר ביחזקאל (יחזקאל כג כד) בן אדם אמר לה את ארץ לא מטהורה היא, לא גושמה ביום זעם, (כב) ולא חיישינן לקבר התהום:

(כג) טרף לשון זכר, לפי שהעלה לשון זכר, וכה"א קול עלה נדף (ויקרא כו לו), אבל יונה לשון נקבה, (כד) טרף שב אל העלה, כלומר העלה טרף שתחב העלה בפיה של יונה.

(כה) ר' קיראי אמר נפתחו לה שערי גן עדן והביאה העלה, ולמה זית, אמרה לו מוטב לי מר מזה, ולא מתוק מידך לפי שנלאו בתבה:

יב) וייחל. (כו) שני יודי"ן, כי כבדו עליו ז' ימים אחרים כאלו כפליים: (כז) ד"א שבעת ימים אחרים. הכל שלשה שבועים ימים, (כח) כנגדן נתענה דניאל שלשה שבועים ימים, (כט) י"ב חודש היה בתבה, דכתיב בחודש השני בשבעה עשר יום

לחודש, ובתיב ויהי הגשם על הארץ (ל) זה מרחשוון וכסליו. ויגברו המים על

הערות ותקונים

שעור את השמים עד שיגשם הארץ, וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (יב) אמר רב מבי מבחא דאחאב. מנהדרין קי"ג ע"א, חולין ה' ע"א, ושם הגי' אמר רב יהודה אמר רב. (יב) בתשובתו. דריש ושוב לשון תשובה. (יג) יהודה בר נחמן. ב"ר פלג, וילקוט רמז כ"ט. והשמים שם האומר, וזכ"י פלארענן חסדים המלות "בר נחמן". (יד) מיכן שהעופות. מנהדרין ק"ח ע"ב. וע"ש בפירש"י. (טו) ויאחר עוד. ר"ל ויחל הוא לשון המתנה, וכן הביא רש"י עה"ת. (טז) מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב. עיין ב"ר ר' יוסי אומר ג' שבועים ימים ודייק לה מדכתיב ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויוסף שלח את היונה מכלל זה אתה למד שאף בראשונה תוחל ז' ימים אחרי שליחות העורב, ותו כתיב בשליחות הג' ויחל עוד שבעת ימים אחרים, הרי מנין ג' שבועות של ימי השליחות, ועיין רש"י עה"ת: (יז) אלא אמרה היונה לפני הקב"ה. מנהדרין ק"ח ע"ב, פדר"א סכ"ז, וברש"י עה"ת, ועיין ב"ר פלג רמז רמז ל' מוטב מר מזה ולא מתוק מתחת ידיך. (יח) לפיכך. הם דברי רבינו מדנפשי. (יט) טרף לשון מזונות. במנהדרין שם מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני היא, העריפני לחם חקי, וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (כ) ר' לוי אמר מארץ ישראל הביאה. ב"ר פלג הוא מאמר ר' אבא בר כהנא, ובשם ר' לוי מובא מהר המשחא הביאה אותו. (כא) שלא נשטפה במבול, עיין פדר"א פכ"ג חוץ מא"י שלא ירדה עליה גשמים, והובא לראי' הכתוב מיחזקאל. ועיין זבחים קי"ג ע"א וע"ב, וכתוב שם ד"ה לא ירד מבול לא"י, ועיין ברמב"ן עה"ת. (כב) ולא חיישינן לקבר התהום. זכ"י פלארענן כתוב: וכן מפורש במס' זבחים אחרונה קא מתמה בן אדם אמר לה את ארץ לא מטהורה היא לא גושמה ביום זעם, ולא נפלו בתוכה פגרי דור המבול, ולא חיישינן לקבר התהום ע"כ, וזה נשמע בכ"י שלפנינו. והמאמר הוא בזבחים דף קי"ג ע"א ע"ש. (כג) טרף לשון זכר אצל יונה לשון נקבה. וכן הביא רש"י עה"ת ע"ש שמביא ראיות שכל יונה שמקרא לשון נקבה. (כד) טרף שב אל העלה. עיין בבאור למחש"ש: (כה) ר' קיראי אמר. ב"ר הגי' רב ביבי אמר. (כו) שני יודי"ן כו'. לא מנאחי במדרש. ועיין רש"י שכתב הוא לשון ויחל אלא שזה לשון ויפסל וזה לשון ויחל ויפתח, ויחל ויפתח. (כז) ד"א שבעת ימים. הוא ב"ר בשם ר' יוסי עיין למיל בערה ס"ז. (כח) כנגדן נתענה דניאל. כמ"ש בדניאל י' ב' בימים שהם חמי דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים. (כט) י"ב חודש היה בתבה. ב"ר פלג, תריין משפט דור המבול י"ב חודש. וכ"ה במשנה פדיות סוף פ"ב, ובסדר עולם רבה ס"ד, וילקוט מר רמז כ"ט. (ל) זה מרחשוון וכסליו. ב"ר שם, וכן מובא ביב"ע עה"ת, ורש"י עה"ת.

(ג) וירקו באחת ושש מאות. (לח) מיכן שיום א' בשנה חשוב שנה, שעדיין לא נכנסו בשנה אלא יום אחד, דכתיב בראשון באחד לחדש, הוא תשרי וקראו הכתוב שנה, שהרי המבול היה בתחלת שנה עד אחד בתשרי, ומה שאמר בראשון ראשון למעשה המבול שאין מונין למבול אלא מתשרי, ובחודש השני (למ) זה מרחשוון: שש מאות. דכתיב בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו, והכא כתיב באחת ושש מאות, מכלל דיום א' חשוב שנה:

(טו) וידבר אלהים אל נח לאמר . לך אסור לבניו ולאשתו ולכלותיו :
 (טז) צא מן התבה . (מב) ברשות נכנס ברשות יצא , בא אל התבה ; ויבא נח ,
 צא מן התבה , ויצא נח , (מג) יודע הקב"ה את מי בוחן , מי שיכול לעמוד
 בנסיון , שנאמר ה' צדיק יבחן . (מג) יודע הקב"ה את מי בוחן , מי שיכול לעמוד
 אחד מעשרה דורות שלפניו : אתה ואשתך ובניך ונשי בניך . בכניסה כתיב אתה
 ובניך ואשתך ונשי בניך (נלמדי ו יח) , וביציאה כתיב אתה ואשתך ובניך ונשי בניך ,
 הוא שאמר (מח) ר' שמואל בר רב יצחק נח משנכנס נאמר בתשמיש המטה :

(יט) (מח) ר' זושא . מלא , כולם תמימים : (מט) למשפחותיהם . פרט לכלאים :
(כ) ויבן נח מזבח לה' . (ג) הבין מדעתו , אמר מה טעם רבה הקב"ה במהורים שבעה
שבעה , ובשאינם מהורים שנים שנים , אלא להקריב מהם קרבן , מיד ויקח

הערות ותקונים

(ל"א) סבת ושבת. ב"ר שם. (ל"ב) זה סיון. ב"ר שם ורש"י עה"ת. (ל"ג) חסדו המים. ב"ר שם. (ל"ד) מכאן. ב"ר שם ומוצא ברש"י עה"ת. (ל"ה) וכולם ל' יום חסדו. וכ"ה גם ב"י פלארעק, ונ"ל לשנים יום חסדו עיין ב"ר שם. (ל"ו) זה אב. ב"ר שם, ומוצא ברש"י עה"ת. (ל"ז) והוא פיקר. עיין ברש"י עה"ת. (ל"ח) מיכן שיום א' נשנה. סדר עולם רבה פ"ד ועי' ר"ה י' ע"ז: (ל"ט) זה מרחשון. הוספתי ע"פ כ"י פלארעק. (מ) אלו אחד עשר יום. ב"ר וסדר עולם רבה פ"ד. (מ"א) ארשב"ג. ב"ר שם וסדר עולם רבה שם. (מ"ב) ברשות נכנס. ב"ר פל"ד, וילקוט רמז כ"ט. (מ"ג) יודע הקב"ה. עיין ב"ר פל"ד. (מ"ד) ולא עם אחד. ב"ר שם. (מ"ה) ר' שמואל בר רב יוחנן. ב"ר פל"ד וחננומא נח. ועיין ירושלמי תענית ס"א. (מ"ו) הוציא כתיב. ב"ר פל"ד הוא בשם ר' יודן, ומוצא ברש"י עה"ת. וכן בילקוט רמז כ"ט, הוציא אמור להם שיצאו. הוציא אם אינם רוצים ללכת הוציאם אחת. (מ"ז) ושדנו בארץ ולא נחנה. ב"ר שם. (מ"ח) רומם מלא כולם תמימים. ב"ר פל"ד רומם מלא פרס לכלאים, ועיין במ"כ, והרד"ל רצה להסך הגי' רומם ולא פרס לסירוס והוא כמו שהביא רבינו, וגי' זו נכונה מאד, ועיין בסמוך, והתימה שהרב בעל מנחת שי לא הביא זה. (מ"ט) למשפחותיהם פרס לכלאים. הוא כמו שהביא הרד"ל וזה נכון כי משפחותיהם שפיר טבל להוציא כלאים, ולפנינו הגי' למשפחותיהם פרס לסירוס. (נ) ויבן נח הבין מדעתו. ב"ר פל"ד ושם"ר פ"י, שו"ס מזמור א', וילקוט רמז כ"ט ויבן נח הבין מה טעם כו'. פ"י

בראשית ח נח

מכל הבהמה הטהורה, (נא) ר' אליעזר אומר על מזבח גדול שבירושלים הקריבן ששם הקריב אדם הראשון, דכתיב ותיטב לה' משור פר מקרין מפרים (תהלים סס לב):

כא) וירח ה' את ריח הניחוח. רצה הקב"ה בקרבנותיו: (נב) מדרש ריחו של אברהם אבינו עולה מכבשן האש וריחן של חנניה מישאל ועזריה עולין מכבשן האש

הריח (נד) שעתידין הצדיקים לצאת ממנו, וכן הצדיקים שבכל דור ודור אותו הריח:

ויאמר ה' אל לבו, אל כבודו: (נה) מדרש אחר (נו) אלו צדיקין שהצדיקים נאמר בהם אל לבו, דכתיב בדוד ויאמר דוד אל לבו (ס"א כז א), וכתוב וישם דניאל אל לבו (דניאל א ח).

וחנה היא מדברת על לבה (ס"א ח יג), אבל הרשעים הן ברשות לבן, דכתיב ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יז כה), ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו):

לא אוסיף ולא אוסיף. וכתוב בישעי' כי מי נח. זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח (ישעיה נד ס), (נז) מיכן ארז"ל לאו לאו שבועה, הן הן שבועה, בשלמא לאו לאו

דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול, וכתוב ולא יהיה עוד מבול, אלא הן מנלן, מדלאו שבועה הן גמי שבועה: (נח) לא אוסיף: לנח, ולא אוסיף: לדורות: כי

יצר לב האדם רע מנעוריו. (נט) עלובה עיסה שהנחתומה מעיד עליה שהיא רעה: רע מנעוריו. משעה שהוא ננער בעולם, (ס) וכן אמר לו אנטונינוס לרבי יצר הרע

מאימת נתון באדם, משעת יצירה או משעת יציאה, אע"פ שרבי אמר משעת יצירה אמר לו אנטונינוס משעת יציאה, אמר דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו,

(סא) מנעוריו, משעה שננער לעולם, דכתיב לפתח הטאת רובץ (בראשית ד ז):

כב) עוד כל ימי הארץ. (סב) אין ברית כרותה לבני נח, אלא כל ימי הארץ, כלתה הארץ כלתה הברית, דכתיב והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו): זרע וקציר וקור

וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישובו. (סג) ר' מאיר ור' שמעון אומרים חצי תשרי מרחשוון חצי כסליו זרע, חצי כסליו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן

קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום: ויום ולילה לא ישובו. (סד) מכאן ששבתו ארבעים יום של גשם:

הערות ותקונים

אע"ג דקרינן הו"ד בחירי"ק דריש לי' כאלו הוא בקמ"ץ דיש אם למסורת וסיכי דאיכא למדרש דרשינן, וכן על הכחוש ויבן ה' דרשו צ"ר פי"ח נותן זה בנה כאלו כתיב ג'22, (נא) ר' אליעזר אומר. צ"ר פל"ד ר' אליעזר בן יעקב אומר. (נב) מדרש. הוא צ"ר פל"ד, וילקוט רמז ס'. (נג) וריחו של אברהם כו'. עיין מדרש חזית פ"ז פ'. אמרתי אעלה בתמר וריח אסך כתפוחים, א"ר אלעזר מאחר שכתב וריח טר לא עזת כהן, ואת אמר וריח אסך כתפוחים, ולמה היה דומה ריחן, לריח שדה של תפוחים. (נד) שעתידין כו'. זה ליתא במדרש. (נה) מדרש אחר. הוא צ"ר פל"ד. (נו) אלו צדיקין. צ"ר שס הצדיקים לצם בראשית. (נז) מיכן אמרו רז"ל לאו לאו שבועה: שבועה ל"ו פ"א וע"ס. ובגמרא שס לא נזכר זה על הכחוש לא אוסיף, רק ברש"י עה"ת ראיתי הביא רז"ל לא אוסיף לא אוסיף כפל הדבר לשבועה הוא שכתוב אשר נשבעתי מעבור מי נח ולא מליטו זה שבועה, אלא זו שכל דבריו והיא שבועה. וכן דרשו חכמים במס' שבועות עכ"ל. ויפה העיר שם ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר בזכור אברהם, בתלמוד מסיק הלמוד מפסוקי ולא יהיה עוד המים למבול. או מולא יכרת כל בשר, ועיין בדברי הרא"ש בפסקיו שביאר שם בפירש"י שזכיר מלא אוסיף, וכן נראה מפירוש הרד"ק, ועיין במהרש"א. (נח) לא אוסיף לנח. ולא אוסיף לדורות. צ"ר שס. (נט) עלובה עיסה. צ"ר פל"ד, קדושין ל' פ"ג. (ס) וכן אמר לו אנטונינוס. צ"ר פל"ד, סנהדרין נ"א פ"ג. (סא) משעה שננער לעולם. צ"ר שס, מעריו כתיב, ר"ל מדכתיב חסר משמע משננער ללח. (סב) אין ברית כרותה. צ"ר פל"ד בשם ר' יודן, ומוצא בילקוט רמז ס"א. (סג) ר' מאיר ור' שמעון אומרים. וכ"ס צכ"י פלארעק, צ"ר פל"ד בשם ר' אומר משום ר' מאיר, ובילקוט רמז ס"א ר' שמעון בן אלעזר משום ר' מאיר. וכן הביא הרד"ק בפירושו עה"ת. ובגמרא צ"מ ק"ו ע"ב הגי' ג"כ רש"י משום ר"מ, רק בגמרא שס וכן היה ר' שמעון בן מנסיא אומר כדבריו, ובצ"ר הגי' וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו. והנה בכל המקומות וכן בחוספתא תפחת פ"ק דרש לטולא בששה עתים של צ' חדשים, אבל בפדר"א פ"ח דרש להני צד' תקופות של שלשה שלשה חדשים, פ"ס בהרד"ל אות י"ג. (סד) מיכן ששבתו ארבעים יום של גשם. עיין צ"ר פל"ד ר' יושע אומר לא ישבתו מכלל ששבתו ור"ל כל ימי המבול, וגם רש"י עה"ת כתב לא ישבתו מכלל ששבתו כל ימי המבול אלא ששמו

כד

בראשית ט נח

(ט) ויברך אלהים את נח ואת בניו. (א) זה שיבן בזכות קרבנות. ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. (ב) אחד הזכר ואחד הנקבה מצווה בפריה ורביה, אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה, (ג) שכן מצינו באברהם אבינו, דכתיב ולקחת אשה לבני (נרמזית כד ז) :

(ב) ומוראכם וחתכם. (ד) מורא וחתית חזרו, אבל רדייה לא חזרה; (ה) תינוק בן יומו חי אין משמרין אותו מן העכברים שלא ינקרו את עיניו, עוג מלך הבשן מת, משמרין אותו מן העכברים, לכך נא' ומוראכם וחתכם יהיה : **(ג) כל רמש אשר הוא חי.** פרט לגבלה : כירק עשב נתתי לכם את כל. (ו) מלמד שלא הותר בשר לאכילה לאדם הראשון עד שבאו בני נח :

(ד) אך בשר בגפשו דמו לא תאכלו. (ז) אסר להם אבר מן החי :

(ה) ואך את דמכם לגפשותיכם אדרוש. (ח) להביא החונק את עצמו, (ט) יכול אפי' כשאול, (י) ת"ל אך, (יא) יכול כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל אך : מיד כל חיה :

(יב) אלו ארבע מלכיות (יג) שנקראו חיות : (יד) ומיד האדם. אלו ישראל, דכתיב ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא) : מיד איש אחיו. אלו בני עשו, דכתיב הצילני נא מיד אחי מיד עשו (נרמזית כד ז) : אדרוש את נפש האדם. לעתיד לבא :

(ו) שופך דם האדם באדם דמו ישפך. (פו) כלומר על פי עדים או דמיו ישפך, מה טעם, כי בצלם אלהים עשה את האדם : (טו) ד"א שופך דם האדם באדם. להביא המעוברת דמו ישפך :

(ז) ואתם פרו ורבו. מה ת"ל, (יז) אלא מיכן שכל המבטל מפריה ורביה כאילו שופך דמים, דכתיב באדם דמו ישפך, ומסיק לו ואתם פרו ורבו, לפי שממעט את הדמות, דכתיב בצלם אלהים עשה את האדם :

(ח) ויאמר אלהים אל נח ואל בניו. למעלה כתיב וידבר אלהים אל נח, וכאן ויאמר, לפי שהיה אז תחלת המעשה אמר וידבר, וכאן סמוך על ענין ראשון אמר ויאמר : ואל בניו. (יח) ר' נחמיה אמר הוסיף על הציווי, ונהג בקדושה, לפיכך זכו גם בניו לדבור :

(ט) ואני הנני מקים את בריתי אתכם. שבע בריתות נאמרו בפרשה, כנגד שבעת ימים שנוהג בהם העולם, את בריתי, והקימותי את בריתי, זאת אות הברית, לאות ברית, וזכרתי את בריתי, לזכור ברית עולם, אות הברית, בהתראה :

(י) ואת כל נפש החיה אשר אתכם. מלמד שכולם לא נבראו אלא בשביל האדם :

(יא) והקימותי את בריתי אתכם. אתם עיקר והכל מפילין לכם :

(יב) ויאמר אלהים זאת אות הברית. יש אות לזמן מרובה, ויש אות לפי שעה :

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

(ט) ויאמר אלהים זאת אות הברית. (א) זה שיבן בזכות הקרבנות. ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. (ב) אחד הזכר ואחד הנקבה. חמומא נח, ילמדט רביט מי הוא המנוח כו'. (ג) שכן מצינו באברהם אבינו כו'. אפשר הכוונה שגם בת היה לו וכלל שמה, ולא היה חושש רק לקחת אשה לבט, ולא חיש לבטו, מכלל שהאיש מצווה יותר בסריה ורביה. (ד) מורא וחתית. המלח מורא וחתית הוספתי כמו שהוא לנכון בנ"ר פל"ד. וצילקוס רמז ס"א וחכמים גם כנ"י פלארענן. (ה) היטק בן יומו. שבת קנ"א ע"ב, וצ"ר פל"ד, וילקוט רמז ס"א, ומונא ברש"י עה"ח. (ו) מלמד. סנהדרין נ"ט ע"ב, ורש"י עה"ח. (ז) אסר להם אבר מן החי. ב"ר פל"ד וילקוט רמז ס"א, ועיין סנהדרין נ"ז ע"א ורש"י עה"ח כחב בשר נפשו. אסר אבר מן החי כלומר כ"ז שנפשו בו לא תאכלו הבשר. (ח) להביא החונק. ב"ר פל"ד ילקוט שם, ועיין רש"י עה"ח. (ט) יכול אפי' כשאול. בהפיל עצמו על חרבו ומת פן יצאו הפלשתים ויחטלו בו. (י) ת"ל אך. כי חכין ורקין מעושין. (יא) יכול כחמ"ו. שמסרו עצמם למיחה על קדושת השם. (יב) אלו ד' מלכיות. ב"ר וילקוט שם. (יג) שנקראו חיות. כמד"א וד' חיון רבנן. (יד) ומיד האדם אלו ישראל. היא סמחא ישרה, וצ"ר פל"ד במטות על סוף סכתוב אדרוש את נפש האדם. (טו) כלומר על פי עדים. עי' ב"ר פל"ד, ועי' רש"י עה"ח באדם דמו ישפך אס' יש עדים המיחוהו למה כי צללס אלהים וגו'. (טז) ד"א. ב"ר שם, ועי' סנהדרין נ"ז ע"ב. (יז) אלא מיכן. יצמות ס"ג ע"ב, ב"ר שם, וילקוט שם. (יח) ר' נחמיה

נחמיה

בראשית ט נח

(יג) את קשתי נתתי בענן. (יט) קשת הבאתי בענן, אלו מי המבול :
(יד) והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן. (כ) מלמד שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה :

(טו) וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם. גדול הוא הברית שעומד לעולם, שעומד לאבות, שעומד לישראל, שעומד לדוד ולזרעו :

(טז) והיתה הקשת בענן וראיתה. כי דרכתי קשתי והבאתי עליה מבול, אבל מעתה ראיתה שלא דרוכה : לזכור. שלא להשחית עוד העולם : ובין כל נפש חיה לכל בשר. משמע בין אדם בין בהמה וחיה :

(יז) ויאמר אלהים לנח זאת אות הברית, אות לעיני בני אדם, וברית על קיום האות :
(יח) ויהיו בני נח. (כא) נהיה להם הויה בעולם, הויה של קיימא : היוצאים מן התבה בשכר שעשו בתבה יצאו מן התבה, כל שנים עשר חודש היו חוגרים מתניהם להאכיל הבהמה והחיה : (כב) וכי שם גדול היה, והלא יפת גדול היה, ולמה הקדימו, שהיה כשר : וחם הוא אבי כנען. (כג) והוא אבי של שפחות :

(יט) שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ. (כד) משל לדגה גדולה (כה) דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא : נפצה כל הארץ. (כו) אלו שבעים אוסות, גומר, ומגוג, ומדי, ויון, ותובל, ומשך, ותירס, אשבנז, וריפת, ותוגרמה, אלישה, ותרשיש, כתים, ורודנים, הרי אלו ארבעה עשר בני יפת הגדול : כוש, ומצרים, ופוט, וכנען, סבא, וחווילה, וסבתה, ורעמה, וסבתכה, שבא, ודדן, ונמרוד, ולורים, (כז) ולהבים, וענמים, ונפתוחים, ופתרוסים, וכסלוחים, כפתורים, צידון,

הערות ותקונים

נחמיה. ב"ר פל"ה, ילקוט רמז ס"א. (יט) קשת הבאתי בענן אלו מי המבול. הכוונה הבאתי קשת שיהיה לכם לאות שלא יהיה מבול עוד, ועי' ברד"ק עה"ת הביא בשם רב סעדיה גאון וז"ל : הקשת שנתתי בענן יהיה לכם לאות כי לעולם כשיכלה הגשם תראה הקשת ; אבל בימי המבול לא נראתה הקשת כי לא כלה הגשם כל ארבעים יום וארבעים לילה, והבטיחם האל כי לעולם יראו הקשת בענן, וזה יהיה לכם לאות כי לא יהיה מבול לשחת הארץ, וסיים ובב"ר נחתי משעת ימי בראשית לפי שאין כל חדש תחת השמש עכ"ל. וכוונתו כי היה ראוי לומר את קשתי אתן בענן אבל נחתי משמע לשעבר, ולזה אמר שכבר נחתי משעת ימי בראשית אולם לא נחתי המאמר בב"ר. (כ) מלמד שאין השטן מקטרג. ב"ר פל"א מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ועי' ירושלמי שבת פ"ג מ"ו. (כא) נהיה להם הויה בעולם. תנחומא נח. (כב) וכי שם גדול היה. תנחומא נח. (כג) אבי של שפחות. בב"ר פל"ז וילקוט ותנחומא, אבוי דפחחא, ועי' סדר"א פכ"ח כל בני חם עבדים היו. (כד) משל לדגה. ב"ר פל"ו. (כה) דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא. פי' שהריקה כל הביצים שהיא מעוברת מהן, ומכל גרגיר וגרגיר נעשה דג, כן מג' אלה בני נח נתמלא הארץ בזמן מועט, כ"כ היפ"ח, ועי' פ"ז מ' ע"א שלל צינים של דגים נקרא עוברים. (כו) אלו שבעים אומות, וחושב כל השבעים י"ד ליפת, ל' לחם, כ"ו לשם. שהם סך שבעים, וכן צנה"ג ה' סופרים סי' ע"ה הביא וז"ל : א"ר לוי שבעים פרים כנגד שבעים אומות, ואלו הן פ' אומות כו' ומונה וסופר שם כמו שהביא רבינו. וכן תראה בפסד"א פכ"ח ר' שמעון אומר קרא הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא הכבוד וכלל את לשונם לשבעים לשון כל אחד ואחד כתבו ולשונו ומה מלאך על כל לשון ולשון. ומה שאב צעל יצ"ע (בראשית י"א ח') ויפץ ה' אותם משם שחרגם ואתגלי מימרא דה' עליו קרתא ועמיה שבעים מלכיה כל קבל שבעין עממיה וכל חד לישן עמיה ורושם כתביה בידיה ובדריקין מתמן כו'. והרב צעל מאור עינים פרק כ"ז הביא בשם פסיקתא דרב כהנא כתב יד כי בפסוקא מתוארת לחגא דמלליה נמו שם (ע' אומות) אחד לאחד ארבעה עשר ליפת שלשים לחם ששה ועשרים לשם שהם סך שבעים וצבני חם דלג אשור ופלשתים. וכבר העירותי במבוא להפסיקתא אות ה' הערה כ' שהמאמר הזה שהביא לא נמצא בפסיקתא, ואין ספק שכל המאמר הזה היה לפניו בפסיקתא רבתי כ"י ולפניו חברים כל הפסקות לסוכות ושמ"ע, ועי' בדברי הרמב"ן במדבר י"א ט"ז עה"כ חספה לי שבעים חים. ובילקוט ראובני נח ב' ויהיו בני נח הביא בשם מדרש מן שם כ"ו מן יפת י"ד ומן חם ל' הרי שבעים. ובילקוט שמעוני רמז ס"א ויהיו בני נח הביא בשם מדרש מ"ט מדות, זש"ה יצב גבולות עמים למספר צל"י ויהיו צי נח : יפת וצבני פ"ז חם וצבני ל"ב ושם וצבני כ"ז ומאלה נפצה כל הארץ ע"ד היו ולא נחלק העולם אלא לשבעים יצב גבולות עמים יעקב וצבני בירידתם למצרים ע' היו, אמר מעתה שם וארפכשד ושלח ועבר לדיקים היו ולא נכללו עם האומות, וכן ראיתי ביוחסין (ד' קראקא דף קל"ה) ומשלשה צנים של נח היו ע"צ משפחות מיפת פ"ז ומשם ב"ה ומחס ל"ב עכ"ל. ועי' גם באברבנאל פ' נח והוא מונה שם ע"ג. (כז) ולהבים וענמים. ז"ל וענמים ולהבים כמו שהוא בקרא

וחת, והיבוס, והאמורי, והנרגשי, והחוי, והערקי, והסיני, והארודי, והצמרי, והחמתי, הרי אלו שלשים בני חם: ובני שם, עילם, ואשור, וארפכשד, ולוד, וארם, עיץ, וחול, וגתר, ומש, ושלח, ועבר, ופלג, ויקטן, ואלמודד, ושלף, וחצרמות, וירח, הדורם, ואוזל, ודקלה, עובל, ואבימאל, ושכא, אופיר, וחוילה, ויובב, הרי אלו עשרים ושישה בני שם, שהן כולן שבעים אומות, לכך נאמר ומאלה נפצה כל הארץ, ובנגד שבעים אומות האלו ברא שבעים מלאכים ברקיע, וכשהקב"ה רוצה להפיל האומה, תחלה מפיל שרה מלמעלה, וכן הוא אומר על צור, איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ חולש על גוים (ישעיה יד טו), ואומר בדניאל, ואני יוצא והנה שר יון בא ואין אחד מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), וזה היה גבריאל שהי' מספר לדניאל: (כ) ויחל נח. (כח) נתחלל מקדושתו ונעשה חולין: איש האדמה. להזכיר מעשה אדה"ר שנאמר לו ארורה האדמה (בראשית ג יז). (כט) כמאן דאמר אילן שאכל אדה"ר גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה לעולם אלא היין: ויטע כרם. מהיכן היה לו, (ל) ר' אבא בר כהנא אמר הכנים זמורות בתבה, הה"ד ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך: (לא) ד"א איש האדמה. שעשה פנים לאדמה (לב) שבשבילו נתיישבה האדמה ושמלא פני כל האדמה:

(כא) וישת מן היין וישכר. (לג) שתה שלא במדה ונתבזה, (לד) א"ר יהודה אמר רב שלשה עשר ווי"ן נאמר על היין, ויחל, ויטע, וישת, וישכר, ויתגל, וירא, ויגד, ויקח, וישימו, וילכו, ויככו, ויקץ, וידע, הרי אלו שלשה עשר ווי"ן. כתוב וישכר ויתגל, לפי ששתה שלא במדה נתבזה: בתוך אהלה. (לה) בתוך אהל אשתו ולא לתוך אהל, דכתיב אהלה ולא אהל:

(כב) וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ. וירא מדעתו ומרצונו, שהיה לו להעצים עיניו ולא עצם: (לו) ויגד. בלעג בשחיקה הגיד להם, (לז) לפיכך דין העבד לצאת בשן ועין, דכתיב אם שן עבדו ואם עין עבדו (שמות כא כו כז) כנגד וירא, ובנגד ויגד:

(כג) ויקח שם ויפת את השמלה. (לח) מלמד ששם היה העיקר הלקיחה: וישימו על שכם שניהם. שוים היו בכיסוי: אחורנית. אחורנית, שני פעמים, (לט) אחד בהליכה, ואחד בחזרה, ששמו ידיהם על פניהם, וכשם שבהליכה לא ראו ערות אביהם, כך בחזרה לא ראו, נתן להם הקב"ה שכרם, (ם) לבני שם נתן הטלית, אלו ישראל שיתכסו בה תחת השמלה, (מא) ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחריב על ירושלים, כתוב

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

בראשית י"ז. וזכ"י פלארעק חסר, "וענמים". (כח) נתחלל מקדושתו ונעשה חולין. ז"ר פל"ו, ילקוט רמז ס"א, ותנחומא נח. (כט) כמאן דאמר חילן שאלל אדה"ר. סנהדרין ע' ע"א והוא דברי ר"מ שם. (ל) ר' אבא בר כהנא אמר. ז"ר שם וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (לא) ד"א איש האדמה. ז"ר וילקוט שם. (לב) ששצילו נתיישבה האדמה. זכ"ר וילקוט הגי', ששצילו נתחללה האדמה. (לג) שתה שלא במדה. ז"ר פל"ו, ילקוט רמז ס"א. (לד) א"ר יהודה אמר רב י"ג ווי"ן. כ"ה בגמרא סנהדרין ע' ע"א, אצל לא בשם ר' יהודה רק דרש שובר גלגלה, וזכ"ר ומונא בילקוט רמז ס"א הגי' א"ר יוחנן י"ד ווי"ן כתיב צפ' היין והושב גם ויאמר חרור כנען, חולס בגמ' שם לא חשיב הק' וע"ס צרש"י ותום' ובמהרש"א ח"א. וזכ"י פלארעק הגי' אמר רב והסרים המלות "א"ר יהודה". (לה) בתוך אהל אשתו דכתיב אהלה. ז"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א. (לו) ויגד. בלעג ובשחיקה. פדר"א ככ"ג וע"ס צהר"ל. (לז) לפיכך דין העבד. ז"ר פל"ו בשם ר' יעקב בר זבדי, וכן נשנה בתנחומא נח, וילקוט שם. (לח) מלמד ששם היה עיקר הלקיחה. ותנחומא נח וז"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א, א"ר יוחנן שם התחיל במלוא תחלה וזכ"י יפת ושמע לו ע"כ. כי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו, אלא דשם היה העיקר בזה שהוא לקח ואח"כ שמע לו יפת. (לט) אחד בהליכה. ז"ר פל"ו, ותנחומא נח, וילקוט רמז ס"א, וכן כתב רש"י עה"ת למה נאמר פעם שניה מלמד כשקרב אלנו והוצרכו להפוך ענמם לכסותו הפכו פניהם אחורנית. (ם) לבני שם נתן הטלית. ז"ר שם וילקוט שם, ותנחומא נח, ובתנחומא לשם פרע לו שכרו מנות תכלת תפלין שהיה מכסה בה, ז"ל מנות תפלין במליתו שהיה מכסה בה, וכן הגיה בעל יפ"ת. (מא) ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחריב. וזכ"י פלארעק, חסרון הניכר יש כאן כי מה לסנחריב לבני יפת, רק צרור שז"ל ולבני יפת נתן קצורה בארץ ישראל, שנאמר ציוס הוא חתן לגוג מקום

(ל"ק"ט) דרית

בראשית ט נח

ויצא מלאך ה' ויד במחצת אשור (מב) מאה ושמנים וחמשה אלף (מ"ב יס לה), וכתוב ותחת כבודו יקד ביקוד אש (ישעיה י ט), (מג) מלמד שגופן נשרפו ובגדיהם קיימין, כי הא דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותא, כיוצא בו שלם לבני שם, אלו בני אחרן, דכתיב וישאום בכתנותם (ויקרא י ט), (מד) שלא נשרפו בגדיהן. (מה) שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה אפילו לכמה דורות, (מו) אבל לבני חם תחת שלא כסה חם את ערות אביו (מז) כתיב כן ינתג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שות ערות מצרים (ישעיה כ ד):

(כד) וייקץ נח מיינו. (מה) פרקו יינו: וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. (מט) קטן בדעת וקטן ביחס, שפסל את בניו לחיותם עבדים:

(כה) ויאמר ארור כנען. (נ) אם חם חטא כנען למה נתארר, ר' יהודה אומר לפי שנא' ויברך אלהים את נח ואת בניו, ואין קללה במקום ברכה, ר'. נחמיה אומר כנען ראה והגיד להם לפיכך תלה הקללה במקולל: ד"א (נא) כנען רביעי שבבני חם, דכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ולפי שקלקלו לאביו בבן רביעי שמנע ממנו תשמישו של בן רביעי, לפיכך איררו ברביעי: עבד עבדים. שלא להשתחרר, דכתיב לעולם בהם תעבדו (ויקרא כו מו):

(כו) ויאמר ברוך ה' אלהי שם. (נב) אין השכינה מתייחד אלא בבני שם בתוך ישראל, שנאמר במקלות ברכו ה' אלהים ממקור ישראל (מחלים סח כו): (כז) יפת אלהים ליפת. על שם יפת (נג) הרחיב לו הקב"ה, לשון ארמי הוא פותיה הרחיבו. (נד) ואע"פ שכורש שבא מיפת נבנה בית המקדש בגזירתו, אין השכינה שורה אלא באהלי שם. (נה) בר קפרא אומר דבריו של יפת יהיה באהלי שם, (נו) זה תרגום, דכתיב (נו) ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא, (נחמ' ס ח), ספר תורת זה מקרא, מפורש זה תרגום, ושום שכל אלו פסקי טעמים, ויבינו במקרא (נו) אלו המסורות:

הערות וחקונים

שם קצר בישראל גי העזרים קדמת הים וחוסמת היא את העזרים וקצרו שם את נג ואת כל המונה וקראו גיא המון גוג (יחזקאל ל"ט י"א) ע"כ. וגוג ומגוג מזרע יפת, וכ"ה צ"ר שם ותחומא נח, וכן מובא ברש"י פה"ת. ואח"כ נ"ל מדרש אחר לבני שם מה פרע. בזמן שעלה חיל סנחריב, והוא מתחומא נח ולשם מה פרע כו' כשעלה סנחריב מירושלים וחילותיו, נשרפו גופן ולא נגדיהם, למה על שהיה מבני בניו של שם בן נח, שנא' בני שם עילם ואשור וארפכשד וגו', ובתחומא שם חסר ראיה מהכתוב ויצא מלאך ה' גם הסיוט שהציא רבינו, וכתוב ותחת כבודו יקד ביקוד אש, ושם צפי' עץ יוסף כתב וז"ל ולא נגדיהם דייק מדכתיב, ותחת כבודו יקד יקוד, וכבוד היינו מלבוש כי הא דר"י קרי למאניה מכבדותא, והוא מרש"י שבת קי"ג ע"ב ד"ה ה"ג, והעלים את המקור, ועי' ילקוט יחזקאל רמז שע"ט הציא בשם צ"ר פל"י רב הוגא אומר במוקסיהון וכתוב ותחת כבודו יקד יקוד ולא כבודו ממש, וכן בני אחרן וישאום בכתנותם, והסיוט הזה "וכתיב כו" ליתא במדרש. (מב) מאה ושמנים. בקרא מאה שמונים. (מג) מלמד שגופן כו' כי הא דר"י. שבת קי"ג ע"ב ופ"ש ברש"י. (מד) שלא נשרפו נגדיהם. עי' בתחומא שם, ולשם מה פרע כשנכנסו בני אחרן להקריב ותלא אש מלפני ה' ולא היו נגדיהם שרופים, אלא שרופי הגשמה ולא הגוף על שהיו מבני בניו של שם, ועי' שבת שם. (מה) שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה. פסחים קי"ח ע"א. (מו) אבל לבני חם. צ"ר פל"י, ילקוט שם, ותחומא נח, ורש"י פה"ת. (מז) כתוב כן ינתג וגו' מלרים ואת גלות כוש. והם מבני חם, כמ"ס ובני חם כוש ומלרים. (מח) פרקו יינו. צ"ר וילקוט שם. (מט) קטן בדעת. עי' צ"ר וילקוט שם, צט הקטן צט הפסול, ועי' בגאור בראשית שם. (נ) אם חם חטא כו'. צ"ר וילקוט שם. (נא) כנען רביעי כו'. צ"ר וילקוט שם, ועיין סנהדרין ע' ע"ב. (נב) אין השכינה. יומא פ' ע"ב, וב"ר וילקוט שם. (נג) הרחיב לו הקב"ה, לשון ארמי הוא פותיה הרחיבו. ר"ל תרגום כי ירחיב (דברים י"ב כ') ארי יפתי, ולדעתי זה כוונת ר' יודן צ"ר פל"י מכאן לתרגום מן התורה, היינו כי יפת אלהים ליפת הוא לשון ארמי כמו ירחיב אלהים ליפת, וא"כ נזכר לשון תרגום בתורה, ועיין צ"ר פס"ד ארש"כ אל יהי לשון סורסי זה קל בעיניך שבתורה כו' מלינו שהקב"ה חולק לו כבוד, בתורה יגר סהדוה וכו'. (נד) ואע"פ שכורש. צ"ר וילקוט שם, ופסיקתא רבתי פל"ה ססקא רמי ושמחי בת ליון אוח' א', ויומא י' ע"א, ורש"י פה"ת צט מדרש חכמים. (נה) בר קפרא אומר. צ"ר פל"י, עי' מגלה ס' ע"א, וירושלמי מגלה פ"ד ה"א דף ע"ד פ"ד. (נו) זו תרגום. צ"ר וילקוט שם. (נז) ויקראו בספר תורת האלהים. במקרא שלפניו כתוב בספר תורת האלהים וגם בירושלמי מגלה פ"ד ה"א וב"ר פל"י וצבלי מגלה ג' ע"א ומלרים ל"ז ע"ב כתוב בספר תורת האלהים. (נז) אלו המסורות.

(כח) וַיִּחְזִי נֹחַ אֶת־הַמָּבּוּל שֶׁלֹּשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְחֲמִשִּׁים שָׁנָה. אֹמֵר אֲנִי כִנְגַד אֹרֶךְ הַתְּבָה וְרַחֲבָהּ, דְּכָתִיב שֶׁלֹּשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתְּבָה חֲמִשִּׁים אַמָּה רַחֲבָהּ (בראשית 1 טו):

[י] (א) וַאֲלֹהֵי תוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ. (א) וְהוֹסִיפוּ עַל אֲבוֹתָם וְלֹא שֶׁפָּסְלוּהוּ:

(ב) בְּנֵי יִפֶּת. תַּחֲלָה יִיחָם אֶת יִפֶּת כִּי הוּא הַבְּכוֹר: גּוֹמֵר וּמְנוּג וְיוֹן וְתוֹבֵל וּמִשְׁךְ וְתִירָם.

(ג) אֲדָם שְׂמוֹאל בֶּ"ר אָמִי ז"ל (ג) אֶפְרוֹקִיָּא, (ד) גֶּרְמָנִיָּא, (ה) וּמְדִי (י) וּמְקֶדוֹנִיָּא (ז) וְאוֹשִׁינִיָּא וְאַנְטוֹכִיָּא, (ח) תִּירָם ז"ל פָּרַס:

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

כ"ה הג' בירושלמי, ובצ"כ וילקוט הג' ושם שכל אלו הטעמים, ויבין במקרא אלו ראשי הפסוקים, ובמגלה שם גרסין איפכא ושם שכל אלו הפסוקים ויבין במקרא אלו פסקי עמיה, ובחדר שם רבנן דקיסרין אמרי מיכן למסורת, ובירושלמי שם הביאו וי"א אלו ראשי פסוקים:

[י] (א) וי"ו הוסיפו, ולא שפסלוהו. כי צ"מ שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים ובכ"מ שכתוב אלה פוסל את הראשונים, צ"ר פי"ב ופ"ל, שמ"ר פ"א ופ"ל, ותנחומא שמות ומשפטים. (ב) א"ר שמואל בר אמי. צ"ר פ"ז, ילקוט רמז ס"א, וכן מובא בתרגום יב"ע בראשית י"ב, ובתרגום דה"א ה' ע"פ נוסחא בראשונה. (ג) אפרוקייה. כן הוא על גומר, כבר העירותי שהכוונה על פריגיא, *Phrygia* (איינע קליינאזיאטשען לאנדשאפט) ועי' תבואות הארץ נד קכ"ז ע"ב. וסרך מלים נד קס"ז. (ד) גרמנייה. הוא על מנוג, וכ"ה בצ"ר פ"ז, אולם בירושלמי מגלה פ"א ה"ט, ובצלי יומא י' ע"א הוא על גומר, ובירושלמי ובצלי הג' גרמניא, ובתרגום גרמניא, ולפני הרב בעל הערוך ערך גרמניא היתה הטעמה גם בתי גרמניא במקום שלפנינו גרמניא, וסיים ס"א גרמניא, והביא ג"כ מבית חוגרמה (יחזקאל כ"ז י"ד) חרגם ממדינת גרמניא, אבל לפנינו הטעמה ממדינת גרמניא, כי גרמניא וגרמניא הכל אחד, והוא *Germania* (דייטשלאנד), ולדעת הרב בעל תבואות הארץ בהרי סוירוס *Taurus* נמלאה צימם ההם עיר גדולה הנקראת *Germania* ותכונתה היתה למערב נהר פרת, ועליה כוון המדרג והתלמוד והתרגום, ועי' מה שהעירותי במגד ירחים ח"ב נד ז"ל. (ה) ומדי. יש לחקן שצ"ל והמדלי כמו שהוא בתרגומים, ובגמרא יומא שם מדי זה מקדוני, יון כמשמעו, צ"ל להיפך מדי כמשמעו, ויון זו מקדוני, וכ"ה לנטון בע"י שם, וכ"ה גי' הצ"ח, ועי' מה שהעירותי בהנפס להמניד שנה פסירית גליון כ"ג נד קפ"ג והיא *Medien* ועי' חב"א שם שער היום עיר גדולה במדינת מדי הנקראת האמלאן *Hammada* ומקובל שהיא שושן הבירה, וראיתי בירושלמי מגלה שם שגם שם הג' מדי כמשמעו. (ו) ומקדוניא. הוא על יון, וכן הוא בתרגומים, וידוע כי יון היא גריכעלאנד ומלכות מקדוני בתוכה והיא *Macedonia* בחלק אירופא אלל ים התיכון המבדיל בין אירופא ואסריקא. (ז) ואושיניא ואנטוכיא. הוא על חוגל ומשך, ובצ"ר ובילקוט הג' איסיניא וחוניא, ובתרגום דברי הימים ויתנייה ומוסייה, ובתי בראשית שם ויתניא ואנטוכיא, וביב"ע ויתניא ואוסיא, ובירושלמי מגלה שם חוגל ויתניא, משך מוסיא, ראינו פה טעמאות שוטת, ובתחלה נחקן בדברי רבינו שצ"ל ואוסיניא וחוניא (ובטעות נעשית חמלה אנטוכיא) כמו שהוא במדרג צ"ר לפנינו, וכבר מלתי אמורה במגד ירחים (ח"א נד מ"ה) שצ"ל גם במדרג להיפך וחוניא אוסיא, בתחלה מלת וחוניא על חוגל, ואח"כ איסיניא על משך. והנה ויתנייה כו"י במקום אות ב"ח והראוי ויתנייה והיא *Bithinia* חלק ארץ באזיא הקטנה אלל ים השחור, בדרום הארץ הזאת דרים יושבי מוסיא *Mysia* כי אזיא הקטנה כוללת י"ב ארצות, השלישי היא ויתניא, והרביעי היא מוסיא, לכן ברור שזאת כוונת בירושלמי והמדרג והתרגומים שאמרו על חוגל ויתניא שהיא ויתניא, ובמקום אנטוכיא אוסיא איסיניא (ולפנינו אושיניא) צ"ל בכלל מוסיא וכוונתם לארץ *Musia* באזיא הקטנה סמוך ליתניא *Bithinia* כמו שהבאתי, וכמו שהוא לנטון בירושלמי מגלה שם ובתרגום ד"ה, וכן בגמרא בבלי יומא י' ע"א משך זו מוסיא, וכן בערוך ערך מוסיא הביא מאמר חז"ל מיומא שהבאתי וסיים, וכן תרגם ירושלמי ומשך כד' חראה שהיה לפנינו הנוסחא הנכונה גם בתי מוסיא, ואח"כ נפל הטעות ונדפס אנטוכיא, וביב"ע אוסיא, ובמדרג בהיפך האותיות מן התי"ו אות סמ"ך לפני אות נו"ן אשר אין להן כוונה כלל, ורבינו סוביהו ז"ל הפחית לשון המדרג ואושיניא בשי"ן, וכפי פירושי ובהנתי עולה יפה כוונת התרגום שתרצם על גומר אפרוקי ובארתי שהיא פריגיא, ויתניא ומיסיא ופריגיא, סמה חלקים מאזיא הקטנה, וסמוכים זה לזה במגזם. וראיתי בערך מלים ערך אוסיא שכתב וז"ל אוסיא כ"ה בצ"ר על חוגל והיה נקרא בשם *Ausonia* רק נגב איסליא אשר היה נקרא אח"כ אללס איסליא של יון ואח"כ נקרא כל ארץ איסליא אוסיא ובתבואה שהיונים נתישבו בימים קדמונים רק צנב איסליא לכן פירשו כן על חוגל שהוא בן יפת אשר הוא אזי כל גוי יון, ובירושלמי פ"ק דמגלה על חוגל וותניא אולי כמו אוסיניה, ובתי על חוגל ויתניא כ"א וותניא אולי הכוונה *Itani* עם באספמיא וכו' עכ"ל. אולם השערה רחוקה היא, וכל עין יחזה כי צד דרש שהבאתי כתוב על חוגל אוסיא ועל ומשך ויתניא, ואיך אפשר למר שיהיה ויתניא כמו אוסיא, רק ברור כמו שכתבתי שבמדרג נפל פ"ס וז"ל בהיפך ויתניא מוסיא, וכז"ל לפנינו בדברי רבינו, ועתה עולה הכל יפה שכולם בירושלמי והמדרג והתרגומים לכוונה אחת נחכוט ועולים בסגנון אחד. (ח) תירם זו פָּרַס

בראשית י נח

(ד) ורודנים. (ט) ובדברי הימים (דה"א ז) כתיב ורודנים, ר' סימון אומר (י) בני דודים של ישראל היו ובאים ורודים בהם:

(ט) על כן יאמר כנמרוד גבור ציד. (יא) זה עשו, שהיו אומרים עליו כנמרוד גבור ציד, דכתיב ביה איש יודע ציד איש שדה. (נראה שיהיה כה ס): הוא היה. (יב) חמשה נאמרו בהם הוא לרעה, וחמשה לטובה, הוא היה גבור ציד, הוא מתחלתו ועד סופו הוא עשו (נראה לו מע), הוא דתן (נמצא כו ס), הוא המלך אחז (דה"ב כח ט), הוא אחשורוש (אסתר א א). לטובה, הוא אברהם (דה"א א כו), הוא משה ואהרן (שמות ו ס), דוד הוא הקטן (ש"א י יד), (יג) הוא חזקיהו המלך (דה"ב לג ל), הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ו ו), (יד) הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן הוא ה' אלהינו (תהלים קה ו), שהוא טוב על הכל, שמדת רחמיו לעולם ועד:

(י) ונתתי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכר וכלנה. ארבעה מלכיות תחתיו: בארץ שנער. (טו) שכל מתי מבול ננערו שם, (טז) לפי שהיתה צולה, וכן הוא אומר האומר לצולה חרבי (ישעיה מד כו): (יז) ד"א ארץ שנער. שנערת מן המצות לא תרומה ולא מעשרות:

(יא) מן הארץ שהוא יצא אשור. (יח) מן העצה ההיא יצא אשור, (יט) הניח ד' מקומות ובנה ד' תחתיהם, דכתיב ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלל ואת רסן הוא העיר הגדולה, איני יודע אם רסן היא גדולה אם נינוה,

הערות ותקונים

פרס. הוא דעת ר' סימון במדרש ז"ר שם, ורבנן אמרי חורקי, וכ"ה בירושלמי ובתרגומים ת"י יב"ט ובתרגום ד"ה חרקי. וגם בגמרא בבלי שם רבנן אמרי חרקי וכוונתם אל Thracien בלחץ אלכסנדיני Anatolien. ועי' במה שהעירותי במגד ירחים ח"ב דף נ"ד שהרמב"ם בהקדמתו לכת"ש ואחריו הגאון מהר"ן חיות בלחמי צינה דף י"ח ע"ב הביאו ראיות שבתרגום המכונה יב"ט על החורה הוא תרגום מאוחר, ואחת מראיותיהם שבתרגום על חירם חרקי שהוא לדעתם סירקיא, ונעלם מהם שהתרגום הלך בזה עפ"י מאמרי חז"ל בירושלמי ומדרש ז"ר ובבלי, וכוונתם על פראליטן כמו שכתבתי. (ט) ונז"ה כתיב ורודנים ר' סימון אומר כו'. ז"ר פל"ז ילקום רמז ס"א, ועי' בהרד"ק בפירושו עה"ת שכתב דל"ת והרי"ש קרובים במכתב לפיכך שם הרואים בכתב השם ראשונה, יש קראו דל"ת, ויש קראו צרי"ש, ומשה רבינו קראו דל"ת לפי שנאתהו רוח הקודש, ועזרא כתב צרי"ש להודיע כי הם נכחובים אלא שיש קורא דל"ת ויש צרי"ש, וכן ריפת ודיפת, ויוסף בן גוריון כתב כי הם אשר שבו על נהר דודט עכ"ל. ובמדרש ז"ר פל"ז בירושלמי ובתרגומים על דודנים הוא דרדניא, ובעל חטאות הארץ נז קל"א נדחק מאד לבארה ע"ש, אולם יפה העיר הרשד"ל במשהדל בראשית שם וכתב לא דודנים שם ולא דודנים אלא דרדנים, ולהקל על הלשון אמרו לפעמים דודנים ולפעמים דודנים, וארץ דארדניא Dardania ידוע, וזה כיסה עיר Troja. (י) בני דודים של ישראל היו. ז"ר פל"ז ומונח בראש דה"א ח' ז' וז"ל כשישראל חומאים הם באים ורודים בהם, וכשיד ישראל תקיפה הם אומרים בני דודים אתם בתחלה היו נראים כאוהבים בשעת המלחמה, ולבסוף רודים בהם עכ"ל. (יא) זה עשו. ז"ר פל"ז, ילקום רמז ס"א. (יב) חמשה נאמרו בהם הוא לרעה. מגלה י"א ע"א, ז"ר שם, שו"ס מזמור ק"ה, אסתר רבה פ"א, ילקום רמז ס"ב באיזה שטים, (יג) הוא חזקיה המלך. כ"ה גם צ"י פלארענן, וכן מונח צ"ר וילקום שם, אולם ליחא בקרא, ורשמתי דה"ב ל"ב ל', וכוונתם על הכתוב והוא יחזקיהו סתם את מונח מימי גיחון, וכ"ה במדרש שו"ס, ולדעת בעל מנחת הלוי הכונה על הכתוב הוא יחזקיהו אשר הסיר את צמותיו (דה"ב ל"ב י"ב) ולדעת בעל יס"ת והובא בעץ יוסף כוון הדורש על הכתוב שהצאתי והוא יחזקיהו סתם וגו', ואע"פ שלא הודו לו, מ"מ הוא לכוונה מחוון ולכן חשבוהו לסונה. (יד) הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן. צ"ר פל"ז הגי' רבי ברכיה בשם רבי חנין, ובילקום רמז ס"ב מונח צ"ר ברכיה לצד. (טו) שכל מתי מבול ננערו שם. צ"ר פל"ז שנער ז' צלל למה נקרא שמה שנער אמר ר"ל ששם ננערו מתי דור המבול, וכ"ה שבת קי"ג ע"ב, ועי' בירושלמי ברכות פ"ד ה"א שם איתא פלוגתא ר' יוחנן ור"ל. (טז) לפי שהיתה צולה. לדעתי יש להקן שז"ל ולמה נקרא שמה מצולה לפי שהיתה צולה, וזה ליחא צ"ר שם רק הוא בפתיחתא איכה רבתי סי' ל"ג בסוף המאמר ר' יהושע דסכנין צ"ר לוי פתח וזכור את צוראך חר"י האומר לצולה חרבי זה צלל, למה נקראה שמה מצולה ששם צללו מתי מבול, ואח"כ מונח שם למה נקרא שמה שנער כמו שהוא צ"ר פל"ז, ובגמ' שבת שם ח"ר יוחנן למה נקרא שמה מצולה שכל מתי מדבר נעללו לשם. (יז) ד"א ארץ שנער. שנערת מן המנחות. צ"ר שם ואיכה רבתי שם וילקום רמז ס"ב. ועי' בירושלמי ברכות פ"ד ה"א. (יח) מן העצה ההיא יצא אשור. צ"ר פל"ז וילקום שם, ור"ל מן העצה של הארץ ההיא שלא היה עמהם צעה כלל. (יט) הניח

בראשית י יא נח

כשחוא אומר ונינוח היתה עיר גדולה (ינה ג), למדנו (כ) שנינוח היא הגדולה: (ג) ומצרים ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים. (כא) אמר ר' אבא בר כהנא (כב) כל מונימא של מצרים אינו אלא ביו"ד מ"ם, (כג) שכל ו' שמות הללו סופם כתוב י' מ', לודים שכל מה שילדו הושבע בים, וכן כולם: (סו) וכנען ילד את צידון בכורו. (כד) נפסל בעיני כל האומות חוץ מאביו, דכתיב בכורו, לאביו היה בכור:

(כא) ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול: (כה) למדנו ליפת שהוא גדול מכולם:

(יא) א) שפה אחת. (א) משפחה אחת: ד"א שפה אחת. (ב) ששפו פורענות לעולם כאחת כענין שנא' שפות הסיר (יחזקאל כד ג): ודברים אחרים. (ג) שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם:

(ב) ויהי בנסעם מקדם. (ד) דכתיב ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה חר הקדם: וימצאו בקעה. ר' יהודה אומר התכנסו כל האומות לידע איזה בקעה מחזקתם, ובסוף

מצאו בארץ שנער: וישבו שם. (ו) א"ר יצחק כל מקום שאתה מוצא ישיבה חשמן מקפץ: (ז) ויאמרו איש אל רעהו. (ז) מי אמר למי, אמר רב ברכיה מצרים אמר לבוש:

ונשרפה לשרפה. (ח) פיהן הכשילן. ונשרפה לשרפה ותהי להם הלבנה לאבן. מעצמה היתה האבן נעשית, (ט) כי היו מצליחים לרעתם: ותתמר היה להם

לחמר. כדכתיב בפרוח רשעים כמו עשב (תהלים נב ח):

(ד) ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל. מגדל בתוך העיר: וראשו בשמים. כדי שיהיה גבוה ויראו אותו מרחוק להביר המקום ולהתקבץ לשם, כדכתיב פן נפוץ על פני כל הארץ: ונעשה לנו שם. (י) זו ע"ז, כדכתיב ושם אלהים אחרים

הערות ותקונים

ד' מקומות. ב"ר שם. (כ) הוא ניטה. ב"ר וילקוט שם, יומא י' ע"ב, ורש"י עה"ת. (כא) א"ר חנא בר כהנא. ב"ר פל"ז, וילקוט רמז ס"ב, בלי שם האומר. (כב) כל מונימא. המלה רומים Moneta והארתה מסבב (עיין בייסרענג ח"ב דל ע"ט) ומה במדרש ב"ר פל"ט שינת מונימון שלו בעולם, וע"ש במדרש שחושב כל חרנפה שינא להם מונימון בעולם, כולם כתיב שם, כמו ואגדלה שמך, ויהי שמו בכל הארץ, וינא שם דוד, ושמו הולך, וכן בכלן הכוונה כל מונימא של מצרים היינו כל שמותם. (כג) שכל שבע שמות הללו. ע"י ב"ר פל"ז כל מונימא של מצרים אינו אלא בים, ור"ל כל השמות הללו של מצרים אינם אלא בלתימות י"ם לבסוף ורש"י דה"א ח' י"א הביא וז"ל ב"ר פל"ז {אראב"כ כל מונימא [ל"ל מונימא] של מצרים אינה אלא בים, אמר ריב"ק דל"ס לודים לודיים כתיב בשני יודין לומר לך לודיים לודי ים ענמים ענמי ים, להבים להבי ים, נפתוחים נפתוחי ים עכ"ל. והיא ב' יותר נכונה מאשר ינא לפינו במדרש: (כד) נפסל בעיני כל האומות דכתיב בכורו כו'. זה טעם על יתור לשון הכתוב בכורו, שגלי ספק הנמשך ראשון הוא בכור, ופ"ז כתב שהכתוב השמיט שרק בעיני אביו היה בכור וחשוב. אבל בעיני האומות היה נפסל. וראיתי ברד"ק עה"ת שכתב וז"ל מה שאמר את צידון בכורו לא מאחי צו טעם נכון, למה אמר בכורו, מה שלא זכר כן. באחרים, כי ברוב המכר ראשון הוא הבכור, אלא א"כ זכר ראשון למסלתו, וצידון שהיה גדול במעלה מאחיו וגם בכור היה ולשתי מעלות שהיו צו אמר בכור, וכן אמר (דה"א כ"ט) בכור ישמעאל נביות, והוא היה ג"כ גדול במעלה מאחיו עכ"ל. והוא ממש להיפך ממ"ש רבינו. (כה) למדנו ליפת

יא) א) משפחה אחת. לא ידעתי לטון, כי מה לשפה עם משפחה. (ב) ד"א ששפו פורעניות. תנחומא נח שפה אחת שי"ן כתיב ששפו פורעניות לעולם. (ג) שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם. ז"ל דברים חדים אחר יחידו של עולם, וכ"ה ב"ר פל"ח שאמרו דברים חדים על ה' אלביט ה' אחד, דה"ל אחדים מלשון חדים ומלשון אחד, וברש"י עה"ת הביא ד"א על יחידו של עולם. (ד) דכתיב ויהי מושבם. מוצא יותר ברש"י עה"ת בנסעם מקדם שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה ויהי מושבם וכו' ה"ל הקדם וגם טעם משם לתור להם מקום להחזיק את כולם ולא מצאו אלא שער. (ה) ר' יהודה אומר "ב"ר פל"ח. (ו) א"ר יצחק. ב"ר פל"ח, וילקוט רמז ס"ב בלי שם האומר, וע"י סנהדרין ק"ץ ע"א כל מקום שנא' וישב אינו אלא לשון עיר, וע"י ספרי עקב פ' מ"ג אין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתייה וכו'. (ז) מי אמר למי. ב"ר פל"ח. (ח) פיהן הכשילם. עיין ב"ר עתידין חילן עממיא: משתרפה מן צו עלמא ע"י מ"כ, ודרש ושרפה השי"ן בקמן נהיה נשרפים ואנשים מן העולם. (ט) כי היו מצליחים. ב"ר פל"ח בשם רב הונא. (י) זו ע"ז. תנחומא נח, ב"ר פל"ח, וילקוט רמז ס"ב, וע"י מבילתא משפטים ע"כ ושם האומר הוא

בראשית יא נח

לא תזכירו (שמות כג יג) : פן נפוצ . וכן אמר שלמה (יא) פי אויל מחתה לו (משלי י יד) : מגורת רשע הוא תבואנו (שם סס כד) , (יא) הם אמרו . הבה נבנה לנו עיר ומגדל , והקב"ה הבה נרדה , הם אמרו פן נפוצ , והקב"ה הפיצם , דכתיב ויפץ ה' אותם : (ה) וירד ה' לראות את העיר . (יב) ירידה היתה להם לאותם רשעים , לראות את העיר ואת המגדל , לרעות (יג) אל"ף ועי"ן משמשין , (יד) א"ר אחא בר אבא מגדל שלישותו נפל , שלישותו נשקע בארץ , שלישותו קיים , ושם תאמר אינו נבזה , עומד אדם על גביו , והדקלים נראו כחגבים : אשר בנו בני האדם . (טו) מה תוצרך לומר בני האדם , בני דוגמתו של אדה"ר (טז) שלא עמד על מצותו , והם לא עמדו על מצוותם , דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית כ יג) , ויצו זו ע"ז , וכן הוא אומר הואיל הלך אחר צו (השע"ה יא) :

(ו) ויאמר ה' הן עם אחד . מוקבצין יחד . ושפה אחת , לשון אחד : וזה החלם . זה הביא להם המרד : לעשות . ולא עשו אלא דימו לעשות : ועתה (יז) פתח להם בתשובה , כמו ועתה מה אלהיך שואל מעמך (דברים ו יב) : ולא יבצר מהם . בתמיה , כלומר לא יבצר מהם עבודתם אלא ודאי יבצר מהם , כמו ונקח לא אנקך (ירמיה ל יא ומו כח) , בודאי אנקך , (יח) וכמו בוז לא יבוזו לי (שם"ח ח א) , בודאי מבוזים לי : (י) הבה נרדה . (יט) לשון גדולה וממשלה בלשון רבים , הלא תראה שכתוב וירד ה' , אלא הוא לשון גדולה , שאפילו היחיד שהממשלה שלו אומר נעשה נרדה : אשר לא ישמע איש שפת רעהו , אשר לא יבינו , כמו (כ) גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כח מט) , לא תשמע מה ידבר , ולא תבין מה ידבר : (י) אלה תולדת שם . (כא) אלה פסל תולדות יפת , לכך נאמר אלה : שם . (כב) שני פעמים , שיש לו שם בעולם הזה , ובעולם הבא , (כג) כמו נח נח . שם בן מאת שנה היה אחר שנתיים לסבול בן מאה שנה (כד) כי יפת קדמו שתי שנים , וחם קדמו לשם שנה , לכך נאמר שנתיים אחר הסבול , כי בשנת הסבול היה בן מאה חסר שתי שנים ואחיו הגדול בן מאה :

(יא) ויולד בנים ובנות . לא זכר מיתתם , כמו שזכר בדור הסבול , כי אלו יישבו העולם ולא נאבדו , ואף על פי שמתו בזמנם אבל לא כתב בהם מיתה :

הערות ותקונים

הוא ר"ג וע"ש במדת סופרים . (יא) פי אויל מחתה לו . וכ"ה בכ"י פלארעק , ובקרא ופי אויל מחתה קרובה , ואולי ז"ל ופי כסיל מחתה לו (משלי י"ח ז) וכ"ה בכ"ר פל"ח פן נפוצ ארשב"ח פי כסיל מחתה לו , ובתחומא מובא רק הכתוב מגורת רשע היא תבואנו , ורביט הביא שני הספוקים , פסוק פי אויל מוסב על הס' אמרו הנה נבנה והקב"ה הנה נבנה , ופסוק מגורת רשע מוסב על והם אמרו פן נפוצ והקב"ה הפיצם . (יא) הם אמרו . עי' מכילתא דשירה פ"ג . (יב) ירידה היתה להם . בכ"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ג , אחת מעשרה ירידות , ועי' פדר"א סי"ג , ועי' אדר"ג פל"ד וספרי בהעלותך סי' ז"ג . (יג) אל"ף ועי"ן משמשין . כונתו אל"ף תמורת עי"ן כי הם ממוצא אחד ומתחלפין וכאלו כתיב לרעות בעי"ן , מלשון שצירה ורצינה כמו תרועס בשבט ברזל (תהלים כ' ס') . וכמו רעו עמים וחתו (ישעיה ח' ס') . וז"ש בסמוך שלישתו נפל וכו' . (יד) א"ר אחא בר אבא . בכ"ר פל"ח ותחומא שם , ושם הגי' א"ר חייא בר אבא , ובסנהדרין ק"ט ע"א הוא בשם ר' יוחנן , ובכ"י פלארעק א"ר חייא לבד . (טו) מה תוצרך לומר . בכ"ר פל"ח בשם ר' ברכיה . (טז) שלא עמד על מצותו . עי' בכ"ר פל"ח סיים מה אדה"ר כל המצוה שעשיתי עמו אמר האשה אשר נחתה עמדי וגו' , כך שנתיים מדור הסבול עד דור הפלגה ויהי כל העם שפה אחת , ועי' ברש"י עה"ת שכתב אלא בני אדה"ר שכפה את המצוה ואמר האשה וגו' , דאף אלו כפו במצוה למרוד במי שהשפיעם מוצה ומלכס מן המבול . (יז) פתח להם בתשובה . בכ"ר פל"ח ושם הגי' פתח להם הקב"ה פתח של תשובה , וכן נסנה בתחומא נח ומכילתא דשירה פ"ה וע"ש בכ"ר פל"ח וזמ"ר סי"ג . (יח) וכמו בוז לא יבוזו לי . במקרא כתוב (שם"ח ח' א') גם לא יבוזו לי , ושם שם ח' כתוב בוז יבוזו לו . (יט) לשון גדולה וממשלה בלשון רבים . בכ"ר פל"ח זה אחד מן הדברים ששינו לחלמי המלך , וכתבו הנה ארדה ואכלה . (כ) גוי אשר לא הדפ לשוט . וכ"ה בכ"י פלארעק , ז"ל אשר לא תשמע לשונו , ובסמוך לא תשמע מה ידבר ז"ל לא תדע מה ידבר . (כא) אלה פסל : כי בכ"מ שכתוב אלה פסל את הראשונים , בכ"ר סי"ג ופ"ל : שם"ר ס"א ופ"ל , ותחומא שמות ומשפטים . (כב) שני פעמים . עי' בכ"ר פל"ח ארשב"ח כל מי שנכפל שמו יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב . (כג) כמו נח נח . עי' בכ"ר פל"ח נח נח ארשב"ח כל מי שנכפל שמו כו' . (כד) כי יפת קדמו . סנהדרין

כח

בראשית יא יב נח

(כו) ואלה תולדות תרח. (כח) זו הוסיף על תולדות שם שזכר למעלה, תרח תרח שני פעמים, הודיענו הכתוב (כו) כי עשה תשובה, וכן הוא אומר, ואתה תבא אל אבותיך בשלום (נראשית פו פו): אברם. אך היה לארם נהרים:

(כח) וימת הרן על פני תרח אביו. שעד עתה לא מת הבן לפני האב וזה למחמת, על מעשה אור כשדים (כו) שהי' אברם משבר אלילי תרח, ונתקנאו בו והשליכוהו לכבשן האש, והרן עמד להבעיר האש וליהטמה אותו שלהבת, לכך נא' וימת הרן על פני תרח אביו: באור כשדים. (כח) שם המקום, כמו באורים כבדו ה' (ישעיה נד פו): (כט) ויקח אברם ונחור. אברם עיקר ונחור מפל לו, לכך נאמר שם אשת אברם שרי, בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה. (כט) אמר רב יסכה זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שתכל סכין ביפיה, ד"א שסכה ברוח הקדש, היינו דכתיב כל אשר תאמר שרה שמע בקולה (נראשית כח יב):

(ל) ורתה שרי עקרה אין לה ולד. (ל) כל מקום שנאמר אין לה, עתיד להיות לה, וכן הוא אומר ולחנה אין ילדים (ט"א לז), והיו לה, וכתיב ציון היא דורש אין לה (ימיה ל יז), וכן עתיד להיות לה, דכתיב ובא לציון גואל (ישעיה נט כ): גואל ישראל וקדושו, יגאלנו ויקבץ נדחינו, למען שמו וצדקתו: סליק פרשת נח

פרשת לך לך

[יב] (א) ויאמר ה' אל אברם. כתוב הניד לך אדם מה טוב, ומת ח' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד, והצנע לכת עם אלהיך (מכס וס), זה אברהם אבינו, שהכיר את בוראו מאליו, והגיד לו הקב"ה ללכת מארצו וממולדתו, דכתיב לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. (א) א"ר יצחק למח אברהם אבינו דומה, לאחד שהיה מהלך ממקום למקום, וראה בירה דולקת, אמר שמא תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג, הציץ עליו בעל הבירה ואמר אני בעל הבירה, כך עברו (ב) עשרים דור מאדם הראשון ועד אברם, וכמה דורות מהם שקלקלו מעשיהם, דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה, ומתוך דור הפלגה יצא אברהם, התחיל סהרהר בלבו ולאמר תאמר שהעולם בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני ראשון ואני אחרון אני אדון העולם, לכך נאמר ויאמר ה' אל אברם: מנח ועד אברהם עשרה דורות, ולא דבר הקב"ה עם כל הדורות ההם, עד שבא אברהם אבינו ואמר לו לך לך. (ג) א"ר ברכיה למח היה אברהם אבינו דומה (ד) לצלוחית של פלייטין מוקפת צמיד פתיל ומונחת בקרן זווית, ולא היה ריחה נודף כיון שחיתת מטולטלת היה ריחה נודף, כך אמר לו הקב"ה לאברהם אבינו מטל עצמך ממקום למקום ושםך מתגדל, לכך נאמר לך לך: (ה) ד"א לך לך, רמז רמז לו שבן מאה

הערות ותקונים

סנהדרין ס"ט ע"ב. (כח) זו הוסיף. ע"י הערה כ"א. (כו) כי עשה תשובה וכה"א ואתה תבוא, כנ"ר. ס"ל וסל"ח ואתה תבוא אל אבותיך בשלום בשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב, כי עשה תשובה בימיו. (כו) שהיה אברהם משבר. עיין מעשה אברהם. (בית המדרש ח"ג נד קי"ח) ועי' ב"ר פל"ח, וסדר"א סכ"ו, ושו"ס מזמור קי"ח, ויב"ע נראשית י"א כ"ח ורש"י עה"ת. (כח) שם המקום כמו באורים. הם דברי מנחם, וגם רש"י הביא זה בשמו, וכ"כ הראב"ע. (כט) אמר רב יסכה זו שרה. וכ"ה בכ"י פלארעק, ל"א א"ר יצחק. מגלה י"ד ע"א, סנהדרין ס"ט ע"ב ומובא ברש"י עה"ת, וצילקוט רמז ס"ב. (ל) כ"מ שנאמר אין לה. עיין ב"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ב א"ר לוי וכו', וכ"ה בפסיקתא פסקא עניה סערה, והעירותי שם בהערה י"ז כי כ"מ שנאמר אין לה אינה שלילה תמידית ומוחלטת לעולם, כ"א על זמן המסופר, אולם אם נאמר לא, היא מורה על שלילה תמידית, וככ"מ שנא' בכתוב אין לה הניח המדרש דרשת ר' לוי, כמו ב"ר פל"ח, ובאיכה רבתי על אין לה מנחם ובתל"ע סי' רס"ג כתב כי אין משמש לשלילה בשם ומלך לא בפעל ועי' סי' שג"ה בהערה א' ובמ"ש סי' קל"ו יתחזקו דבריו:

[יב] (א) א"ר יצחק. ב"ר ריש פל"ט, ילקוט לך רמז ס"ב. (ב) עשרים דור מאדם הראשון. עי' חזו"ט פ"ה מ"ב ומ"ג, ובדברי הרב המאירי בפירושו. (ג) א"ר ברכיה. ב"ר פל"ט ילקוט שם, ובתנחומא לך הוא בש"ר חנין. (ד) לצלוחית של פלייטין. כ"ה בתנחומא שם, ובכ"ר שם הגי' לצלוחית של אפופילסימון, וצילקוט לך שם של אפרסמון, ועי' לעיל בהערה. (ה) ד"א לך לך רמז לו כו'. תנחומא לך וילקוט רמז ס"ג

בראשית יב לך לך

שנה יוליד בן, מגין לך לך, בגימטריא מאה: (ה) ד"א לך לך. מה כתיב למעלה מן הענין, וימת תרח בחרן, (ו) בוא וראה שכשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה, שנאמר ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (נרשית יא כו), וכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, עתה צרוף שבעים ושבעים וחמש, הרי מאה וארבעים וחמש לתרח, וידענו כי תרח חי חמש שנים ומאתים שנה, נשאר לחי תרח בצאת אברהם מחרן ששים וחמש שנה, והיאך כתב וימת תרח בחרן ויאמר ה' אל אברם לך לך, והלא היה ראוי אחר מיתת תרח אם מת בחרן שהיה אברם בן מאה ושלשים וחמש שנים, אם יצא אחר מיתת אביו (ז) אלא בתחלה אתה דורש שהרשעים נקראים מתים בחייהן, לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר איך אצא ויהיו מחללים בי שם שמים, ואומרים הניח את אביו והלך לו לעת זקנתו, א"ל הקב"ה לך לך, אני פוטרך מכיבוד אב ואם, (ח) ר' יהודה אומר לך לך שני פעמים, אחד מארם נהרים ואחד מארם נחור: (ט) תניא בסדר עולם מאדם ועד המבול אלה תרג"ו, אלה ונ"ו עד נח, ות"ר עד המבול, מתושלח הוציא שנותיו עד המבול, אברהם אבינו היה בפלגה בן מ"ח שנה, פירוש משנולד פלג עד שנולד אברהם אבינו קצ"א וכל חי פלג מאתיים וארבעים חסר אחת צא מהם קצ"א לאברהם נשארו לפלג משנותיו מ"ח, ובסוף שנותיו נפלגה הארץ, שנא' כי בימיו נפלגה הארץ (נרשית י כה) כי בימיו, סוף ימיו, ואז היה אברהם בן מ"ח. מן הארץ ההיא יצא אשור (ס"ס ש"א), מתרגמינן (י) מן עצה ההיא נפיק אשוראה, זה אברהם אבינו, אברהם היה בשעה שאמר לו הקב"ה לך לך בן שבעים שנה, שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות יב מא), מן יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות, משנדבר עמו עד יצחק שלשים, הרי הכל שלשים וארבע מאות שנה, אברהם יצא מחרן בן שבעים שנה, וחזר לחרן ועשה שם חמש שנים ויצא, לכך נאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ואביו תרח היה בחיים עד שלשים וחמש שנים ליצחק, בדכתיב ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (נרשית יא כו), ומאה עד יצחק, נותרו לימי תרח שלשים וחמש שנה שראה את יצחק, ולא מת תרח קודם יציאת אברם מחרן, אלא מוקדם ומאוחר הוא, או תדרוש בו כמה ענינים, האחר כי הרשע קרוי בחייו מת. ועוד לפי שנפרד ממנו אברהם כאלו מת, ולכך כתוב וימת תרח, והעיקר כי מוקדם ומאוחר הוא, וזה שאמר הכתוב לך לך מארצך, בעוד תרח באור כשדים היה הדבור אל אברהם לך לך, ואעפ"כ תרח יצא עמו ומת בחרן אחר זמן, ואברהם יצא מחרן והיה בן שבעים שנה, וזאת עמו ברית בין הבתרים, ועוד חזר לחרן וכשחיה בן שבעים וחמש שנה יצא אברהם מחרן לגמרי, הוא השנה שבא אל ארץ ישראל, כשהיה מלחמות ארבעה מלכים את החמשה: מארצך וממולדתך. זה משפחת אביו: ומבית אביך. זה בית אביו ממש: אל הארץ אשר אראך. נסיון בתוך נסיון, כי לא הודיע אנה ילך, אלא לנסותו נסיון בתוך נסיון, סימן לבניו שלא יגלה להם קץ גלותם. כשם

הערות ותקונים

ס"ג כשם התנחומא. (ה) ד"א לך מה כתיב למעלה מן הענין. ב"ר פל"ט, ילקוט לך רמז ס"ב. (ו) בוא וראה כשנולד אברהם כו'. הם דברי המחבר שמפרש והולך כוונת המדרש, כי ב"ר שם נאמר רק אמר ר' יצחק אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, ואח"כ סיים במדרש שם אלא בתחלה אתה דורש כו' כמו שהביא המחבר, וגם נפ"י המיוחס לרש"י מפרש דברי המדרש ע"ס, ולס"א המגיבים הוסיף בתוך דברי רש"י, ונראה נפ"י לפרש דבר זה שנית לפי שמפרש בערבוניא" ואל"כ כתב זה המוסיף וז"ל אם לענין החשבון לרי"ך מתבקש לו לתרח ס"ה שנה שהרי כשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה ותניין בסד"ע אברהם בן ע' שנה היה כשדבר עמו בין הבתרים וחזר לחרן ועשה שם עוד ה' שנים ממלא כשינא מיניא הראשונה לא היה תרח אלא ק"מ שנה ועד עכשיו מתבקש לו לתרח ס"ה שנה שהרי היה תרח ר"ה שנים, שמ"ס ואברהם בן ע"ה שנה בנאחו מחרן זה היה צינאיה שניה עכ"ל. ומוכח כן ב"ס"ח, ואולי המגיבים הוסיפו כן ברש"י כמו שמלאו ב"ס"ח. (ז) אלא בתחלה אתה דורש. ב"ר פל"ט ילקוט לך רמז ס"ב, ועי' ברכות י"ח ע"ב. (ח) ר' יהודה אומר. ב"ר שם וילקוט שם. (ט) תניא בסדר עולם. הוא בסדר עולם זמא. (י) מן עצה ההיא נפיק אשוראה. לפיכך ב"ר מן ארעא ההיא נפק אשוראה, עי' בהמנאר בפ' הוא

כח

בראשית יב לך לו

שלא גילה לאברהם אבינו : (יא) א"ר יוחנן לך לך מארצך , זו (יב) איפרכייה שלך , ומסולדתך (יג) זו שכונתך , ומבית אביך זו בית אביך : אל הארץ אשר אראך . (יד) לא גילה לו כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה , כזה הדרך היה הנסיון האחרון . (טו) על אחד ההרים אשר אומר אליך (בראשית כג ז) :

(ב) ואעשך לגוי גדול . (פז) אלו ישראל שכתוב בהם כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ד ו) , ומי גוי גדול (שם טז ח) . (יז) ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא אמר (יח) שלש גדולות וארבע ברכות כתוב כאן , שלש גדולות ואעשך , ואגדלה , ומקללך אאור . וארבע ברכות , ואברכך , והיה ברכה , ואברכה מברכך , ונברכו בך , (יט) כנגד שלשת אבות וארבע אמהות ; (כ) אמר ר' ברכיה לפי שהדרך גורמות לשלשה דברים , מיעוט פריה ורביה , ומיעוט ממון , ומיעוט שם , לכך הוצרך לומר ואעשך לגוי גדול תחת פריה ורביה , ואברכך תחת מיעוט ממון . ואגדלך שםך תחת מיעוט השם : (כא) ד"א ואגדלה שםך . (כב) זו מוניטיון שלו , מטבע שלו , ובאיזה צד היה , (כג) זקן וזקנה מכאן , ובחור ובתולה מכאן , מטבע של יהושע (כד) שור מכאן וראם מכאן , דכתיב ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו כז) , מטבע של דוד , מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן , דכתיב ויצא שם דוד בכל הארצות (דה"א יד יז) , מרדכי , כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות , (אסתר ט ד) , מה היה המטבע שלו , (כה) שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן : ד"א והיה ברכה . (כו) זה מגן אברהם שישראל חותמין בשמונה עשרה :

(ג) ואברכה מברכך ומקללך אאור ונברכו בך . (כז) הגשמים בזכותך והמללים בזכותך . (כח) כל משפחות האדמה ובזרעך . (כט) יעקב בירך את פרעה שנאמר ויברך יעקב את פרעה (בראשית מז י) , דכתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם ל כז) , ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם נט ה) , דניאל לנבוכדנאצר גילה הסוד , מרדכי הציל את אחשוורוש , (ל) דכתיב ותגד אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר ז כג) ,

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

כח היה גבור נד . (יא) א"ר יוחנן . ב"ר פל"ס , ילקוט רמז ס"ב . (יב) איפרכייה . המלה יומת $\alpha\pi\alpha\rho\chi\alpha$ פי' מחוץ (פראווין) . (יג) זו שכונתך : ב"ר וילקוט שם . (יד) לא גילה לו . שם ורש"י עה"ת . (טו) על אחד ההרים . מובא ב"ר שם , ור"ל לא גילה לו כדי להרבות שכר על כל דבור ודבור . (טז) אלו ישראל כו' . ב"ר פל"ס , ילקוט רמז ס"ד . (יז) ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא . ב"ר הני' ר' לוי בר חיימא ור' אבא בריה דרבי חייא בר אבא , ובילקוט שם חסר שם האומר , ובכ"י פלארעקן ר' חייא בר אבא לבד . (יח) שלש גדולות ואעשך ט' . זה ליתא ב"ר ; והמ"כ הביאו בשם מדרש ב"ר פי"א . (יט) כנגד שלשה אבות כו' . ב"ר וילקוט שם . (כ) א"ר ברכיה . וכן בכ"י פלארעקן , וב"ר פל"ס הוא בשם ר' חייא , ובילקוט רמז ס"ד בלי שם האומר , וכן מובא ברש"י עה"ת . (כא) ד"א ואגדלה שםך . ב"ר וילקוט שם . (כב) זו מוניטיון שלו מטבע של . המלות "מטבע של" הן הוספה המחבר לסדר מוניטיון , ובכ"י פלארעקן חסרים המלות "זו מוניטיון שלו" , ועי' לעיל קאפי' י' בהערה כ"ב וזו כוונת התחומא מובא ברש"י עה"ת שאודיע טבעך בעולם , הכוונה מטבע שלך , ואין צורך לנחם ברש"י פינך . (כג) זקן וזקנה מכאן . ב"ר פל"ס וילקוט רמז ס"ד , ועי' ב"ר ע"ז ע"ז איזה מטבע של אברהם אבינו , וע"ש בתוס' ד"ה מטבע והביאו שם דברי המדרש מב"ר , וע"ש ברש"י שכתב זקן וזקנה איש אברהם ושרה , בחור ובתולה יצחק ורבקה . (כד) שור מכאן וראם מכאן . כתב היס"ת עפ"י מ"ס בספרי שור כמו קשה , אבל אין קרניו נאות , ראם קרניו נאות אבל אין כמו קשה , וניתן לו ליהושע כמו של שור וקרניו של ראם , ובמדרש ב"ר שם סיים , "ע"ש בכור שור סדר לו וקרני ראם קרניו , ויהושע בא מאפרים . (כה) שק ואפר מכאן . כ"ה ב"ר שם , ומובא בילקוט שם , אולם באסתר רבה הגי' מרדכי מכאן ואסתר מכאן . (כו) זה מגן אברהם . פי' ב"ר פל"ס , וילקוט רמז ס"ד בשם ר' יודן ועי' פסחים קי"ז ע"ב . (כז) הגשמים בזכותך . ב"ר פל"ס , וילקוט רמז ס"ה . (כח) כל משפחות האדמה ובזרעך . וכ"ה בכ"י פלארעקן , הדרש מוסב על ובזרעך , וכמו שסיים הוי אומר ובזרעך , אולם בקרא לא כחוב כלל מלת ובזרעך , וראיתי שגם ב"ר פל"ס מובא כן אמר הקב"ה לאברהם אבינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך , ובעל מה"ק נדחק ש"ל והתעורר בזרעך כל גויי הארץ , אולם על הפסוק שלפנינו טון הדורש וי"ל עוד כיון דמנינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך ציעקב (בראשית כ"ח י"ד) ונכתב הדרש כל מה שנאמר לאברהם נאמר בישראל לקמן פסוק ס"ז והוא ב"ר פמ"ס לכן מביא את הכתוב הזה מיעקב על אברהם . (כט) יעקב בך את פרעה . ב"ר פל"ס . (ל) דכתיב ותגד אסתר .

בסרא

בראשית יב לך לך

הוי וזרעך : (לא) ועד היום הזה ישראל אין לחם שדות וכרמים, והם מתפללים בכל יום, ותן מל ומטר לברכה על פני האדמה, הוי אומר ובזרעך :

(ד) וילך אברם כאשר דבר אליו ה'. לא עיכב ולא דיקדק לשאול אנה ואנה אלך, ואיפה אלך, אלא כאשר דבר אליו ה'. דבור לשון גזרה כאשר גזר עליו, וכן הוא אומר ולא מרו את: דברו (תהלים קה כח): וילך אתו לוט. (לב) לוט מפל לו: ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. (לג) זה היה בפעם שניה :

(ה) ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן. (לד) אלו הגרים. (לה) א"ר חוניא אברהם גייר אנשים ושרה

גיירה נשים, והביאום תחת כנפי השכינה, לכך נאמר אשר עשו, כאילו הם בראם: ויצאו ללכת ארצה כנען. (לו) כל מלה שצריכה למ"ד בתחילתה, הטיל לה ה"א בסופה:

(ו) והכנעני אז בארץ. מה ת"ל, אלא שאע"פ שהיה הכנעני בארץ לא הנזק מהם: ד"א שאע"פ שהיה הכנעני בארץ, לא למד ממעשיהם:

(ז) וירא ה' אל אברם. (לז) נתבקש לו זכות בארץ: לזרעך אתן את הארץ הזאת. (לח) א"ר לוי בשעה שהיה אברהם אבינו מהלך בארם גהרים, ובארם נחור,

ראה אותם אוכלים ושותים, אמר הלואי לא יהא חלקי בארץ הזאת, כיון שהגיע (לט) לסולמה של צור, ראה אותם עסוקים בניכוש ובעידור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, אמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת: ויבן שם מזבח לה'

הנראה אליו. זה שיכון בזכות הארץ:

(ח) ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלח. (ט) אהלח כתיב, מלמד שהקדים אהל שרה לאהל: בית אל מים והעי מקדם. (מא) א"ר אלעזר אילמלא

הקדים אברהם תפלתו בין בית אל ובין העי, לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט, (מב) דכתיב ויכו מהם אנשי עי (יהושע ז ה), אלא שזכות אברהם עמדה להם

היינו דכתיב היערוך שועך לא בצר וכל מאמציו כח (חיונו לו ים): ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל. (מג) א"ר אלעזר לשעבר היתה נקראת בית אל, ועבשו בית און:

ויט אהלח. (מד) א"ר חנינא אהלח כתיב, משנמטה אהל שרה אחר כך נמטה אהל: ויבן שם מזבח. (מה) א"ר אלעזר שלשת מזבחות בנה, אחד לבשורת ארץ ישראל, (מו) וא'

לקניינה, ואחד שלא יפלו בניו בעי, הדא הוא דכתיב ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז ו),

מאי ויעלו עפר על ראשם, (מז) א"ר אלעזר בן שמוע התחילו מזכירין זכותו של אברהם

הערות ותקונים

בקר'א כתיב ותאמר הסתר. (לא) ועד היום הזה. הם דברי המחבר מדגש. כי באמת פרעה האמונה זו לארך ימים גם בין העמים כמבואר בחרוכה בספר זרור המור ס' בחוקותי על הפסוק ונתתי גשמיכם בעתם ומוצא גם ביד חזי שלום ס' אמור כי בגלל תפלת ישראל על הגשמים קבלו אותם בחרס. (לב) לט ספל לו. ב"ר פל"ס, ילקוט רמז ס"ו. (לג) זה היה בפעם שניה. עי' לעיל הערה ו' מה שהבאתי בשם רש"י ועי' בס"ע מוצא בילקוט רמז ס"ו. (לד) אלו הגרים. ב"ר פל"ס, ילקוט רמז ס"ו, ועי' ספרי וחתחקן סי' ל"ב ומדרש חזית פ' לריח שמניך. (לה) א"ר חוניא. ב"ר שם וילקוט שם הגי' א"ר הונא. (לו) כל מלה שצריכה למ"ד. יבמות י"ג ע"ב. ובהרבה מקומות בירושלמי ומדרשים. (לז) נתבקש לו זכות בארץ. ב"ר פל"ס, וילקוט שם. (לח) א"ר לוי. ב"ר פל"ס במאמר שלפניו בפסוק ויאמר ה' אל אברם לך לך. (לט) לסולמה של צור. הא"כ הביא בשם רש"י צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולין לה במעלות לפיכך קורין אותה כולם, ועיין חזק"א ז' ק"ד ע"ב שכתב וז"ל לדרוס צור ומלאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מעבר שבו עולים כמו בסולם, והוא סולמא דצור המזכר (פרובין פ' ע"א ביצה כ"ה ע"ב) עכ"ל. (מ) אהלח כתיב. ב"ר פל"ס, ילקוט רמז ס"ז, ומוצא ברש"י עה"ת, ועיין בי"ש"ת, וכפי מה שהוצא במדרש ויס אהלח כתיב משמע שהקרי היא אהלח והכתיב אהלח. (מא) א"ר אלעזר. סנהדרין מ"ד ע"ב. (מב) דכתיב ויכו מהם אנשי עי. זה ליתא בגמרא שם. ובקרא כתוב אנשי העי בה"א ובכ"י פלארעק אנשים אנשי העי. (מג) א"ר אלעזר ב"ר פל"ס ילקוט רמז ס"ז. עי' ירושלמי ע"ז פ"ג ה"ח מכלתא משפטים ס"ב וע"ס במדות סופרים אות ב' ואות ג'. (מד) א"ר חנינא אהלח כתיב. כבר הביא למעלה בראש הכתוב, ובמדרש חזק"א מוצא בשם ר' חנינא. ובכ"י פלארעק ליתא. (מה) א"ר אלעזר ג' מזבחות. ב"ר פל"ס וילקוט רמז ס"ז. (מו) ואחד לקניינה. פי' לזכות שיהיה לו קנין בארץ והוא אותו שזכה באלוני ממרא שכתבון כשאמר לו קום התהלך בארץ. וכן סי' הי"פ"ת. (מז) א"ר אלעזר בן שמוע. ב"ר פל"ס, וילקוט שם.

בראשית יב לך לך

אבינו, שנא' ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כו), אמר כלום בנה לך אברהם אבינו מזבח בעי, אלא שלא יפלו בניו בעי: ויקרא בשם ה'. (מח) התחיל לגייר גרים, ולהקריאם שם ה', לייחד שם שמים בפיהם:

(ט) ויסע אברם חלוך ונסוע הנגבה. (מט) כי היה מכויין והולך כנגד בית המקדש (נ) ומנין שבית המקדש נקרא נגב, (נא) שנא' המטף אל דרום והנבא אל מקדש (יחזקאל כא ז), הוא נגב הוא דרום, שנאמר שובה ה' את שבותינו כאפיקים בנגב (תהלים קיא ה): (י) ויהי רעב בארץ. (נב) זה שאמר דוד מרף נתן ליראיו (תהלים קיא ה), מירוף נתן ליראיו בעוה"ז, אבל לעתיד לבא יזכור לעולם בריתו, אע"פ שכתוב ואברכך ואנדלה (את) שמך, הביא רעב לעולם לנסותו, (נג) וזה אחד מעשרה מיני רעב שבאו לעולם, ואע"פ כ לא הקפיד, ולא הרהר אחר מדותיו של הקב"ה: וירד אברם מצרימה לגור שם. (נז) מלמד שלא ירד להשתקע, אלא לגור שם. כי כבד הרעב בארץ:

(יא) ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה. (נד) כל תיבה שצריכה לס"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את. (נה) וכי כל השנים היתה עמו ועכשו הוא אמר לה כי אשה יפת מראה את, אלא שעל ידי הדרך אדם מתבזה, (נו) שכל זמן שהיתה יושבת, היתה מכוסה בצעיף, אחר שיצתה בדרך היתה מגולה, לכך נאמר הנה נא ידעתי. (נז) ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר הלכנו בארם נהרים, ובארם נחור, ולא מצינו אשה יפה כמותך, אע"פ שהיו יפין לא נמצא כמותך, ועכשיו שאנו נכנסין למקום כיאורים ושחורים לא כל שכן, לכך נאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את:

(יב) ויהי כי יראו אותך המצרים שטופי זמה. (נח) לפי שהיו המצרים שטופי זמה. (יג) אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך. (נט) ר' פנחס בש"ר אבהו אמר שני בני אדם היו עיקר, ועשו עצמן טפלין, אברהם וברק, אברהם הא כדאמרן. וברק, גויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי, ואם לא תלכי עמי לא אלך (סופסים ד ח): (יד) ויהי כבוא אברם מצרימה. (ס) ושרה היכן היתה, נתנה בתכה ונעל בפניה, ולבסוף ויראו המצריים את האשה כי יפה היא מאד, כי לא היה בו כח לחסתירה מהם: כי יפה הוא מאד. (סא) מלמד שהבריקה לפנייהם כשמש. (סב) ר' עזריה ור' יונתן ב"ר חגי בשם ר' יצחק אמר, איקונין של חוה היתה נמסרת לראשי דורות: (סו) ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה. (סג) מתעלה היתה והולכת: ותקח האשה בית פרעה. (סד) אמרו אין זו ראוי, אלא לפלטיין:

הערות ותקונים

(מח) התחיל לגייר. ב"ר שם. ובכ"י פלארעק הגי' ויקרא בשם ה' אין קריאה אלא תפלה וכו' ויקראו אל האלהים בחזקה (יונס ג' ח) ד"א התחיל לגייר גרים כו'. (מט) כי היה מכויין. ב"ר סוף פל"ט, וילקוט סוף רמז ס"ז. ובכ"י פלארעק כי היה מטייל והולך. (נ) ומנין שבית המקדש. הוא הוספת המחבר, ועי' רש"י עה"ת שכתב כל מסעיו סגבה ללכת לדומה של א"י והיא לגד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו עכ"ל. (נא) שנאמר בסוף אל דרום והנבא אל מקדש. וכן בכ"י פלארעק, בקרא והנבא אל יער השדה נגב, "או ז"ל והסוף אל מקדשים (יחזקאל שם ז') ור"ל כי והסוף אל מקדשים הוא הנמשל של יער שדה נגב שאמר מקדש, ומזה ראיה שבית המקדש נקרא נגב. (נב) זה שאמר דוד. ב"ר פ"מ, ילקוט רמז ס"ז, ודורש מרף לשון מירוף שפירוש מדוד למחפור. (נג) וזה אחד מעשרה מיני רעב. ב"ר פ"מ וסכ"ה עשרה רעבון באו לעולם. (נז) מלמד שלא ירד להשתקע כו'. עיין ספדי כי תבוא סי' ש"א. (נד) כל תיבה. יצמות י"ג ע"ב. (נה) וכי כל השנים. כן הוספתי עפ"י כ"י פלארעק וכו' ב"ר פ"מ. ילקוט רמז ס"ז, ועי' רש"י פה"ת. (נו) שכל זמן כו'. זה ליחא במדרש ב"ר ועי' ב"ר פ"מ ע"א אברהם חכ"י בדידיה לא חסכל כו'. (נז) ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון. וכו' בכ"י פלארעק, ובכ"ר פ"מ ה' זעירא בשם ר' סימון, ויילקוט שם בלי שם האומר. (נח) לפי שהיו המצריים שטופי זמה. תנחומא לך. (נט) ר' פנחס בש"ר אבהו. ב"ר פ"מ, ושם הגי' בש"ר אבין, ובכ"י פלארעק בשם ר' ראובן, ויילקוט רמז ס"ז בלי שם האומר. (ס) ושרה היכן היתה. ב"ר פ"מ, ועי' תנחומא לך, ורש"י עה"ת. (סא) מלמד שהבריקה לפנייהם כשמש. תנחומא לך, כיון שדחקו עליו פתח את החכם וראו אותה כחמה זורחת. (סב) ר' עזריה. ב"ר פ"מ, ילקוט רמז ס"ז. (סג) מתעלה היתה והולכת. ב"ר פ"מ וילקוט שם ר' יוחנן אמר מתעלה והולכת וכו' עי' ציפ"ח. (כד) אמרו אין זו ראוייה אלא לפלטיין. וכן הביא רש"י עה"ת הללוס ציניהם לומר

בראשית יב יג לך

(יז) ולאברהם היטיב בעבורה. (סה) כדרך שנא' באברהם נאמר בישראל, באברהם כתיב ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה, (סו) ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה (נמדנר כ סו), באברהם כתיב ואברהם כבד מאד במקנה בכסף זהב, ובישראל כתיב ויוציאם בכסף ובזהב ואין בשבטיו כושל (תהלים קה לו):

(י) וינגע ה' את פרעה. (סז) כל מי שהוא בא להזדווג לישראל להצירם סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידם: נגעים גדולים. (סח) זו מכת ראיתן, (סט) מיני צרעת הוא: ואת ביתו. (ע) א"ר אחא אפי' קורות ביתו לקו: על דבר שרי אשת אברהם. (עא) א"ר לוי כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומכה אותו ואומר לו על דבר שרי אשת אברהם: (יח) ויקרא פרעה לאברהם ויאמר מה זאת עשית לי. אמר לו לא עשית עמי כתורה: למה לא הגדת לי כי אשתך היא. אתה לא הגדת אבל הננעים תגידו: (יט) למה אמרת אהותי היא. רצה לזכות את עצמו: ועתה הנה אשתך קח ולך. רמז רמז לו שעתידין מצרים לומר לישראל קמו צאו מתוך עמי (שמות יב לא):

(כ) ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו. כנגד ותחזק מצרים על העם [למחר] לשלחם מן הארץ (שס סס לג):

[יג] א) ויעל אברהם מצרים. כדרך שחיו ישראל עתידין לעלות, דכתיב ואומר אעלה אתכם מעני מצרים (שס ג יז):

ב) ואברהם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב. (א) ובישראל כתיב ויוציאם במקנה ובזהב (תהלים קה לו):

ג) וילך למסעיו. רבי אומר (ב) במסעות שהלך בהם חזר, (ג) א"ר אלעזר ב"ר מנחם הלך לפרוע הקפותיו:

ד) אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה. (ד) מכאן אמרו רבותינו ז"ל אל ישנה אדם בית אשפיוכנו, מפני אכסניא פוגם ונפגם, (ה) פירוש פוגם, אוספים בני אדם אילולא לא מצא דבר שלא כהוגן בבית אכסניותו, לא היה משנה אכסניותו. ונפגם אומרים בני אדם אילו לא מצא בו בעל הבית דופי לא היה מניחו לצאת מביתו: ויקרא שם אברהם בשם ה'. (ה) זו תפלה:

ה) וגם ללוט ההולך את אברהם. לא דיין לצדיקים שזוכין לעצמן, אלא שמוזכין גם לאחרים הנדבקין עמם. (ו) ותחת שהיה ללוט עזר מן אברהם, עמדו בגיו לשלם רעות לישראל, דכתיב וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור (נמדנר כב ה), וכן הנביא אומר לישראל עמי זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב (מיכה ו ה), לפיכך (ז) הנביאים חתמו גזר דינם, יחזקאל אמר לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורשה

הערות ותקונים

לומר הגונה זו למלך. (סה) כדרך שנאמר באברהם. ב"ר ס"מ, ילקוט רמז ס"ט. (סו) ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה. וכ"ה בכ"י פלארענן, הכתוב כי כבד הרעב בארץ כתיב ג"כ באברהם, והוא סוף הפסוק מן ויהי רעב בארץ, רק יש לתקן ש"ל ובישראל כתיב כי זה שכתוב הרעב בקרב הארץ (בראשית מ"ה ו'), ואח"כ הביא כתוב אחר וירדו אבותינו מצרימה (נמדנר כ' ט"ו), והוא נגד וירד אברהם מצרימה, ונאמר לנכון ב"ר שס, או ש"ל ובישראל כתיב והרעב כבד בארץ (בראשית מ"ג א'). (סז) כל מי שהוא בא. ב"ר ריש פמ"א, ילקוט רמז ס"ט. (סח) זו מכת ראיתן. ב"ר פמ"א, ילקוט רמז ס"ט, ורש"י עה"ח בשם ב"ר, ובכ"י פלארענן במעות רוחם. (סט) מיני צרעת הוא. וכן בכ"י פלארענן הוכפת המחבר לבאר מלת ראיתן, ופי' ערוך ערך ראיתן. (ע) א"ר אחא. ב"ר וילקוט שס, ורש"י עה"ח. (עא) א"ר לוי. ב"ר וילקוט שס, ועי' בתנחומא לך בלוחה שעה ירד מלאך מן השמים ושרבים בידו כו'. (עב) רמז רמז לו כו'. בכ"י פלארענן הגירסא רמז רמז לו שעתידין ישראל ללכת ממנו בזה הדבר קומו ללו מתוך עמי. [יג] א) ובישראל כתיב. ב"ר ספ"ח, ילקוט רמז ס"ט. (ב) במסעות. ב"ר פמ"א. (ג) א"ר אלעזר. ב"ר שס וילקוט שס, ורש"י עה"ח. (ד) מכאן ארז"ל. ערכין ט"ז ע"ב, ובגמרא שם תראה שמוסב עג הכתוב עד המקום אשר שם אהלו בתחלה כי ז"ל מנין שלא ישהה אדם באכסניא שלו מן התורה שנא' עד המקום אשר היה שם אהלו בתחלה, ובגמרא שם מוצא במעות אל המקום, וז"ל עד המקום. (ה) פי' פוגם. מפרש דברי חז"ל פוגם ונפגם וע"ש בפירש"י. (ה) זו תפלה. עיין סנהדרין מ"ד ע"ב. (ו) ותחת שהיה ללוט עזר. עיין ב"ר פמ"א, וילקוט רמז ע' (ז) הנביאים חתמו גזר דינם. עיין ב"ר פמ"א וילקוט רמז

בראשית יג לך לך לא

(יחזקאל כה ו), וצפניה הנביא אמר לכן חי אני נאום ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון בעמורה (לפניה כ ט): היה צאן ובקר ואהלים. (ח) ר' טובי ב"ר יצחק אמר שני אוהלים, רות המואביה, ונעמה העמונית: ||

(ו) ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו. זה שאמר הכתוב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכה ג):

(ז) ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. (ט) ר' ברכיה בש"ר יהודה ב"ר סימון אומר בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאת (י) זמזמה מפני הגזל, ושל לוט לא היתה יוצאת זמזמה, היו אומרים רועי אברם וכי הותר הגזל, אמרו רועי לוט אברם פרדה עקרה הוא ואינו מוליד, למחר הוא מת ולוט בן אחיו יורשו, והן אוכלין משלו, אמר הקב"ה - אני אמרתי לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת, אימתי כשיעקרו שבעת עממין מתוכה, (יא) לכך נאמר ותכנעני והפרזי אז יושב בארץ: ר"א והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. שהיו אז יושבים שלווים ושקטים, בלא שום סכסוך עליהם ואפ"ה לא יכלו להזיק לאברהם אבינו, לכך נאמר ותכנעני אז בארץ: (ח) ויאמר אברם אל לוט. (יב) ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אומר כשם שהיו ריב בין רועי לוט לרועי אברם, כך היה ריב בין אברם ללוט: כי אנשים אחים אנחנו. מלמד שהיה קלמטר פגיו דומה לו:

(ט) הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי. (יג) מה פרדה זו אינה קולטת זרע, כך אותו האיש לא יתערב בזרעו של אברהם: אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה: (יד) לא אמר ואשמאילה, אלא ואשמאילה, מן כל אתר אנא משמאול להתוא גברא, כלומר אשמאילה אותך שתהא אתה לצד שמאלי, (טו) כאדם שאומר לחבירו אם אתה שעורים ואני חטים, ואם אני חטים אתה שעורים, בין כך ובין כך אני חטים, כך אמר לו אברהם אבינו ללוט אם תשמאל ואימנה אני, שאהא בדרום שהוא בנגב ארץ ישראל, ואם הימין ואשמאילה אותך בצפון, וכן היה בבית אל היו עומדים באותו הזמן:

(י) וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן. (טז) א"ר יוסי ב"ר חנינא כל הפסוק הזה לשון ערוה הוא, וישא לוט את עיניו היאך מה דאת אמר ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף (נרשית לט ז), (יז) וכמו וירא אותה שכס בן חמור (סס לז ב), את כל ככר הירדן, כדכתיב כי בעד אשה זונה עד ככר לחם (משלי יכו), כי בלה משקה, (יח) דכתיב נותני לחמי וסימי צמרי ופשתי שמני ושקויי (הושע כו ז): לפני שחת ה'. כמה דאת אמר ושחת ארצה (נרשית לח ט): (יט) כגן ה'. לאילנות: כארץ מצרים. לזרעים:

(יא) ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן. (יט) מכאן אמרו כל הפורש מן הצדיק

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

רמז ע' שחשב גם ישעיה וירמיה. (ח) ר' טובי בר יצחק. ב"ר וילקוט שם. ועיין יצמות ס"ג ע"א ונרש"י שם רות המואביה ונעמה העמונית יאלו מהם מלכים ונביאים נעמה אמו של רחבעם ונאלה ממנה חזקיה ואסא ויהושפט דהוו לדיקים גמורים וישעיה נביא עכ"ל. (ט) ר' ברכי'. ב"ר פמ"א, ילקוט רמז ע', ועיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג'. (י) זמזמה. זמזם היה נוחן צפיהם כדי שלא ירעו נשלות אחרים. (יא) לכך נאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. עיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג' ח"ר יהודה ב"ר סימון קרא סוסו של פסוק והכנעני וגו' מה הדבר הזה כו' ע"ש. (יב) ר' עזרי'. ב"ר שם ופסיקתא רבתי שם, וילקוט רמז ע'. (יג) מלמד. ב"ר שם וילקוט שם. (יד) מה פרדה זו. ב"ר שם וילקוט שם, ופסיקתא רבתי פ"ג, ושם הוא צמס ר' חלבו הבדל נא אין כתיב כאן אלא הפרד. (יד) לא אמר ואשמאילה. ב"ר שם, ועיין במ"כ. (טו) כאדם שאומר לחבירו. ב"ר שם ח"ר יוחנן לשני אדם. (טז) ח"ר יוסי. ב"ר פמ"א, ובמיר כ"ג ע"א צמס ר' יוחנן, וילקוט רמז ע' מוצא ג"כ צמס ר' יוחנן ולא נרשם בלדו שהוא מגמרא חיר. ובכ"י פלארענן חסרים המלות "בר חנינא". (יז) וכמו וירא אותה שכס. הוא ראה על מלת וירא, והוא מגמרא חיר שם, ובכ"י פלארענן ראיתי שגאמר לנכון וירא כמו וירא אותה שכס. (יח) דכתיב נותני לחמי. כ"ס צמרא שם, אבל צמ"ר שם מוצא הכתוב והשקה את האשה, וילקוט רמז ע' הביא ב' הנוסחאות ביחד מגמרא ומדרש, וז"ל כי כלה משקה המד"א נותני לחמי וגו', ד"א כי כלה משקה, כד"א והשקה את האשה. (יט) כגן ה' כו'. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (יט) מכאן אמרו, כל הפורש

בראשית יג לך לך

כפורש מחיו: ויסע לוט מקדם. (כ) נסע מקדמונו של עולם, זה אברהם שהיה ראש אמנה, אמר אי אפשר לא באברהם ולא באלהיו: ויפרדו איש מעל אחיו. הפרדה גמורה נהייתה להם לא יבואו עמוני ומואבי בקהל ה':

(יב) אברהם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנע. (כא) א"ר אסי אין לך בכרכים יפה מסדום, חוזר לוט את כל ערי הכנע ולא מצא מקום יפה מסדום, ואפי' הכי

(יג) ואנשי סדום רעים וחמאים. מיכן אמרו מזכירין ומניחין, מזכירים ומשחקים, מזכירין ומניחין, דכתיב וה' אמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יו), הזכיר

לאברהם וכתוב בתריה ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום (שם שם יח), מזכירים ומשחקים, דכתיב אברהם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנע ויאהל עד סדום,

הזכיר ללוט וכתוב בתריה ואנשי סדום רעים וחמאים, (כב) וכן אמר דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי יו): ד"א ואנשי סדום רעים וחמאים.

רעים אלו לאלו, (כב) וכן הוא אומר אוי לרשע רע (ישעיה נ יא), וכי רשע טוב אלא מי שהוא רע לחבירו נקרא רשע רע, לכך נאמר ואנשי סדום רעים, (כג) שהיו חומסין

זה לזה ולא היה בהם משפט צדק: וחמאים. בגילוי עריות, וכן הוא אומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחמאתי לאלהים (בראשית לט ט): לה'. זה עבודה זרה,

שכפרו בשם, וכה"א זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כג יט): מאד. זה שפיכת דמים, וכן הוא אומר דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (מ"ב כח טז):

(יד) וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו. נאה היה לאברהם אבינו שנתפרד לוט מעמו, לפי שאמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת:

(טו) וישמתי את זרעך כעפר הארץ. (כד) מה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים, כך בניך אינן מתברכין אלא בתורה שנמשלה למים: ד"א מה עפר

הארץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך מסוף העולם ועד סופו: (כה) ד"א מה עפר הארץ מכלה כל בלי מתכות והוא קיים לעולם, כך ישראל קיימין לעולם, ועובדי כוכבים כלן,

וכן הוא אומר כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם אך אתך לא אעשה כלה (ירמיה ל יא), ואומר אני ה' לא שניתתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג י): (כו) ד"א

מה עפר הארץ עשוי דייש, כך ישראל עשוי דייש למלכיות: גם זרעך ימנה: זה לעתיד לבא, שנא' והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (יוסע נ א):

(יז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. (כו) הוא שאמרו רז"ל הלך בשדה בין ארכה בין רחבה קנה עד מקום שהלך:

(יח) ויאהל אברהם ויבא וישב באלוני ממרא אשר בהברון. היה ראוי לוסי ויבא ויאהל וישב, לא ויאהל ויבא, אלא ויאהל הוא (כח) כמו הסעת האהל, ודומה

לזה כמו ושרשך מארץ חיים (מלאכי ג ז), והוא עקירת השרש, כך זה ויאהל עקירת האהל שנמסע מביתו ובא באלוני ממרא ויבן שם מזבח לה':

[יד] א) ויהי בימי אמרפל מלך שניער. (א) חמשה ויהי בימי, וכולן לשון צער, דכתיב ויהי בימי אמרפל, וכתוב בתריה עשו מלחמה, וכתוב ויהי בימי

הערות והקוננים

הפירוש מן הצדיק. מקורו בזמנים י"ג ע"א שאמר ר"ע לר"ע כל הפירוש ממך כפורש מחיו וכ"ה בקדושין ס"ו ע"ב ירושלמי תרומות פ"ח ה"ב, תוספתא דמס' קרבנות פ"א, מקואות ס"א, ספרא ויקרא דלדכ פרשה ד'.

(כ) נסע מקדמונו. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (כא) א"ר אסי. וכ"ה בכ"י פלארענן וב"ר פמ"א הגי' א"ר אסי, עיין תוספתא שבת מס"ח והמלות "אין לך בכרכים" הוספתי כמו שהוא בב"ר: (כב) אמר

דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. ג"ל אמר שלמה כי הפסוק במשלי כתיב. (כב) וכן הוא אומר וכו' וכי רשע טוב עי' קדושין מ' ע"א. (כג) שהיו חומסין כו'. הוא בב"ר פמ"א. וסנהדרין ק"פ ע"א, ובגמרא שם

מובאים הראיות מן הכתובים שהביא המחבר. ועי' עוד בירושלמי סנהדרין פ"י סה"ג. (כד) מה עפר. שם. (כה) ד"א מה עפר הארץ מכלה כל. שם. (כו) ד"א עשוי דייש. בב"ר שם. (כז) הוא שאמרו רז"ל ב"ב ק' ע"א, ב"ר סוף פמ"א,

ומובא בילקוט רמז ע"א. (כח) כמו הסעת האהל כו'. כדרך כל פעל הנגזר מן השם כמו יצא. ועי' בח"ב פרשה עקב על פסוק לא תערוץ מפניהם שכתב לפי שיש במקרא הדומין במקרא ואין סירושם אחד כמו ויאהל אברהם

נסע אהלו שנאמר ויאהל עד סדום שהסיפ לוס את אהלו ולא נסע כו' וכן מי"ב מדות שהחזירה נדרשת וכו' עכ"ל. [יד] (א) חמשה. ויהי בימי. בראשית רבה פמ"ב, ויקרא רבה פ"א, פסיקתא רבתי פ"ה אות ה'.

לב

בראשית יד לך לך

אחז (ישעיה ו א) וכתוב בתריה ארם מקדם ופלשתים מאחור (שס פ יא), ויהי בימי יהויקים (ירמיה א ג), וכתוב בתריה ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו ואל השמים ואין אורם (ירמיה ד ט), ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א), וכתוב בתריה ויהי רעב בארץ (שס), ויהי בימי אחשורוש (אסתר א א), היה המן רצה להשמיד ולהרוג ולאבד, (ב) וכל אחד ואחד יש לשאול למה היו הצרות הללו, אבל כל אחד ואחד במקומו, ויהי בימי אמרפל מה צרה היתה שם עשו מלחמה, (ג) משל לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה ובשבילו היה המלך נזקק למדינה כמו שהוא למוד, (ד) ולמה נקרא שמו אמרפל, שהמריד והאפיל העולם, כשם שבתחלת העולם התחילו ד' מלכיות, כך בחיתומו של עולם, ד' מלכיות, בתחלה אמרפל מלך שנער, אריוך מלך אלסר, כדרלעומר מלך עילם, ותדעל מלך גוים, ובסוף העולם ד' מלכיות, בבל, ומדי, ויון, ואדום, ויהי בימי אמרפל מלך שנער, (ה) זו בבל, ואריוך מלך אלסר, (ו) זו יון, כדרלעומר מלך עילם, זה מדי, ותדעל מלך גוים, זו מלכות אדום הרשעה, (ז) א"ר אלעזה בר אבונא אם ראית מלכיות מתגרות זו בזו צפה לרגליו של מלך המשיח, תקע לך שע"י שנתגרו מלכיות אלו, בא גאולה לאברהם אבינו:

(ב) עשו מלחמה את ברע מלך סדום. (ח) ר' מאיר היה דורש שמות, ברע שהוא בן רע, ברשע שהוא בן רשע, (ט) שנאב שהיה שואב ממון, שמאבר (י) שהיה פורח ומביא ממון, ומלך בלע הוא צוער, שנתבלעו דיווריה: (ג) כל אלה חברו אל עמק השדים: (יא) ג' שמות נקרא לו, עמק השדים, עמק שוה, ועמק סוכות. עמק שדים (יב) שהוא מניק את בניו כשדים: (יג) ד"א שדים על שם סדום. עמק שוה, (יד) ר' ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן אמר שהשון כל אוסות העולם וקצצו ארזים, והושיבו את אברהם אבינו על בימה גדולה ואמרו לו מלך עלינו, שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית טו), אמר להם אל יחסר העולם מלכו, אל יחסר העולם, אלהו. עמק סוכות שהיה (טו) מסוכך באילנות גפן ותאנה ורמון אגוז ושקדים תפוח ואפרסקון: הוא ים המלח. א"ר אייבו לא היה שם ים, (טז) אלא צורות

הערות ותקונים

(ב) וכל אחד ואחד והוא דברי המחבר שרצה לקצר וכחז כל אחד ואחד במקומו וע"ש צ"ר באריות (ג) משל לאוהבו של מלך. עיין צ"ר שס. (ד) למה נקרא אמרפל צ"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ב, אמרפל שהיה אמרפל חפילה, ובג' עירובין כ"ג ע"א למה נקרא שמו אמרפל שחמר והפיל לאברהם חבית בהוך כבשן האש, וע"ש במהרש"א בח"א, וראיתי בערוך ערך הספרון הביא המדרש ומפרש בחופן אחר לא מלשון חמירה, כי ז"ל שם, מורן צ"י חושך, וכן צ"ר אמרפל לשון חושך חמר חפילה כמו חושך וחופל עכ"ל. (ה) זו צבל צ"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ב. (ו) זו יון. עילם זה מדי. עיין ברמב"ן ונראה מדבריו כי גרס אלסר זו מלכות מדי, עילם זו יון, וכן רבינו בחיי הביא כן, וכחז וז"ל ובמדרש ארבעה מלכים חלו כנגד ארבעה מלכיות שעתידין להשתעבד בישראל, שנער זה מלך צבל, שנא' אמת הוא רישא די דהנא. אלסר זו מלכות מדי, כי אלסר הוא עיר במדי או צפרם. ומלך עילם זה יון, שכן דרשו רז"ל במלכות יון שש שנים מלכו בעילם. ואח"כ נחפשה מלכותם בכל העולם. מלך גוים זה מלכות אדום, שהומלך על עמים רבים שונים אשר מנוהו עליהם לראש ולקנין, והוא מלך רומי שהיה עיר מקובצת מעמים רבים עכ"ל ודבריו נכונים מהרמב"ן. חולס הגי' שלפנינו עילם זו מדי נכונה, עיין ארץ קדומים נד קכ"ו כי עילם היא הארץ הנקראת בספרי העמים עלימאים (Elymais) וחכונתה היתה בין מדינת שושן אשר בממלכת פרס ובין ארץ מדי, ונעבור כי עילם ומדי היו שכנים זה לזה לכן יזכרו לפעמים יחד במלניות הגזאים (ישעיה כ"א ב' ירמיה כ"ה כ"ה) ולפעמים נחשבה אל מדינת עילם גם קנת המדינות הקרובות אליה כמו שאמר דניאל (ח' ב') ויהי בראותי ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה. (ז) א"ר אלעזר. צ"ר שס, וילקוט רמז ע"ב בלי"ש האומר. ובכ"י פלארענן חסרים המלות "בר אבינא". (ח) ר' מאיר היה דורש. צ"ר שס, וילקוט שס, ועיין תנחומא לך דורש בפנים אחרים. ועיין ברש"י עה"ת. (ט) שנאב שהיה שואב ממון. והנ"ל נוספת. (י) שהיה פורח. דרש שמאבר שם אבר כגשרים לפרוח ולהביא ממון. (יא) ג' שמות נקראו לו. צ"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ב. (יב) שהוא מניק כו'. לשון המדרש שס, ובתנחומא לך איהא שהיה מניקא אותו כשם ששדים מניקין את החינוק. (יג) ד"א שדים ע"ש סדום. זה ליתא במדרש שס רק שהוא מגדל סדמים, ד"א שהוא עשוי שדים שדים חלמים. (יד) ר' ברכי'. צ"ר פמ"ב וילקוט שס. (טו) שהיה מסוכך באילנות. צ"ר שס. ובכ"י פלארענן. שכן הוא אומר גפן ותאנה וכו' המלות, שכן הוא אומר הוא טעות המעתיק. (טז) אלא צורות היחור. וכן בכ"י פלארענן. ובצ"ר הגי' נגורות, ובילקוט רמז ע"ב הביא בשם צ"ר

אלא

בראשית יד לך לך

היאור נתבקעו ונעשה ים, הה"ד בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (איונ כח'): (ה) ובארבע עשרה שנה. במרדותו: בא כדלעומר. (יז) למדנו ששיבתה של סדום ג"ב שנה, שלמדנו מצוער דכתיב אמלטה נא, והיתה קרובה וישובה של צוער מן של סדום שנה, הרי ג"ב שנה, ושלוותם עד עשרים ושש, כי כשהיה אברהם אבינו בן מ"ח שנה נבנית סדום אחר הפלגה, מול שנים עשרה שנה וארבע עשרה הרי כ"ו, הוא השנה שיצא אברהם אבינו מחרן, דכתיב ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן, ואז השיב את כל רכוש סדום וישבו בשלוה כ"ו שנה, עד שנהפכה בשנת תשעים ותשע לאברהם כשנתבשרה שרה, ואותה שנה עלתה לו שנה לכאן ולכאן להשלמת כ"ו: ויכו את רפאים בעשתרות קרנים. (יח) הרים גבוהים מקום שאין חמה זורחת: ואת הזוים בהם. (יט) כלומר החומה שבהם. ד"א לשון חמה והמטה: (ו) ואת החרי בהרם שעיר. (כ) כלומר בהר שעיר: עד איל פארן. (כא) עד מישר פארן: (ז) וישבו ויבאו אל עין משפט. מקום הוא, (כב) אבל ר' אחא דרש באו להודווג בתוך גלגל עינו: משפט. שעשה מדת הדין בעולם: הוא קדש: (כג) הוא כתיב, הוא שקידש שמו של הקב"ה בכבשן האש, לפיכך לא הצליחו: ויכו את כל שדה העמלקי. והלא לא היה עדיין עמלק בעולם, שהרי עמלק בן אליפז בן עשו היה אלא מגיד מראשית אחרית: וגם את האמרי בחציון תמר. (כד) בעין גדי דתמריא: עשו מלחמה ארבעה כנגד חמשה ויכו להם, דכתיב ויצא מלך סדום וגו' ארבעה מלכים את החמשה:

(י) ועמק השדים בארות בארות. (כה) בירן בירן מסקן חמרא:

(יא) ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה. (כה) זה הממון: ואת כל אכלם. אלו הכותבות: ויקחו את לוט. (כו) מה נרם נרם לו שנשבה לפי שהוא יושב בסדום, לקיים מה שנאמר הולך את חכמים יחכם ורוע כסילים ירוע (משלי יג כ):

(יב) ויבא הפליט. מן המלחמה: ויגד לאברם העברי. וכי לא ידענו שאברהם עברי היה, מה ת"ל עברי, (כו) ר' יהודה אומר כל העולם כולו מעבר אחר והוא מעבר אחד, ר' נחמיה אומר לפי שהיה מבני בניו של עבר: (כח) ד"א שהוא מעבר הגהר: והוא שוכן באלני סמרא האמורי. (כט) ר' יהודה אומר שם המקום נקרא

הערות ותקונים

אלא צורות היאור נתבקעו, כמו שהביא המחבר, ורש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרש אגדה אומה שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו. (יז) למדנו ששיבתה של סדום. עיין סד"ע פ"א, וזגמרא שבת י' ע"ב, וברש"י וחוס' שם. (יח) הרים גבוהים מקום שאין חמה זורחת. עיין סוכה ב' ע"א העושה סוכתו בעשתרות קרנים פירש"י עשתרות קרנים שני הרים גדולים והשפלה ביניהם ומתוך גובה ההרים חין חמה זורחת שם בשפלה עכ"ל. וכן הערוך ערך עשתרת כתב פי' מקום שאין חמה זורחת שם עכ"ל. ונקרא קרנים יען שהוא בין שני הרים. (יט) כלומר החומה שבהם. וכן בכ"י פלארענק, לא ידעתי לכוון פירושו על הזוים, ובכ"ר פמ"ב ואת הזוים בהם ית זיותנה דבהון, וכן בתרגום ירושלמי ית זיותניא דבהון, וכתב המתורגמן וז"ל הזוים בָּהֶם ת"י זיותניא דבהון וכן בכ"ר וכן העתיק ירונימו בלשון לאטין כמו בָּהֶם וזהו חידוש עכ"ל, וכן השבטים העתיקו כן, ועי' בלוצר מלין מהרצ דר' לעווי ערך זיוותן. (כ) כלומר בהר שעיר. וכן ת"א בעוריא דשעיר, וכן פירש"י, ועי' במזרחי, ועי' בהמבאר מה שהביא שם הרד"ק. (כא) עד מישר פארן. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב, וכן חרגוס אונקלוס, ורש"י ז"ל פי' דבריו ועיין ברמב"ן עה"ת. (כב) אבל ר' אחא דרש. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. (כג) הוא כתיב, וכ"ה בכ"ה: היא קדש ח"ר אחא הוא כתיב, אולם לפנינו בקרא חין קרי וכתיב, רק נאמר הוא קדש, וכן לא נמנה במסורה בין אוחס שכתובים ציו"ד, פי' מנחת שי צפ' ומלך בלע היא נוער (בראשית י"ד ב). (כד) והלא לא היה עדיין עמלק. ב"ר שם. (כד) בעין גדי דתמריא. ב"ר שם, ור"ל הנקראת כעת עין גדי כמ"ס דה"צ כ' ב' בחציון המר הוא עין גדי. וזה כוונת רש"י בחציון חמר, הוא עין גדי מקרא מלא דה"י ביהושפט עכ"ל. ועל שם התמרים הרבים והעובים אשר קצצו וכתרו שם נקרא חציון חמר כמ"ס בעל מחקרי ארץ. (כה) בירן בירן ח"א וב"ר שם. (כה) זה הממון. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענק, ובכ"ר הגי' ר' יהודה אומר זו עבודה ר' נחמיה אמר אלו הכותבות, ופי' כותבות הוא תמרים שזה היה רוב מאכלם. (כו) מה נרם. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. ור' יהודה כו' ור' נחמיה. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ג. (כח) ד"א שהוא מעבר הגהר. הוא דעת רבנן שם, ומוצא ברש"י עה"ת. (כט) ר' יהודה אומר. ב"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ג.

בראשית יד לג

ממרא ד' נחמיה אומר שם האיש נקרא ממרא, וסיעתא לדבר: ר' נחמיה דכתיב ענר
 אשכול וממרא הם יקחו חלקם: (יד) וישמע אברם כי נשבה אחיו. (ל) שהיה דומה לו: וירק את חניכיו: (לא) חניכו
 כתיב, זה אליעזר. (לב) ששמו עולה למנין שלש מאות ושמונה עשר:
 וירק. (לג) כמו הרק חנית וסגור (מכלים לה ג): וירדוף עד דן. (לד) כיון שהגיע
 אותו צדיק לדן תש כחו, ראה שעתידין בניו להקים עגל בדן: וירק את חניכיו. (לה) יש
 אם למקרא, דכתיב ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם:
 (מו) ויחלק עליהם לילה. (לו) הוא הלילה שהיה עתיד לחלוק למצרים, דכתיב כה אמר ה'
 כחצות הלילה (שמות יא ד): ויכם וירדפם. (לז) היה ראוי לומר וירדפם ויכם,
 אלא ויכם ואח"כ רדפם, (לח) א"ר פנחס רודפיו של אברהם אבינו הרונים היו:
 (טו) וישב את כל הרכוש וגם את לוט. לרבות עבדיו: אחיו. שנהג עמו דרך אחיו:
 וגם את הנשים. לרבות שפחותיהן: ואת העם. אלו שאר האנשים:
 (יו) ויצא מלך סדום לקראתו אל עמק שוה. הוא שכתבו למעלה שקצצו ארזים
 ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליו, אמרו לו מלך אתה עלינו, אמר
 להם אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם אלוהו:
 (יח) ומלכי צדק. (לט) זה שם בן נח שהיה צדיק ונהרג בנו, דכתיב ובני שם עילים
 ואשור וארפכשד (נרמשי י כז), ואעפ"כ יצא לקראתו לברכו, ומי היה בנו
 בדור לעומר מלך. עולם: ומלכי צדק. (ס) המקום הזה מצדיק את יושביו: (מא) ד"א
 ומלכי צדק, אדני צדק, ירושלים נקרא צדק, שנאמר צדק ילין בה (ישעיה א כח):
 מלך שלם. (מב) ר' יצחק הבבלי אומר שגורד מהול, לכך נאמר שלם: הוציא לחם
 ויין. (מג) גילה לו תורה (מד) שנקראת לחם ויין:
 (מ) ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. (מה) לשון עושה.
 (מו) ד"א קונה שמים וארץ, זה אברהם שהקנה שמים וארץ בפי כל
 חבריות שהודיע להם ייחודו של עולם:
 (כ) וברוך אל עליון אשר מנן צריך בידך. (מז) אשר מיגר, נ' מתחלה בר'.

הערות ותקונים

(ל) שהיה דומה לו. וילקוט רמז פ"ג מונח בשם ב"ר פמ"ז כי נשבה אחיו וכי אחיו היה חלל קלסתר פניו היה דומה
 לו פ"כ. וזה ליתא ב"ר לקוט רמז פ"ג מונח בשם ב"ר פמ"א על כי אנשים אחים חננו וכי אחים היו חלל שהיה
 קלסתר פניו דומה לו, וכן הביא המחבר בפסוק שם. (לא) חניכו כתיב. ר"ל חף שנקרא כתיב חניכו
 קרי ביה חניכו וזה אליעזר, וכן ברש"י עה"ת הביא כן חניכו חניכו כתיב זה אליעזר שחננו למנוח וזה
 לשון החללה כניסת האדם לו כלי לאומות שהוא עתיד לעמוד בה וכן חנוך לעזר עכ"ל, ועי' במחמ"ש
 שמחמה על רש"י ואמר כי לא ראה בשום מדרש חנוכו רק חניכו ע"ש, אולם לא ראינו אינה רחיה, ונדלוי
 הוניה רש"י ז"ל וגם רבינו פוזיה מאיזה מדרש אולי מהילמדנו הגאון מחננו, וכוונתם קרי ביה חניכו,
 ומחננו הרבה דרשות כאלה. (לב) ששמו עולה למנין ש"ח. נדרים ל"ב ע"א וע"ש ברש"י, תנחומא לך,
 ורש"י עה"ת, ב"ר פמ"ז ופמ"ד, ופמ"ד פמ"ז, וילקוט רמז ע"ג, ובפסיקתא פסקא דעומר פ' ע"ג
 ובהערה ל"ה. (לג) כמו הרק חנית. ב"ר שם בכלי זיין הוריקן המד"א והרק חנית, וכן ח"א וזריו וכן
 מונח ברש"י עה"ת. (לד) כיון שהגיע אותו צדיק. סנהדרין נ"ו ע"א, תנחומא לך חות י"ג, ורש"י עה"ת.
 (לה) יש חס למקרא. ר"ל כי בחללה הביא חניכו כתיב, כתב שיש גם חס למקרא חניכו לשון רבים והם
 ענר אשכול וממרא. (לו) הוא הלילה. ב"ר פמ"ג ושם הוא בש"ר תנחומא, וכן נשנה בפסיקתא פסקא ויהי
 בחצי הלילה דף ס"ג ע"ג, ובפמ"ד פמ"ז, ומונח בילקוט רמז ע"ג בשם ב"ר. (לז) היה ראוי לומר. ב"ר
 פמ"ג, וילקוט שם, וכי יש חס רודף הרונים. (לח) א"ר פנחס. ב"ר שם, וילקוט שם בלי שם האומה.
 (לט) זה שם בן נח. פי' ב"ר פמ"ו, שם קרא אותו שלם, שנא' ומלכי צדק. מלך שלם והיינו שם בן נח,
 ועי' נדרים ל"ב ע"ג וברש"י שם, וכן בפמ"ד פמ"ז וכן רש"י עה"ת הביא כן בשם מדרש הגדה, וכן
 הרד"ק עה"ת הביא כן וכתב אמרו בדרש. (מ) המקום הזה מצדיק את יושביו. ב"ר פמ"ג, וילקוט רמז
 ע"ד. (מא) ד"א. ב"ר וילקוט שם. (מב) ר' יצחק הבבלי: ב"ר פ' מ"ג, וילקוט שם, ובכ"י פלארעק שחמ
 מלת הבבלי. (מג) גילה לו תורה. ב"ר וילקוט שם. (מד) שנקראת לחם ויין. ב"ר שם סיים שנאמר
 לכו לחמו בלחמי ושחו ביין מסכתי (משלי ט' ה). (מה) לשון עושה. פי' רש"י עה"ת שכתב קונה כמו עושה
 שמים וארץ פי' עשייתו קנאן להיות שלו, וכ"כ הרד"ק בפי' עה"ת, קונה אינו לשון קונה מאחר חלל הרי
 הוא כאלו אמר עושה. (מו) ד"א ט' זה אברהם. פי' ב"ר פמ"ג, וילקוט רמז ע"ד. (מז) אשר מיגר כו'.

בראשית יד לד

נבוכדנאצר נבוכדראצר, סיגר לשון מסר, דכתיב (מז) יאמר כל אנש די יימר שלו.
(מח) רב הונא אמר (מט) שהיפך מנינן שלו על צריך: ד"א מנן צריך, (נ) סכסוך
המלכים האלה כדי למסרם בידך: ויתן לו מעשר מכל. (נא) בזכות ויתן לו מעשר
מכל, וזה בדרך את אברהם בכל (נראה כד א). וביצחק כתיב ואוכל מכל (שס כו ל),
וביעקב כתיב כי חנני אלהים וכי יש לי כל (שס לג יא). (נב) אברהם התחיל במעשרות על
שחורם מעשר מעשרה דורות שלפניו, לפיכך זכו בניו לתרומת מעשר:
(נא) ויאמר מלך סדום אל אברם תן לי הנפש. (נג) בקש ממנו העם שהשיב כדי
ליישב את העיר: והרכוש קח לך. כסבור היה שאברהם היה רודף אחר
ממון אמר לו הרימותי ידי:

(נב) ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי: (נד) הרמה זו שבועה, בענין
שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יז):
(נה) ד"א אברהם אמר הרימותי ידי אל-ה', זכה ויצא ממנו משה שאמר אלהי אבי
וארוממנהו (שמות כו ב):

(נג) אם מחוט ועד שרוך נעל. (נו) א"ר אבא בר אמי אמר לו הקב"ה אתה אמרת אם
מחוט ועד שרוך נעל, אני נותן לבניך שתי מצות (נו). מצות ציצית
(נח) ומצות חליצה: (נט) ד"א תכלת וארגמן של משכן, ועורות אילים ועורות תחשים:
(נד) בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול ומסרא
הם יקחו חלקם. (ס) זה הוא שמצינו בדוד דכתיב ויהי מן היום ההוא
ומעלה (ש"א ל כה), (סא) א"ר יהודה והלאה אין כתיב כאן, אלא ומעלה, ממי למד
מאברהם וקנו שנאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים, וכן אמר דוד (סב) כחלק היוצאים
במלחמה וכחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו (שס שס כד), וכן מצינו בתורה, דכתיב
וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה (סג) היוצאים בצבא ובין כל העדה (במדבר לא כו),
ומה שעשה דוד מן התורה עשה, ומה שכתוב (סד) וישימה דוד לחוק (ש"א ל כה),
(סה) כי נשתכחה מצוה זו וחידשה הוא ונקראת על שמו, למדנו כל המחדש דבר שנהיה

הערות ותקונים

שרש מנן בוראחו מסירה כמו למנך ישראל (הושע י"א ח'), וכ"כ רש"י מנן הסניר וכן למנך, וכן כתב
הרד"ק בשרשים. (מז) יאמר כל איש. אין זה פסוק בשום מקום ונ"ל יאמר כל פלך ועם די ישלח ידה
(עזרא ו' י"ג). (מח) רב הונא: ב"ר פמ"ג. (מט) שהיפך מנין. וככ"י פלארענן מגניון, ובכ"ר שם
הגי' מנגנון והמלה יונית $\nu\sigma\tau\alpha\chi\epsilon\iota\mu\epsilon\iota$ סי' מלאכת תחבולות וערמות, ודרש מנן לשון פרמה, וגם לפני
הרב בעל הערוך היחה הגי' מנגנון והביא דברי המדרש בערך מנגנון וכתב ס"א מנגנון, והמוספי כתב מנגנון
ומנגנון אחת היא. (נ) ד"א סכסוך המלכים. עי' ב"ר שם ר' יודן אמר כמה מנגנאות עשיתי להביאן תחת
ידיך כו' והמדרשו חוסס אלו על אלו, ועי' בתנחומא פ' לך אשר מנן לריך מהו מנן מנגנא עשה הקב"ה
ומסרן בידך, והמחבר השמיט לשון זה והציג במקומה סכסוך המלכים, וככ"י פלארענן ליתא למלת ד"א
מנן לריך והוא מאמר אחד. (נא) בזכות ויתן. ב"ר פמ"ג ילקוט רמז ע"ד. (נב) אברהם התחיל במעשרות.
עיין לעיל בדברי המחבר בראשית א' א' וזכר אברהם אבינו דור עשירי לנח אשר התחיל במעשרות וע"ש
בהערה כ"ז. ומכאן יצא לו להראב"ד בהשגות רפ"ט מה' מלכים שאברהם הוסיף מעשר, וע"ש בכ"מ.
(נג) בקש ממנו העם. זה ליתא במדרש, ועי' ברש"י עה"ט חן לי הנפש מן השבי שלי שהללח החזר לי
הגוסים לבדם עכ"ל, ועי' בתנחומא לך. (נד) הרמה זו שבועה. ב"ר פמ"ג, ילקוט רמז ע"ה. (נה) ד"א
אברהם. ב"ר שם. (נו) א"ר אבא בר אמי. בכ"י פלארענן גם בכ"ר שם הגי' בר ממל. (נז) מצות ציצית.
בכ"ר שם וילקוט רמז ע"ו סיים המד"א ונחנו על ציצית הכסף (במדבר פ"ו) ומתרגמינן חוסא דתכלתא.
(נח) ומנות חליצה. בכ"ר שם וילקוט שם סיים המד"א וחלצה נעל מעל רגלו (דברים כ"ה), ועי' תנחומא
לך בשכר שאמרת אם מחוט כו', ועי' סוטה י"ז ע"א. (נט) ד"א תכלת. בכ"ר וילקוט שם, ודורש אם
מחוט זה חוסי תכלת, ועד שרוך נעל אלו עורות אילים ועורות תחשים שנקרא נעל כמ"ש (יחזקאל פ"ז י').
וארעלך תחש, ועי' פסיקתא רבתי פל"ג. (ס) זה הוא שמצינו בדוד. ב"ר סוף פמ"ג, ילקוט לך רמז פ"ו,
ורש"י עה"ט סוף פ"ד. (סא) א"ר יהודה. בכ"ר שם א"ר יודן. (סב) כחלק היוצאים במלחמה וכחלק
היושבים על הכלים. בקרא כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב, וכן בכ"י פלארענן כחלק היוצאים למלחמה.
(סג) היוצאים בצבא. בקרא היוצאים לצבא. (סד) וישימה דוד לחוק. וכן בכ"י פלארענן, ובקרא ליתא
למלת דוד. (סה) כי נשתכחה מצוה זו. זה ליתא בכ"ר.

בראשית יד מז לך לך

ונשתבח, בהתחדשו נקראת על שמו, (סו) כי ענר אשכול וממרא לא הלכו במלחמה, דכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו, ואלו היו בעלי בריתו ונמלו חלקם:

[מז] (א) אחר הדברים האלה. (א) ארז"ל כל מקום שנאמר אחר הדברים. אחר הרהורי דברים, ומה היו הרהורי הדברים של אברהם, (ב) ר' לוי אומר לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד שמא באותן האוכלוסין שהרגתי היה בהם צדיק אחד, או ירא שמים אחד, אמר לו הקב"ה במחזה לאמר אל תירא אברהם, כי לא היה בהם אחד שיש לך בעבורו עון, כי כולם היו למשרפות סיד כענין שנא' והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה ע"ג). אדרבה שכרך הרבה מאד, שכר גדול יש לך על שפיגית העולם מהם. (ג) ד"א אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברהם במחזה. שהיה מתירא שלא יתקבצו עליו אוכלוסין למלחמה א"ל הקב"ה אל תירא אברהם, אנכי מגן לך, אפילו כל העולם כולו יתקבצו עליך לא יוכלו לך, שאנכי מגן לך. (ד) רבנן אמרו לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואמר ירדתי לכבשן האש וניצלתי, לרעבון וניצלתי, עשיתי מלחמה עם המלכים האלו וניצלתי, שמא קבלתי שכרי בעולם הזה, ולא יש לי כלום חלק לעתיד לבא, אמר לו הקב"ה בוא וראה מה גנוז לך אל תירא אברהם, שכל מה שעשיתי עמך (ה) מגן לך, הגם עשיתי עמך, אבל לעתיד לבוא שכרך הרבה מאד: (ו) ד"א אמר אברהם לפני הקב"ה רבותו של עולם כרת ברית עם נח שאין אתה מכלה את בני עמדותי וסגלתי מצות ומעשים טובים יותר ממנו, ובריתו יהא דוחה בריתי, א"ל הקב"ה אל תירא אברהם אנכי מגן לך, ממך העמדותי מגינים של צדיקים, ולא העמדותי מגינים של צדיקים מנח: היה דבר ה' אל אברהם במחזה, (ז) עשרה לשונות נקראת נבואה, חזון, נבואה, הפפה, דבור, אמירה, צווי, משל, ומליצה, חידה, משא, חזון והדבור חזקים מכולם, גדול כחו של אברהם שנדבר עמו בדבור ובחזון:

(ב) ויאמר אברהם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך עירי. (ה) אברהם ודוד אמרו דבר אחד, אברהם אמר ה' אלהים מה תתן לי, אמר לפניו רבש"ע אם אני עתיד להעמיד בנים להבעיסך מוטב לי ואנכי הולך עירי, דוד אמר חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שדעפי וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם (תהלים קל"ט ע"ד), אמר לפניו רבנו של עולם אם עתיד אני להעמיד בנים להעציבך מוטב לי ונחני בדרך עולם: ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. (ט) ר"ש בן לקיש בשם בר קפרא אמר בן משק בית בר ביתי, הוא דמשק אליעזר שעמו רדפתי מלכים עד דמשק (י) והוא שמו אליעזר. (יא) ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו ר' טוביה, דרש מתוך התלמוד, דמשק, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים שהיה לוקח תורותיו של אברהם אבינו

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

(סו) כי ענר אשכול. פי' רש"י ענ"ח שכתב וז"ל וחלק האנשים אשר הלכו, ענדי אשר הלכו אהי, וענר ענר אשכול וממרא וגו' אע"פ שענדי נכנסו למלחמה שנא' הוא וענדי ויכס וענר וחניכיו יסבו על הכלים לשמור אפילו הכי הם יקחו חלקם.

[מז] (א) ארז"ל כל מקום שנאמר אחר הדברים. נראה שז"ל כל מקום שנא' אחר הדברים. ואח"כ מתחיל אחר הדברים האלה אחר הרהורי דברים, כמו שהוא לנכון צ"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ז. (ב) ר' לוי. צ"ר שם, וילקוט רמז ע"ז. (ג) ד"א. צ"ר שם, וילקוט שם. (ד) רבנן אמרו. צ"ר וילקוט שם. (ה) מגן לך חנם עשיתי עמך. כלשון חז"ל מגן פי' חנם, וכן חר' חנם מגן, וכ"ה כלשון ערבי. (ו) ד"א אמר אברהם. צ"ר וילקוט שם. (ז) עשרה שמות. צ"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ז, ופסוק גם בלח"ל פל"ד, סדר"א פכ"ז, ויק"ר פ"א. (ח) אברהם ודוד אמרו דבר אחד. צ"ר פמ"ד, וילקוט רמז ע"ז. (ט) רש"י צ"ר שם בר קפרא. צ"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ז, וכן מוצא ברש"י ענ"ח צ"ר שם מדרש אגדה. (י) והוא שמו אליעזר. צ"ר שם וילקוט שם סיים שנא' וירק את חניכיו ילידי ביתו ש"ח מגן אליעזר, וכ"ה בפסד"א פכ"ז, ועיין לעיל פי"ד הערה ל"ב. (יא) ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו טוביה. לדעתו הביא המחבר זה בשם ר' אלעזר, והמעתיקים חשבו שכוון אל אביו והוסיפו רבינו ר' אליעזר הקדוש, וגם המלות אביו של רבינו טוביה היא הוספת המעתיקים, ובאמת כוון המחבר לממרא יומא כ"ח ע"כ א"ר אלעזר גדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים, חולם עתה נגלה לפני הכ"י מפלארעקן וכחונ' שם בזה הלשון ואנא מרי פירוש מתוך התלמוד לכן הוסיפו המעתיקים את המוארים כאשר העירוני במבוא

בראשית מז לד לד

ודרך המצות לעשות צדקה ומשפט ומורה לאחרים, לפיכך נקרא שמו דמשק: (יב) ד"א שהיה מדמשק:

(ג) ויאמר אברהם הן לי לא נתתה זרע. (יג) מלמד שהיה בקי באיצטגנינות העולם, וראה שאין מולד מוליד: והנה בן ביתי יורש אותי, נאמר על לוט:

(ד) והנה דבר ה' אליו לאמר. (יד) מלאך אחד מלאך, דבור אחד דבור: לא יירשך זה. על שאמר בן ביתי יורש אותי, אמר לא יירשך זה:

(ה) ויוצא אותו החוצה. (טו) אמר לו צא מאיצטגנינות שלך. אמת אברהם אינו מוליד, אברהם מוליד, שרי אין לה ולד, שרה יש לה ולד: ויאמר הבט נא השמימה.

(טז) הוא שצוה הבק"ה לישראל בימי ירמיהו כה אמר ה'. אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה יג), כבר אברהם הוצאתיו ממדה

זו, (יז) התפלה והתשובה והצדקה מבטלין גזרות רעות, דכתיב ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (דק"ז יד), הרי זו תפלה, ויבקשו פני (שס), זו צדקה, דכתיב אני בצדק

אחזה פניך (ההלים יז טו), וישובו (יח) מדרכם הרעים (ד"ה שס), זו תשובה ואח"כ (יט) ואסלח לעונם (שס): (כ) ר' חננא בשם ר' יוסף אומר אף שינוי השם, ושינוי מקום, ושינוי

מעשים, שינוי השם מאברהם ולא יקרא עוד את שמוך אברהם והיה שמוך אברהם (גמ' שם יז ס). שינוי מעשה בנינוה, דכתיב וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה

וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה (יונה ג'). שינוי מקום, דכתיב לד לד. מארצך ואעשך לגוי גדול: וספור הכוכבים: מה כוכבים אין

אומה יכולה לשלוט בהם, אף ישראל אין אומה יכולה לכלותם: ד"א מה כוכבים ברומי של עולם, אף בניך כשהן עולין עולין עד לרקיע, וכשהן יורדין יורדין עד העפר:

(כא) ד"א הכוכבים. בדכתיב והמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל יג): כה יהיה זרעך. (כב) הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים

צדיקים בכל דור, יהיה תלתין:

(ו) והאמין בה. (כב) גדולה האמנה שחישב לו הקב"ה לאברהם אבינו צדקה, דכתיב והאמין בה ויחשבה לו צדקה, לכך נקראו ישראל מאמינים בני מאמינים,

דכתיב ויאמן העם (שמות ד לא), וכתיב הבא והאמין בה: (ז) ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. (כג) רבנן אמרי הקב"ה בעצמו

הצילו, דכתיב אני ה' אשר הוצאתיך, וכתיב התם אנכי ה' אלהיך אשר

הערות והקוננים

נמצא: (יב) ד"א שהיה מדמשק. וכן ח"א דמשקא, וברד"ק כתב אפשר כי חסר יו"ד היחס ר"ל דמשקו כמו שם סימני, ועי' במהרש"א בח"א יומא שס. (יג) מלמד שהיה בקי. עי' שבת קנ"ו ע"א. (יד) מלאך אחד מלאך. ז"ר פמ"ד וילקוט רמז ט"ו. (טו) אמר לו לא חוצה מאיצטגנינות שלך. הוא מגמרא מדריש ל"ב ע"א שבת קנ"ו ע"א, ומן המאמר אברהם אינו מוליד הוא מב"ר פמ"ד בשם ר' שמואל בר יצחק, ומוצא בילקוט רמז ט"ו, וברש"י עה"ח. (טז) הוא שצוה הקב"ה לישראל בימי ירמיהו. ז"ר שם וילקוט שם בימי ירמיהו בקשו ישראל לבא לידי מדה זו כו'. (יז) התפלה והתשובה. ז"ר פמ"ד, וקה"ר פ' ביום פוכה, ירושלמי תענית פ"ב ה"א (דף ס"ה ע"ב) ועיין בבלי ר"ה פ"ז ע"ב, ועי' פסיקתא שושה דף קס"ג ע"א. (יח) מדרכם הרעים. וכן בכ"י פלארען, ובקרא מדרכיהם הרעים. (יט) ואסלח לעונם. וכן בכ"י פלארען, ובקרא ואסלח לחטאתם. (כ) ר' חננא בשם ר' יוסף. בכ"ר פמ"ד הגי' ר' הונא בר ר' יוסף אומר: ובכ"י פלארען ר' חננא בשם ר' יוסי. (כא) הכוכבים כדכתיב: לדעתי הכוונה כמו שכתב הרד"ק בפ' על התורה וז"ל ויש לומר עוד שרמז לו כי בסוף ימי המשיח יהיו ככוכבי השמים שלא תשלום בהם יד אדם עוד ויהיו צאורם לעולם עכ"ל. (כב) הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים צדיקים כו'. כ"ה בכ"ר פ"ט על הכתוב ואברהם היה יהיה צדקו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם כו' יהיה צנ"י שלשים, וכ"ה בתנחומא פ' וירא, ובפסיקתא פסקא ויהי צלח דף פ"ח ע"א כשצוה הקב"ה לאבינו אברהם שאין העולם סחות משלשים צדיקים כמוהו, ומ"ע ואברהם היה יהיה הא תלתין, וע"ש בהערה קמ"ח בעירותי כי לשיפת הבבלי נמצאים ל"ו צדיקים כמאמרם (סוכה מ"ה ע"ב, סנהדרין ז"ז ע"ב) לא סחות עלמא מחלתין וסיתא צדיקי דמתקבלי אפי' שכינתא בכל יום, שנאמר אשרי כל חוכי לו צנ"י תלתין וסיתא ע"כ, ועיין חולין ז"ב ע"א ובחדושי הגדות למהרש"א שם. (כב) גדולה האמנה. עיין מביתא

בשלח פ"ו. (כג) רבנן אמרי. ז"ר פמ"ד.

לה

בראשית מז לך לך

הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ג), ואימתי ירד מיכאל בחגניה מישאל ועזריה :
(ח) ויאמר ה' אלהים במה אדע. (כד) ר' המא ב"ר חנינא אומר לא קרא לו תגר, אלא
אמר לו באיזה זכות, א"ל (כה) בכפרות שאני נותן לבניך :

(ט) ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת. (כו) הראה לו שלשה מיני פרים, ושלשה
מיני שעירים, ושלשה מיני אילים. שלשה מיני פרים, פר יום הכפורים ;
(כז) ופר הבא על כל המצות. ועגלה ערופה. שלשה מיני שעירים ; (כח) שעירי רגלים,
ושעירי ראשי חדשים, ושעירה של יחיד. שלשה מיני אילים, אשם ודאי, אשם תלוי,
וכשבה של יחיד : ותור וגזול. (כט) תורים ובני יונה :

(י) ויקח לו את כל אלה. (ל) להביא עשירית האיפה, דכתיב והבאת את המנחה אשר
יעשה מאלה (ויקרא כח) : ואת הצפור לא בתר. (לא) הראה לו שמכדילין
בעולת העוף ואין מכדילין בחטאת העוף, (לב) מלמד שהראה לו הקב"ה לאברהם אבינו
(לג) הקרבנות והגליות, התורה והגיהנם, אמר לו בזמן שבניך עסוקין בשתים, ניצולין
משתים, פורשין משתים, נידונין בשתים, עתיד בית המקדש ליחרב, וקרבנות ליבטל,
נשארה התורה כנגד שתים, הגלות והגיהנם, בחר לך אחת מהם שיהיו בניך סובלין,
והיה בדעתו לבחור גיהנם לבניו, כי נראה מן הגלות, אמר ומה אני לבדי נלאיתי, כל
ישראל על אחת כמה וכמה, עד שרמז לו הקב"ה לבחור בגלות, שהגלות לפי שעה,
אבל גיהנם לדור דורים, היינו דכתיב איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא
כי צורם מכרם וה' הסגירם (דברים לג ג), צורם זה אברהם, (לד) דכתיב הביטו אל צור
חצבתם (ישעיה נא א), וה' הסגירם, הסכים על ידו : (לה) ד"א קחה לי עגלה משולשת.
זו בבל שהיא משולשת, נבוכדנאצר, אויל מרודך, ובלשצר : ועז משולשת. זו מדי,
שמעסדת שלשה, כורש, ודריוש, ואחשורוש : ואיל משולש. (לו) א"ר אלעזר זו
יון, שכבשה שלשה רוחות ורוח מזרחית לא כיבשה : ד"א קחה לי עגלה משולשת.
(לז) אלו ג' מלכויות, מן גלות מצרים ועד גלות האחרון, עגלה זו מצרים, וכה"א עגלה
יפיפיה מצרים (ירמיה מז כ), ועז זו מלכות יון, דכתיב וצפיר העזים הגדיל עד מאד
(דניאל ח ח), ואומר והצפיר השעיר מלך יון (שם כא), ואיל זו מלכות מדי ופרס,
דכתיב האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס (שם סג כ), ותור וגזול זו מלכות

הערות ותקונים

(כד) ר' חמא בר חנינא. ופ"ס בכ"י פלארענן, ובנ"ר פמ"ד ר' חייא בר חנינא, זבילקום רמז
פ"ז מובא בשם ב"ר גס בן כמו שהביא המחבר ר' חמא בר חנינא לכן יש לתקן בן במדרש.
(כה) בכפרות שאני נותן לבניך. ב"ר שם, ועיין מגילה ל"א ע"ב. (כו) הראה לו שלשה מיני פרים.
ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ופי' עגלה משולשת שלשה עגלים, ועז משולשת שלשה שעירים, וכן
איל משולש. (כז) ופר הבא על כל המצות. כ"ה בנ"ר שם, והוא פר העלם דבר, ורש"י עה"ת הביא זה
הדרש. (כח) שעירי רגלים כו'. בן הוא בנ"ר שם, ורש"י עה"ת הביא וז"ל רמז לשעיר העששה בסנים
ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד. (כט) תורים ובני יונה. בנ"ר שם, וילקוט שם, תור ובר
יונה. (ל) להביא עשירית האיפה. ב"ר שם וילקוט שם. (לא) הראה לו. ב"ר שם, וילקוט שם, זכחיס
כ"ד ע"ב. (לב) מלמד שהראה לו הקב"ה. פה חסר וכנ"ל ד"א קחה לי עגלה משולשת מלמד כו', ובכ"י
פלארענן המחבר הזה מקומו להלן אחר המחבר וחור זו מלכות ישראל, והמחבר הזה נשנה בנ"ר פמ"ד על
הכתוב ויהי השמש באה ועלמה היה ונשנה בפסיקתא החדש דף מ"ג ע"ב, וע"ס בהערות י"ח שהעירותי
שהמחבר נשנה בנ"ר פמ"ד, ובמדרש שו"ס סוף מזמור כ"ב, זבילקום לך רמז ע"ז, ובמסכת המאור סי' ז"ב
בשם הפסיקתא, ובכ"י קל"ח בשם ב"ר, זבילקום תהלים רמז השל"ז בשם ב"ר, ובפסיקתא רבתי פס"ו.
ובמדרש שם פמ"ד פנ"א בלי שם אומרו. (לג) הקרבנות. בנ"ר פמ"ד נאמר במקומו, ובית המקדש, ופי' המ"כ
זכות הקרבנות, ובנ"ר שם חסרים הראיות מן הפסוקים, ועיין בפסיקתא שם, ועל קרבנות הביא שם
קחה לי עגלה משולשת, ובטבור זה הביא המחבר הזה כאן. (לד) דכתיב הביטו אל צור חוצבתם.
וסיפא דקרא הביטו אל אברהם אביכם. (לה) ד"א זו בבל. ב"ר פמ"ד במחבר שלפניו, וילקוט רמז ע"ז.
(לו) א"ר אלעזר זה יון. ז"ל ואיל משולש זה יון א"ר אלעזר שכבשה שלשה רוחות, ופי' בעץ יוסף שהביא
בשם הזה"ק נוסחא אחרת ועז משולשת זו יון שהעמידה שלשה מלכים, ואיל משולש זו מדי דא"ר אלעזר כל
הרוחות כבשו מדי ורוח מזרחית לא כבשו ע"ס. (לז) אלו ג' מלכויות. זה ליחא בנ"ר לפינו, ועי' פדר"א
פכ"ח נמנא המחבר הזה בשינויים, ושם בגי' ותור אלו בני ישראל כו', וגזול אלו ישראל, ועי' רש"י עה"ת.

ויבצר

בראשית פו לך לך

ישראל, דכתיב יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ז יד): (לח) ויבחר אותם בתוך. כדי להתישם: (לט) ואת הצפור לא בחר. אלו ישראל דכתיב אל תתן להיות נפש תורך (ההלים עד יט): (יא) וירד העיט על הפגרים. (מ) זה מלך המשיח שעתיד להפיל פגרים פגרים: וישב אותם אברם. שהחזירם בתשובה, דכתיב כי אז אהפוך אל עמים שפה בחרה לקרא כלם בשם ה' (מא) ולעבדו שכם אחד (לפניה ג ט): ד"א וישב אותם אברם. (מב) ומתרגם ותרין יתהון, (מג) ולזה דומה ישב רוחו (תהלים קמו יח):

(יב) וידעי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו. אלו ארבע גליות, לפיכך פירשתי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש בקרבנות, ויהיה זה הענין בגליות (מג) שכל זמן שישראל עוסקין בקרבנות, אינן משועבדים תחת האומות, חרב בית המקדש, בטלו הקרבנות, מיד נשתעבדו, ולכשיגאלו ע"י קרבנות יגאלו, דכתיב בריח ניהוה ארצה אתכם (יחזקאל כ מא), והנה אימה (מד) זו בבל, וכה"א באדין נבוכדנצר (מה) התמלי חמה וצלם אנפיה אשתני (דניאל ג יט), חשיכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו יון, שהיתה מעמדת (מו) מאה ועשרים דוכסין, (מז) מאה ועשרים איפרכין, נופלת זו אדום, שהיא הפילה כמה רבבות מישראל, (מח) ויש שמחליפין.

(יג) ויאמר לאברם ידוע תדע. (מט) שתי ידיעות הללו למה, ידוע שאני מפוזר, תדע שאני מכניסן, ידוע שאני ממשכנן, תדע שאני פורקן, ידוע שאני משעבדן, תדע שאני גואלן: כי גר יהיה זרעך. (נ) משתראה לך זרע חשוב ארבע מאות שנה, (נא) א"ר יודן שלשה הן, גירות, עבדות, עינוי:

(יד) וגם את הנזי. (נב) לרבות ארבע מלכיות להפרע מהם כאשר פרע ממצרים, אשר יעבדו דן אנכי, (נג) הבטיחן הקב"ה בשתי אותות תחלה דם ולבסוף נגע, לכך נאמר דן אנכי, וע"ב אותיות הבטיחן הקב"ה כשיעשו תשובה, דכתיב או הנסה אלהים (דברים ל ד), (נד) א"ר יודן מלבא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות, (נה) ואם יאמר לך אדם ע"ה הם, אמור לו הוצא גוי שני שאינו עולה מן המנין: ואחרי כן. (נו) אחר כן לא נאמר אלא אחרי כן הוסיף י', כנגד עשרה מכות:

הערות ותקונים

(לח) ויבחר אותם בתוך כדי להתישם. סדר"א פכ"ח. (לט) ואת הצפור לא בחר. ע"י ישראל. ע"י ע"ה רמז ט"ה. ישראל קיימין לעולם. (מ) זה מלך המשיח. סדר"א פכ"ח. אין העים חלל בן דוד שנמשל לעים שנאמר העים נבוע נחלתי לי. (מא) ולעבדו. כ"ה גם בכ"י פלארעק, ובקרא לעבדו. (מב) ומתרגם ותרין יתהון. לפיכך נבוע ספרים והפרכה, ויש נוסחאות ואח"כ וגם הנוסחא ותרין הציא בעל חוב גר גדל ל"ה ע"ה שמכריע בין הנוסחאות. (מג) ולזה דומה ישב רוחו. וכן הביא רש"י ע"ה, ולדעת ד"א הוא משרש נשם, ופי' הראשון פותר משורש שוב. (מג) כל זמן שישראל עוסקין בקרבנות. ע"י סוסה מ"ס ע"ב. (מד) זו בבל. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ויק"ר פי"ג, שו"ס מזמור כ"ב, ומרגום יב"ע וירושלמי, וע"י פסיקתא פסקא החודש הערה ל"ב. (מה) התמלי חמה. כ"ה גם בכ"י פלארעק, וכן מוצא גם ב"ר וילקוט, ובקרא כתוב חמא באל"ף. (מו) וק"כ דוכסין. דוכס Dux פי' בל"ז שר צבא. (מז) ק"כ איפרכין. וב"ר בעטות אפרכמון, ופי' אפרכוס ביוני παραρχος שר העיר, ובמדרש שם פייס וק"כ אספרמליסין, וילקוט בעטות אספרמליסין. (מח) ויש שמחליפין. ב"ר שם, וע"י סדר"א סוף פכ"ח. (מט) שתי ידיעות. ב"ר פמ"ד. (נ) משתראה לך זרע. ב"ר שם, וע"י רש"י ע"ה משנולד יצחק עד שיגאלו ממצרים ארבע מאות שנה כינר וכו'. (נא) א"ר יודן. ב"ר שם, וילקוט רמז ע"ז, וע"י מ"כ שהציא ג' הילקוט כמו שהציא רבינו. (נב) לרבות ארבע מלכיות. ב"ר שם, ילקוט רמז ע"ז, רש"י ע"ה. (נג) הנסיתן הקב"ה בשתי אותיות. ב"ר שם, ושם הוא שם האומר ר"ל בש"ר יוסי בר זמרא, וכ"ה במדרש דברים רבה פ"א, ואדר"ג פי"ג, ומוצא בילקוט רמז ע"ז בשם ב"ר, והמלות "בחתלה דם ולבסוף נגע" (דרש נוסריקון ממלח דן) ליתא בכל המקומות, ולדעת קצת הוא שם בן ל"ד, ושנעים ושחים לוחיות הוא שם ע"ב, וע"י ב"ר שם ופסיקתא החודש דף כ"ב ע"ב שמו של הקב"ה הוא ע"ב לוחיות, וע"י רש"י סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו, ואין לי עסק בנסהרות. (נד) א"ר יודן. ב"ר שם, ופסיקתא שם, מדרש חזית פ' כשנשה בין החוחים, ויק"ר ריש פכ"ג, דברים רבה פ"א. (נה) ואם יאמר לך אדם ע"ה הם. בפסיקתא הערה קט"ה העירותי שבעל ידי משה במדרש חזית הקשה ולא ע"י הם, אולם במח"כ מעה בחשבון כי באמת רק ע"ה הם, ואולי חשב גם אה המ"ס מן מלכוא מדברי ר"י ולא שם עין במקרא במקומו שכתוב "לצוא". (נו) אחר כן לא נאמר. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ולזה כוון רש"י דן אנכי בעשר מכות, אולם בדברי רש"י יש לרשום על ואחרי כן

לו

בראשית טו לך לך

(טו) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. (נו) בשרו שתרח אביו בנן עדן. (נח) כתוב בסדר עולם אבינו אברהם היה בשעה שדבר עמו הקב"ה בין הבתרים (נט) בן שבעים שנה, שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו' יצאו כל צבאות ה' (שמות יב מה), חזר לחרן עשה שם חמשה שנים, שנאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן: תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה:

(טז) ודור רביעי ישולו הנה. (ס) אמר לו משירדו בניך במצרים ועברו ד' דורות עד שישבו אל ארץ ישראל, קהת עמרם משה היו במצרים, ובני משה גרשום ואליעזר נכנסו לארץ: כי לא שלם עון האמורי עד הנה. שגזר עליהם הקב"ה לאבדם מן העולם, עדיין לא שלם הזמן עד דור רביעי, דכתיב במלאת ספקו יצר לו (חיונ כ כג): ד"א כי לא שלם עון האמורי. עון האמירה ההוא שאמר אברהם אבינו, דכתיב ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה: (סא) מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו רבינו אליעזר הרב הגדול וצוק"ל מנין ב"מ"ה (סב) ב"ש מ"י ה"צ, תחת ב' ש', תחת מ' י', תחת ה' צ', הנצרפין שי"ץ, הרי ארבע מאות:

(יז) ויהי השמש באה. (סג) כי למעלה אמר לבוא, והוא קודם לזה הזמן, כי לבוא הוא בין השמשות, באה הוא הערב: והנה תנור עשן ולפיד אש. (סד) תנור עשן זה ניהנם, וכן הוא אומר אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה לא ס), (כה) ולפיד אש זו תורה, דכתיב סימינו אש דת למו (דברים לג ב), (סו) כמו שפירשתי למעלה, כי ארבע דברים הראה לו, התורה והניהנם והקרבת והגלויות, ותחת שבטלו הקרבנות נגזר עלינו הגלות, אבל הואיל ותורת אלהינו אתנו אין ניהנם לישראל, הוא שאמר ישעיהו ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מפעי מעשה ידי להתפאר (ישעיה ס כא), (סז) וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש בראשית רבא. (סח) ר' יהושע בן לוי אמר אפילו קריעת ים סוף הראה לו לאברהם אבינו דכתיב אשר עבר בין הגזרים האלה. (סט) וכתיב התם לגזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג):

(יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. (ע) מה ת"ל ההוא, מלמד שגילה לו העולם הבא, וכה"א ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ס): לזרעך נתתי. (עא) אתן לא נאמר, אלא נתתי, רבי דוסתאי בשם ר'

הערות ותקונים

וכוונ לדברי המדרש. (נו) נשרו שחרת אביו בג"ע. פי' ב"ר פל"ח נשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב. (נח) כתוב כס"ע. הוא כס"א. (נט) בן ע' שנה שנא' ויהי מקץ כו'. כתב הגאון מהר"א ז"ל צנחורו לס"ע וז"ל פי' ח' שנה משולד יחזק ושלשים שנה קודם שולד יחזק וע"כ הוא מוגס משעה שנגזרה גזירה, ודומק גדול הוא, כי לפי זה צריך לומר שהיה ב' פעמים בל"י וגם צריך לומר שהפסוקים נאמרו שלא בסדרן, ע"כ נראה כמה שאמר במדרש שהשלשים שנה משעה שהגיל אותו מאור כשדים ומשם התחיל הגרות והלך לחזן ושהה שם ה' שנים והלך לח"י ואחר שהכה את המלכים היה בין הבתרים. (נט) נשרו. ב"ר פל"ח, ורש"י עה"פ ופי' ב"ב ע"ז ע"ב. (ס) אמר לו משירדו כו'. פי' רש"י עה"פ על הכתוב הזה, ופי' בראש"ע והובא צנחור שם. (סא) מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו. הוא לשון המעתיק, ואין ספק בהעמקה ראשונה היה כתוב ואני טוביה שמעתי מדרש פסוק זה מפי אביו ר' אליעזר ז"ל. והמעתיקים שינו והוסיפו כרגום. ועשה ראיתי בכ"י פלארענן כתוב כמו ששיערת, וז"ל זה שמעתי אני טוביהו ברבי אליעזר ז"ל מאבא מרי רבנא. אליעזר ז"ל. (סב) ב"ש מ"י ה"ן. ר"ל בחילוף ח"ח ב"ש אוחיות בס"ה בל"ח ב"ש היא שי"ץ, והוא בגימטריא ד' מאות. (סג) כי למעלה אמר לבוא. פי' רש"י עה"פ שכתבו וז"ל בלח סעמו למעלה לכך הוא מבואר שכל כנר ואם היה סעמו למטה בל"ף היה מבואר כשהיה שוקעת, ואי אפשר לומר כן שהרי כנר כתיב ויהי השמש לבוא והעברת חמר עשן לאחר מכן הייתה נמלא שכנר שקעה וזה חילוק בכל חנה לשון נקבה שיסודה שתי אוחיות כמו בל קס שב כשהפס למעלה לשון עבר הוא בגון זה כו'. וכשהפס למטה הוא לשון חנה דבר שמשעה פכשיו והולך כו'. (סד) תנור עשן זו גיהנם: עיין שו"ס מזמור כ"ב, ומוצא בהערה כ"א לפסקא החודש, וכן דרשו חז"ל עירובין י"ט ע"א חנא דבי ר' אשר אור לו ציון זו גיהנם. (סה) ולפיד אש זו תורה. במדרש שו"ס שם מובא ואין לפיד אלא תורה שכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. (סו) כמו שפירשתי למעלה. ב"ר לך פ"ו י'. (סז) וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש ב"ר. הוא ב"ר פמ"ד. (סח) ריב"ל אמר. ב"ר פמ"ד. (סט) וכתיב האם לגזר ים סוף לגזרים. ר"ל אשר עבר בין הגזרים רמו על קריעת ים סוף שנאמר בו לגזר ים סוף לגזרים. (ע) מה ת"ל ההוא. פי' ב"ר פמ"ד שפליגי ריב"ל ור"ע. (עא) אתן לא נאמר כו'.

[חזן] (א) כלומר מה שלא ילדה לא היה כו'. עי' יצמות ס"ד ע"א ומוצא גם בב"ר פמ"ה. (א) לפי ששפחה מלוג היחה. בב"ר פמ"ה, ילקוט שם. (ב) מבית פרעה נחמה לה. בב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ח, ורש"י פה"ח. (ג) הגר הא אגרך. כלומר הגה שכרך על נגיעותך, המלות כלומר וכו' הן דברי רביע לפרש דברי הב"ר. (ד) אמרה שרה. בב"ר פמ"ה, וילקוט רמז ע"ס. (ה) מכתי. כ"ה בכ"י פלארענץ גם בילקוט בשם המדרש, ולפנינו בב"ר מהיכן היא סבתי, וז"ל מכתי. (ו) לא מפני כשפים. זה ליחא בב"ר שם, רק הילקוט הביא כן בשם המדרש, ולפנינו הגי' לא כשם שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה, הימזם היא צריכה, ובישרון מחברת שניה לד כ"ח העירותי כי המ"כ דחק לפרש אבל האמת שז"ל מיימוס, והמלות קמיע היא צריכה הן פירוש הערוך, ובלי ספק רשם אחד בלד המדרש שלו שלש המלות האלה לבאור ואח"כ הובאו פניהם, כמו שחראה בערוך ערך מיימוס כתב וז"ל ותאמר שרי מיימוס היא צריכה פי' קמיע היא צריכה כלומר מלשון רפואה מלשון מתי ומסי עכ"ל. אולם בהוראת המלה יפה כתב המוססי שהיא יוגית αααααααα ופי' יוגית המילת. (ז) כל מי שאין לו בן. בב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ס, ורש"י פה"ח. ועי' ע"ה

לו

בראשית טו לך לך

לקול שרי. (ח) לקול רוח הקדש, זה הוא (ט) שאמרנו למעלה יסכה זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שסכה ברוח הקדש, וכן הוא אומר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (נחשית כא יב):

ג) ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה: היאך לקחה, (י) לקחתה בדברים, אמרה לה אשריך שאת מתרבת לגוף הקדוש הזה: מקץ עשר שנים. (יא) ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הרה הוא דתנן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל: לשבת אברם בארץ כנען. (יב) מיכן ששיבת חוצה לארץ אינה עולה מן המנין: ותתן אותה לאברם אישה לאשה. (יג) לו ולא לאחר, לאשה ולא לפלגש:

ד) ויבא אל הגר ותהר. (יד) כיון שבא אליה מיד נתעברה, (טו) בוא וראה הפקועים הללו מעצמן מתמרים ועולין, אבל החטה כמה צער וכמה יגיעה עד שתעלה:

(טז) ולמה נתעקרו האמהות, (יז) ר' חלבו ששום ר' יוחנן אמר לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים: ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה. כיצד (יח) היו מטרונות באות לשאול בשלומה של שרה, והיתה הגר אומרת להם, שרי גבירתי אין סתרה בגלויה, נראית צדיקת ואינה צדיקת, אילו היתה צדיקת ראו כמה שנים לא עיברה ואני לילה אחת עיברתי, והיתה שרה אומרת (יט) עם דא אנא מיסב ומיתן, (כ) הלואי ניסב וניתן עם מרה, כלומר אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה (משלי כו ד):

ה) ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך. (כא) ר' יודן בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר חומסני אתה בדברים שאתה שומע בזיוני ושותק, (כב) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר חמסי עליך בעי דינא גבך, (כג) משל לשני בני אדם חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר, אמר ליה חד (כד) תבע דיני דיני, פירוש ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים, אמר המלך אפקוהו, אמר ליה חבריה לההוא דאפקוה, יבעי דיני גבך, כלומר חמסי עליך, אילו אמרת קדם מלכא (כה) תבע דיני דידן, הוה גור לאפוקי לן, השתא דאמרת בלשון יחיד, לך אפיק לדידי לא אפיק, כך אמרה שרה לאברם חמסי עליך, שלא אמרת ואנו הולכים ערירים, אלא אמרת ואנכי הולך ערירי לך יהב ולי לא יהב, כיוצא בדבר הן לי לא נתתה זרע, לך יהב ולי לא יהב, לכך נאם חמסי עליך, (כו) ראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברם, ולפי שאמרה ישפוט ה' ביני וביניך, (כז) נתמעטו מחיים שלשים ושמונה שנה, (כח) בינך כתיב כלומר הבן

הערות ותקונים

ע"ה' ע"כ. (ח) לקול רוח הקדש. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י ע"ה"ם. (ט) שאמרנו למעלה. נח"ל כ"ס, וע"ס בהערה שלי. (י) לקחתה בדברים. ב"ר פמ"ה, יצמות ס"ד ע"ה, ורש"י ע"ה"ם. (יא) ר' אמי. ב"ר פמ"ה, יצמות ס"ד ע"ה, ורש"י ע"ה"ם. (יב) מיכן ששיבת. ב"ר וילקוט שם, יצמות שם, ורש"י ע"ה"ם. (יג) לו ולא לאחר. ב"ר, וילקוט שם. (יד) כיון שבא אליה. ב"ר פמ"ה ופנ"ה, וילקוט רמז ע"ס, ורש"י ע"ה"ם, וע"י יצמות ל"ד ע"כ. (טז) בוא וראה הפקועים כו'. ב"ר פלארענץ וזכ"ר סג' הקוין הללו, והנמשל בטח לזמן שכן כקוליס נגד שרה נתעברו מיד, ושרה לא נתעברה אלא עד אחר כמה שנים: (טז) ולמה נתעברו האמהות. ב"ר פמ"ה, וילקוט רמז ע"ס, וע"י מדרש חזית פ' יונת ברחמי הסלע. (יז) ר' חלבו בש"ר יוחנן. ב"ר שם, וע"י יצמות ס"ד ע"ה, ושם הוא בשם ר' יוחנן. (יח) היו מטרונות באות. ב"ר פמ"ה, ורש"י ע"ה"ם. (יט) עם דא אנא מיסב ומיתן. פ"י וכי עם זאת אני נושא ונותן להקדוש עמה. (כ) הלואי ניסב וניתן עם מרה. ר"ל הלואי אחשוב דברים לישא וליתן בהן עם אברהם, והסיוס כלומר אל חשן, הם דברי רבינו ששרה אומרת שהיא לא חשבה להגר לעממה כאלמנה. (כא) ר' יודן. ב"ר פמ"ה, וילקוט רמז ע"ס, וזכ"ר פלארענץ סג' ר' יהודה בש"ר סימון. (כב) ר' ברכיה. שם. וזכ"ר פלארענץ ר' ברכיה משום ר' אמי בר כהנא. (כג) משל. שם. (כד) תבע דיני דיני. ב"ר וילקוט שם חצב דקיון דידי, והמלה יונת ע"ה"ם פ"י עלבון ועונש לפי הדק, והמלות "סי" ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים" המה דברי רבינו. (כה) חצב דיני דידן. גם פה סג' חצב דקיון דידן. (כו) ראויה היתה שרה. ב"ר פמ"ה. (כז) נתמעטו מחיים ל"ח שנה. כ"ה גם ב"ר ולדעתי ל"ח מ"ח, כי שני חיי שרה קצ"ו והיתה ראויה לחיות עוד מ"ח שנה לחסלוס קע"ה כמנין חיי אברהם. (כח) בינך כתיב כלומר הבן שלך. ב"ר פמ"ה א"ר יוחנן ביני ובינך וכן מובא בילקוט רמז ע"ס, וזכ"ר פלארענץ כתיב, והכוונה

בראשית טז לך לך

שלך, היינו דכתיב הנך הרה וילדת בן. (כט) מלמד שנכנסת בה עין רעה והפילה עוברת, שהרי כבר נאמר ויבא אל הנך ותהר, הנך הרה וילדת בן למה לי (ל) לכדאמרן, (לא) א"ר חנינא אילו אלישע הנביא אמר בן ברוח הקודש דיי: ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך. (לב) אמר אסור להשתעבד בה, דכתיב לא תתעמר בה תחת אשר עניתה (דברים לא יד), וכתיב לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה (שמות לא ח), וזה מאחר שעשינו אותה גבירה, אנו עושין אותה שפחה, לא איכפת לי, לא בטובתה ולא ברעתה: ותענה שרי. (לג) ר' אבא בר ביזנא אמר מנעתה מתשמיש המטה:

(ו) וימצאה מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור. (לד) אורחא דחנרא: (ח) ויאמר הנך שפחת שרי וגו' ותאמר מפני שרי גברתי (אני) [אנכי] בורחת. (לה) מתלא אמרין בי תרי קריין לך חמרא שקול אוכפא שדי אנביך, כך אברהם אמר הנה שפחתך בידך. מלאך אמר הנך שפחת שרי, אמרי היא מפני שרי גברתי אני בורחת: (ט) ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה: (י) ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב: (יא) ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה. (לו) כמה מלאכים נזדווגו לה. (לז) רב חמא ב"ר חנינא אמר (לח) חמשה, בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, (לט) בוא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, מנח אמר לאשתו מות נמות כי אלהים ראינו

הערות ותקונים

כי נקוד על יו"ד בתראה, עיין מס' סופרים פ"ו ה"ג, והוא חד מן עשר נקודות אשר אמו לדכשה, עיין ספרי בהעלותך ובמד"ר פ"ג, ובאדר"ל פ"ג, ועי' רש"י עה"ת שכתב כל ביניך שבמקרא חסר וזה מלא קרי ביה ובניך כו', ואולי היא הוספה ברש"י שהוסיף אחד המגיהים "קרי ביה בניך" עי' מזרחי ומזקוני, ויפ"ת בב"ר שם. (כט) מלמד: ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ס. (ל) לכדאמרן. ר"ל כמו שהביא שהכניסה בה עין הרע, ועי' בב"ר שם. (לא) א"ר חנינא. ב"ר שם, וילקוט רמז ע"ס. (לב) אמר אסור להשתעבד. עי' ב"ר פמ"ה וילקוט רמז ע"ס. (לג) ר' אבא בר ביזנא. וב"ר פלארענן, ובב"ר וילקוט הגי' ר' אבא בר כהנא. (לד) אורחא דחנרא. כן חרגס אונקלוס. ובמדרש ב"ר פמ"ה איתא באורחא דחלונה, וב"ר ב"ר ב"ר ולא כמו שהוא במדרש ות"י. ומעם שחרגס חנרא הביא בעל ארץ קדומים נד רכ"ח כי לדעתו שור כמו חומה, ונקראת על השם הזה על היותה עיר חומה גבוהה ובטוח מאד, ערי מבצר ת"י קרוין חקרין, ואונקלוס חרגס חנרא בחילוף הקו"ף בגימ' ל, והתרגום ירושלמי ויב"ע וכן דעת המדרש שור הוא חלונה כי לפי דעתם חלונ' ושור שניהם שם עיר אחת וכן מתרגמים הירושמיים ואיזכירום את השם חלוש Chalusa (חלונה) ע"ש, ולדעת יוסף בן גוריון כס' קדמוניות לעברים Ioseph. Ant. Iud. 6. 7. 3. יהיה שור העיר פילוזיוס. (לה) מתלא אמרין בי תרי קריין כו'. המשל הזה מובא בב"ר פ"ב ע"ב וז"ל מנא הא מלתא דאמור רבנן חנרך קריין חמרא אוכפא לגביך מוש, א"ל דכתיב ויאמר הנך שפחת שרי ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת, פירש"י אוכפא לגביך מוש כלומר מוש אוכף של חמור והסירהו אליך ושים אותו על גביך כלומר הודה לדבריו ואל תענהו, מוש כמו כי לא ימוש. והנה רבינו הביא הגי' מתלא אמרין אולי היה לפניו הגי' בגמרא במקום מנא הא מלתא דאמרו רבנן, מנא הא מלתא דאמרי אינשי, וכן בגמרא שם נרשם בלדו במקום דאמרו רבנן ז"ל דאמרי אינשי, וכן בילקוט רמז ע"ס הביא דברי חז"ל אלו וגרס דאמרי אינשי, וכן במקום אוכפא לגביך מוש, ה"ג המחר שקול אוכפא שדי אנביך, ואולי יש לתקן בדבריו במקום בתרי ז"ל חנרי כמו שהוא לפנינו בגמרא חנרך קריין חמרא, או הגי' בתרי נכונה ופי' אם שנים קורין לך חמור, ועי' להלן מה שהבאתי ממדרש ב"ר. וראיתי בערוך ערך אוכף הביא וז"ל אוכפא מושל גביך בב"ר בסוף גמרא דהחובל פי' אוכף של עזים נתון על המרדעת של חמור כדי למוע חיכוך המשאוי על גבי החמור עכ"ל, יש לתקן בדבריו ז"ל אוכפא מוש לגביך, וגם בילקוט שם גורס מוש לגביך במקום לפנינו בגמרא הגי' לגביך מוש, והמשל הזה מובא במדרש ב"ר בלשון אחר מתלא אמר אם אמר לך חד לוינך דחמור לא תיחוש, חרין עבד לך פרוכי, פי' אם אמר לך אדם אחד לזקק של חמור הם אל תחוש לדבריו, אבל אם שנים אומרים לך כן תכין לך רסן, וז"ל במדרש פורבי כמו שהביא לנכון המוספי בערך פרק וכתב בל"י רסן ופרומביא, וילקוט רמז ע"ס גורס עבד לך פרוכי וגרסם בלדו פי' מסוה, והיא גירסא משושעת. (לו) כמה מלאכים. ב"ר שם, ילקוט רמז ע"ס, ורש"י עה"ת. (לז) ר' חמא ב"ר חנינא. כן הוא בב"ר פלארעק וב"ר בילקוט בשם ב"ר, אולם בב"ר פמ"ה הגי' ר' יוסי בר חנינא. (לח) חמשה. שכלל אמירה ביה מלאך אחד ויש סה"ד אמינות, ומקודם אמר וימלאה מלאך ה', הרי חמשה. (לט) בוא וראה. ב"ר שם

בראשית טו יז לך לך

(טו פס' יז כג), והג' שפחת שרה חמשה מלאכים ראתה ואינה מתיראה מהם, (ס) א"ר חייא צפרגם של אבות ולא כריסם של בנים: ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל. (מא) זה אחד מן אותם שנקראו שטם קודם לידתם: (יב) והוא יהיה פרא אדם. (מב) שהכל גדלין ביישוב והוא מגודל במדבר: פרא אדם, (מג) שהכל בוזזים ממון והוא בוזז נפשות: ועל פני כל אחיו ישכון. (מד) ולהלן כתיב נפל, אלא כל ימים שיהיה אברהם אבינו קיים ישכון, וכיון שנפטר אברהם אבינו נפל: (מה) ד"א בעוה"ז ישכון, לעתיד לבא נפל: (יג) ותקרא שם ה' הדובר אליה (מו) מלאך ה' אתה אל ראי. (מז) א"ר אייבו אתה הוא הרואה בעלבונן של עלובים, כך אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, אמרה לא דיי שנוקקתי לדבר עם המלאך, אלא גם למלכות, היאך מה דאת אמר כי הבאתי עד הלום (סו יח): אתה אל ראי, כלומר רואה בעלבונני אחרי רואי. אחרי שראיתי המלאך: (יד) על כן קרא לבאר באר לחי רואי. המלאך נקרא חי, כענין שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), (מז) שאפי' המלאכים שנקרא חיים לא יראוני:

(פו) ותלך הגר לאברהם בן. נאמנת היתה לאברהם ילדה ולא לאיש אחר:

(פז) ואברהם בן שמונים שנה ושש שנים. (מח) קודם ליצחק י"ד:

(יז א) ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברהם. רצה הקב"ה ליתן הפרש בין ישמעאל ליצחק, לפיכך הקדים המילה ללידת יצחק: ויאמר אליו אני אל שדי. (א) אני הוא שאמרתי לעולמי די, אני הוא שאמרתי די לערלה: התהלך לפני והיה תמים. (ב) שכל זמן שהערלה בך אינך תמים: (ג) ד"א והיה תמים. שאברהם שמך והיה שמך אברהם, נהיה השם של אברהם אבינו שלם, שאברהם כנגד אברים. שבאדם רמ"ח הוא אברהם:

(ג) ויפל אברהם על פניו. (ד) לפי שלא מל עדיין, נופל ומדבר עמו:

(ד) אני הנה בריתי אתך. אתך ולא עם אחר:

(ה) ולא יקרא עוד שמך אברהם. (ה) מיכן אמרו כל הקורא לאברהם אברהם עובר בלא תעשה: והיה שמך אברהם. בעשה. ומה שאמרו אנשי כנסת הגדולה אתה הוא ה' אלהים אשר בחרת באברהם (נחמיה פ ז), (ו) סיפור הוא, כלומר היה אברהם שמו וקראת שמו אברהם:

(ז) והקימותי את בריתי. (ז) שלשה עשר בריתות כתובים בפרשת מילה, כנגד שלשה עשרה מדות ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו), שבזכות מילה מתרצה הקב"ה לישראל:

הערות ותקונים

טס וילקוט רמז ע"ט. (ס) א"ר חייא. ז"ר טס וילקוט טס, יומא פ' ע"ב, ובכ"י פלארענץ א"ר אחא. (מא) זה אחד מן אותם שנקראו שמוטם ט'. ז"ר פמ"ב ז"ר יחזק טלסס נקראו בשטם עד שלא טערו, ומוצא בילקוט רמז ע"ט, ועי' מכילתא זא פס"ז וסדר"א פל"ז. (מב) שהכל גדלין. ז"ר וילקוט טס. (מג) שהכל בוזזים ממון. ז"ר וילקוט טס. (מד) ולהלן כתיב נפל. ז"ר וילקוט טס. (מה) ד"א. טס. (מו) מלאך ה'. ז"ר טס, וילקוט רמז פ'. (מז) א"ר אייבו. ז"ר וילקוט טס, ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר אבסו. (מז) שאפי' המלאכים שנקראו חיים לא יראוני. עי' ספרא ויקרא פ"ב וספרי בהעלתך פי' כ"ג. (מח) קודם ליצחק י"ד. כי אברהם בן מאה שנה נולד לו יצחק בן.

(יז א) ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברהם. (ב) שכל זמן שהערלה בך אינך תמים. עי' נדרים ל"א ב' שכל המנות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שחל שנאמר והיה תמים, וע"פ טס דף ל"ב ע"א לא נקרא תמים אלא ע"ש המילה שנא' והיה תמים, ועי' ז"ר פ"ט, וילקוט רמז פ"א, וסדר"א פכ"ט, ומוצא ברש"י עה"ת בראשית י"ז א' וז"ל התהלך לפני במנות מילה, ובדבר הזה היה תמים שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. (ג) ד"א והיה תמים. נדרים ל"ב ע"ב, וילקוט רמז פ"א, ותנחומא לך במאמר ילמדו רבינו מהו שיהא מותר לאדם לרפאות מכתו בשבת. (ד) לפי שלא מל עדיין. סדר"א פכ"ט, תנחומא לך נפ' ויפול אברהם על פניו. (ה) מיכן אמרו. ברכות י"ג, ז"ר פמ"ז ופס"ח, וילקוט רמז פ"א. (ו) סיפור הוא. כ"ה ז"ר פט"ח, אצל זכמ"ו הגי' דלמא שנייה היא, והכוונה אחת היא כי "דלמא" כל' ירושלמי הוא סיפור, וזה שמתרץ דלמא פי' "ספור" שנייה היא, דין אחר לו שמוחר לוחר גם אברהם. (ז) והקימותי את בריתי. במשנה נדרים ל"א ע"ב ותנחומא לך, גדולה מילה שנקראו עליה שלם עשרה

בראשית יז לך לך

(ח) ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען. (ח) על פנת שתקבלו עליהם אלהותי, שנא' והייתי להם לאלהים, ואם ימולו בשר ערלתם יקבלו אלהותי, דכתיב זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריו המול לכם כל זכר:

(ט) ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור. (ט) א"ר יוחנן אמר רב מיכן למהל שיהא מהול מי שהוא בן ברית, פרט למי שאינו מהול:

(יא) ונמלתם. להביא מי שלא מלחו בקטנותו שימול את עצמו:

(יב) ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם. (י) תני הלוקח בר שפחתו של עובד כוכבים, ר' יוחנן אמר שימול לשמנה, דהא כתיב כל זכר אפי' בן שפחה:

(יג) המול ימול. (יא) להוציא ערל מהול וגבעוני מהול שאינו כשר למול, ואשה כשרה למול, דקיי"ל בר' יוחנן דאמר אשה מהלה, (יב) וכן הלכה רב ור' יוחנן הלכה בר' יוחנן: ד"א המול ימול. (יג) מילה ופריעה, שמי שמל ולא פרע כאילו לא

מל: ד"א המול ימול, (יד) מילה וציצין המעכבים את המילה, ובשר החופה את רוב

הערות ותקונים

עשרה בריתות, ופי' בר' שלש עשרה בריתות נכתבו בפרשת המילה עכ"ל. וראיתי בפי' המשניות להרמב"ם ז"ל במשנה שם וגם בסוף ה' מילה מנה ה"ג בריתות, וז"ל ואלו מנהיגים ואלהיית בריתי (בראשית י"ז ב'); הנה בריתי (שם ד'), והקמותי את בריתי (שם ז'), לברית עולם (שם ט'), את בריתי חשמור (שם ט'), זאת בריתי (שם י'), לאות ברית (שם י"א), והיתה בריתי (שם י"ג), לברית עולם (שם ט'), בריתי הסר (שם י"ד), והקמותי את בריתי (שם י"ט), לברית עולם (שם ט'), בריתי אקים (שם כ"א), עכ"ל. ומנאמי בירושלמי נדרים פ"ג ה"ט אמר רבי יוחנן בר מריה כתיב ביום ההוא ברית ה' את אברהם לאמר [ז"ל ברית ה' את אברהם ברית לאמר] (בראשית פ"ו י"ח) עד ואת בריתי אקים (שם י"ז כ"א) שלש עשרה בריתות, עיין בשירי קרבן שהקשה לפי בירושלמי איכא י"ד, וע"ש אולם הגי' משוּבַּח וז"ל וירא ה' אל אברהם ונ' ואלהיית בריתי (בראשית י"ז ב') עד ואת בריתי אקים י"ג בריתות, וכן הגיה הרב בעל פני משה כי האי קרא ביום ההוא לא כתיבא בפרשת מילה, אלא בכריתות ברית בין הבתרים ולפי זה לא חשב הרמב"ם מנינא אחרינא דלא בירושלמי, וסרה קשיית הרב שירי קרבן על הרמב"ם ז"ל. ובמדרש חדש פ"ה (בית המדרש ח"ג נ"ד קס"ח) איתא כנגד י' מאמרות בך הקב"ה לאלה הראשון כו', וכנגד כן נתנסה אברהם י' נסיונות וכנגדן נאמרו עשר בריתות בפרשת מילה פ"ב. וכן במדרש במ"ד פ"ד כף אחת עשרה זהב כנגד י' מאמרות שנברא בהם העולם כו' וכנגד עשר בריתות האמורות בפרשת מילה (ובמדרש חדש פ"ו נ"ד קע"ד חסר זה). והעטס אשר המדרש חשיב רק עשר בריתות, כי מונה ופוסר הבריתות מן ואלהיית בריתי עד בריתי הסר בפסוק י"ד שהם עשר אצל ג' בריתות שנאמרו אח"כ בפסוק י"ט וכ"א לא קהשיב. ואי יש לומר שהמדרש חשב רק הפסוקים, והם במספר עשר, ושלש פעמים "לברית עולם" שנאמרו בפסוק א' חשיבוהו בחדא, ולא נמט במספר. (ח) ע"מ שתקבלו עליכם אלהותי. בר' סמ"ז, ילקוט רמז פ"ב. (ט) א"ר יוחנן אמר רב. בר' סמ"ז ר' הונא ר' יוחנן, ר' הונא אמר ואחיה מיכן למהל שיהא מהול (ר"ל אחיה שתהיה מהול דוקא אז תמול אחרים) ור' יוחנן אמר המול ימול מכאן למהל שיהא מהול (קרי ביה המל ימול מי שהוא מהול ימול אחרים רש"י פ"ז כ"ז ע"א), ע"כ יש לתקן שז"ל א"ר הונא מיכן למהל שיהא מהול, וכן בע"ז כ"ז ע"א איתא מנין למילה בעובד כוכבים שהיה פסולה דרו בר פפא משמיה דרב אמר ואחיה את בריתי חשמור (פירש"י וזרעך אחריו ולא עובד כוכבים) ור' יוחנן אמר המול ימול (פירש"י הבאתי למעלה) תראה ג"כ שמה שהוצא בפנים א"ר יוחנן אמר רב טעות הוא. (י) תני הלוקח. בר' סמ"ז, וילקוט רמז פ"ב. ושם הגי' הלוקח עובר שפחתו של עובד כוכבים ועי' שבת קל"ז ע"א. (יא) להוציא ערל מהול וגבעוני מהול. עיין פ"ז כ"ז ע"א. ערבי מהול וגבעוני מהול פירש"י גבעוני אומה מהולה, ז"ל כמו שהביא המחבר גבעוני מהול, ובמקום ערל מהול הבינו בגמרא ערבי מהול, וכן ביבמות ע"א ע"א איתא לאחויי ערבי מהול וגבעוני מהול. ונרשם שם בלדו ס"א גבעוני, וגם רש"י שם כתב גבעוני מהול שם אומה שמהלין עמקן, ועיין בירושלמי שבת פ"ה ה"א עותי איס מל אחי ישראל מפני שמחטין לשם בר גריזים. (יב) וכן הלכה רב ור"י הלכה בר"י. הוא סיוס המחבר לדינא לקוח משאלות דרב אחאי גאון פ' וירא אות י"ט, וכן ריש שמות אות ל"ז, וכן הביא הרמב"ם ה' מילה פ"ב ה"א הכל כשרין למול ואשה וקטן מלין במקום שאין שם איש, וגם הר"ף כתב כן. להלכה בר' דקיי"ל רב ור"י הלכה בר"י, ועי' בכסף משנה שם, וגם הבה"ג כתב דאשה כשרה למול, ועי' בתוס' פ"ז שם ד"ה אשה שכתבו שיש לפסוק כרב דאין אשה כשרה למול דאפ"ג דרב ור"י הלכה בר"י. בהא הלכה כרב דברייחא דר' יהודה הנשיא קיימא כוותיה פכ"ל. ועיין בהגהות מיימוניות שם. (יג) מילה ופריעה. בר' סמ"ז, וירושלמי שבת פ"ה ה"א (דף י"ז ע"א) ועי' בבלי שבת קל"ז ע"ב, יבמות ע"א ע"ב. (יד) מילה וציצין המעכבים. בר' וירושלמי שם, ועי' שבת קל"ג ע"ב. להביא

למ

בראשית יז לד

העמדה שצריך ליטול: ד"א המול יטול. (טו) להביא הנולד כשהוא מהול, שצריך להטיף ממנו דם ברית, מפני שהערלה כבושה, (טז) דברי בית שמאי ובית הלל אוסרים אינו צריך, (יז) והלכה כבית הלל, והלכתא כרב דאמר הלכה כתנא קמא, דאמר לא נחלקו אלא על גולד כשהוא מהול:

הלכות מילה. (יח) חל יום שמיני של זה שנולד כשהוא מהול להיות בשבת אינו דוחה את השבת שב"ש אוסרים צריך להטיף ממנו דם ברית וב"ה אוסרים אינו צריך להטיף, (יט) והלכה כב"ה, ודחינין ליה עד יום ראשון. (כ) תנן במס שבת ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי מערב שבת מביאו בשבת מגולה. כלל א"ר עקיבה כל מלאכה שאפשר לה להעשות מערב שבת, אינה דוחה את השבת בגזון השחזות האיומל והבאתו, אבל מילה אי אפשר מאתמול ושריא, (כא) והלכה כר"ע ולא כר"א, (כב) וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחי שבת, קמי מילה, אבל בתר מילה דחי. (כג) עושין כל צרכי מילה, מלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליו אספלגית וכמון, אם לא שחק מערב שבת לועם בשני ונותן, (כד) וכיום טוב שוחקין לכתחלה סמנין משום דחוי לקדירה, ואין עושין לה חלוק למילה בתחלה בשבת, אבל כורך עליה סמרטוט, וכורך על אצבעו ומביא, אפי' מחצר אחרת, דאתי עשה דאית ביה כרת ודחי לא תעשה: (כה) קמן נימול לשמנה ולתשעה ולעשרה ולאחד עשר ולשנים עשר לא פחות ולא יותר, כיצד כדרכו לשמנה נולד בין השמשות בחול נימול לתשעה (כו) מפני הספק. (כז) תניא אין מביאין איומל בשבת, לא דרך רשות הרבים ולא דרך חצירות בלי עירוב. (כח) בין השמשות בערב שבת נימול לעשרה. לפי שהשבת הוא יום ט' ואינו דוחה את השבת מספק, ודחינין ליה עד יום ראשון שהוא עשירי. (כט) יום טוב שחל להיות אחר השבת, נימול לאחד עשר, לפי שנולד בין השמשות של ערב שבת, והוי שבת ספק תשיעי, ויו"ט שהוא אחר השבת הוי ספק עשירי, ואחר יום טוב ימול שהוא יום אחד עשר, (ל) ואם חלו ב' ימים טובים של ראש השנה, להיות אחר השבת, הרי נימול בשלישי בשבת שהוא שנים עשר ללידתו, ואם תאמר והלא שני ימים טובים של ראש השנה לא יבא באחד בשבת ובשני בשבת, משום דחיות ולא "א"ד"ו ראש, תשובה משכחת לה בעצרת שנים ימים טובים של אחר השבת, ואם תאמר והלא משנתנו שני ימים טובים של ראש השנה קתני, כך הצעת ההלכה, כי משנתנו קודם תקנת הדחיות נשנית. דמדחינין משום מתיא שלא יבא יום הכפורים בערב שבת או באחד בשבת שני שבתות כאחד, ולא נוכל לחלל אהרן מהם, ויהא בזיון למת, לכך תקנו אלו הדחיות, שאם חל יום רביעי ר"ה. יום הכפורים יום ו', ואם ר"ה יום ו', יום הכפורים יום א'. ואם ר"ה יום א', יום הכפורים יום ג'. ולשנה הבאה יום ו', שאין בין עצרת לעצרת, ואין בין ר"ה לר"ה, אלא ד' ימים בלבד, ואם היה שנה מעוברת, בזמן שמרחשוון וכסליו כסדרן. כי בזמן שהשנה פשוטה, הולכת בסדר, אחד מלא ואחד חסר הם שני ימים, כי שנים עשר חודש מן שלשים

הערות ותקונים

(טו) להביא הנולד כשהוא מהול. צ"ר וירושלמי שם. (טז) דברי צ"ס וב"ה. אומרים ח"ס. שנת קל"ה ע"א, וב"ה וירושלמי שם. (יז) והלכה כב"ה. פיין בגמרא בבלי שם ובירושלמי וב"ה שם, ועי' חוס' ד"ה לא נחלקו, ובשאלות ריש וירא אות י'. (יח) חל יום שמיני. שנת קל"ה ע"א. (יט) והלכה כב"ה. פיין בהרא"ש שנת שם, ועיין בשאלות ריש וירא, ובהעמק שאלה שם, ופס' אין המקום להאריך. (כ) תנן במסכת שבת. דף ק"ל ע"א במשנה. (כא) והלכה כר"ע. שם קל"ג ע"א. (כב) וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחו שבת. הוא משאלות וירא סי' י' בד"ה גרס צריך מה למר לגוי, וז"ל אי נמי כי לא דחו מכשירים דקמי מילה כו'. ועיין בהעמק שאלה אות ס'. (כג) עושין כל צרכי מילה. שנת קל"ג ע"א במשנה. (כד) וכיום טוב שוחקין לכתחלה. הוא דברי המחבר שהוסיף באמלע המשנה עפ"י מאמרם שם דף קל"ד ע"א. (כה) קמן נימול. שנת קל"ז ע"א במשנה. (כו) מפני הספק. הוספת רבינו וע"ס כפי' רש"י. (כז) תניא אין מביאין. שנת קל"ז ע"ב. ומן תניא עד בלי עירוב הוא שלא במקום ורחוי להיות למעלה אחר המלות ודחי לא תעשה. (כח) בין השמשות בע"ש. שנת קל"ז ע"א במשנה. (כט) יום שחל להיות אחר השבת. שם במשנה. (ל) ואם חלו ב' ימים טובים. שנת קל"ז ע"א במשנה. (ל) ואם חלו ב' ימים טובים של ראש השנה, להיות אחר השבת, הרי נימול בשלישי בשבת שהוא שנים עשר ללידתו, ואם תאמר והלא שני ימים טובים של ראש השנה לא יבא באחד בשבת ובשני בשבת, משום דחיות ולא "א"ד"ו ראש, תשובה משכחת לה בעצרת שנים ימים טובים של אחר השבת, ואם תאמר והלא משנתנו שני ימים טובים של ראש השנה קתני, כך הצעת ההלכה, כי משנתנו קודם תקנת הדחיות נשנית. דמדחינין משום מתיא שלא יבא יום הכפורים בערב שבת או באחד בשבת שני שבתות כאחד, ולא נוכל לחלל אהרן מהם, ויהא בזיון למת, לכך תקנו אלו הדחיות, שאם חל יום רביעי ר"ה. יום הכפורים יום ו', ואם ר"ה יום ו', יום הכפורים יום א'. ואם ר"ה יום א', יום הכפורים יום ג'. ולשנה הבאה יום ו', שאין בין עצרת לעצרת, ואין בין ר"ה לר"ה, אלא ד' ימים בלבד, ואם היה שנה מעוברת, בזמן שמרחשוון וכסליו כסדרן. כי בזמן שהשנה פשוטה, הולכת בסדר, אחד מלא ואחד חסר הם שני ימים, כי שנים עשר חודש מן שלשים

בראשית יז לך לך

יום, הם שלש מאות וששים יום, הוצא מהם ששה ימים לחדשים ששה החמרים, נשאר ש"ד, וחמשים שבועות הם ש"ג ימים, נשאר ד' ימים שהן בין ר"ה לר"ה: וא"ת היאך תקנו אחרונים תיקון הדחיות חידוש על תיקון הראשונים שהיו מקדשים ע"פ הראייה, בין באחד בשבת בין בד' ובין ב', בכל עת שהיתה הלבנה נראית, זו תשובתו, כי התורה אמרה (לא) אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ז), קריאת קידוש המועדים בישראל תלוים, שאפילו בימי הנביאים לא היו ישראל הולכים אלא אחר קידוש בית דין שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ג), כזה ראה וקדש, (לב) שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה, כי אם בקידוש בית דין, שיהיו בית דין מעיינין בו, ואמרו מקודש מקודש ואמר תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (מלכים ב' ד ט), ללמדך שאחר חוק קביעות החודש היו ישראל הולכים, שאפילו אם לא נראית הלבנה עד מ' יום, תאמר בדעתך שלא היו ישראל מקריבין קרבן מוסף החדש, והתורה אמרה זאת עולת חדש בחדשו (נמזכר כח יד), אחר קביעת החודש אתה הולך להקריב קרבנו, ולא אחר ראיית הלבנה. אלא בחדשו בחידוש קביעתו, בין נראה ובין לא נראה, ואעפ"כ מצוה היא לישראל לקדש ע"פ הראייה, כענין העדות שנמסר לעדים להעיד בפניהם, כה שראו בעיניהם, אבל אם לא ראו בעיניהם ושמעו וידעו ונתבררו מפי הרואה (לג) ומפי המקבל הממון שאמר קבלתי והודה המקבל לא יעידו העדים, לכך נאמר או ראה או ידע (ויקרא כ ט), כך אע"פ שמצוה לקדש ע"פ הראייה אם לא נראה מקדשין אותו על הידועה: ומה שחידשו הדחיות משום מתיא, דאמרו רבנן (לד) במס' ר"ה בתורה נתחדשו, על תקנת ישראל, וכן מצינו כי חזקיהו מלך יהודה ביתת נחש הנחשת אשר עשה משה, (לה) כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן (מ"ג יח ד), ראה משה תיקנו להיות לאות בישראל לזכור נסי אלהינו, וכל השנים שעברו מימות משה ועד חזקיהו לא ביתתו אדם לא מלך ולא נביא עד שבא חזקיהו, וכמה ביערו אסא ויהושפט ושאר הצדיקים, מבערי האשרות והבעלים איך לא ביתתו זה הנחש, ועוד כמה עתידות אמר משה רבינו ולא היה יודע כי ישראל עתידין להקטיר לו, ולמה הניחו להיות מכשול לישראל, אלא כך דרך העולם, זה בדורו, וזה בדורו, וכולן המשרתים את אלהינו באמת נקראים עבדיו, ואין דור אחד יכול לתקן כל הדורות, אלא בכל דור ודור שרי ישראל מודיעין לעם ה' דרך ה' ומתקנין ומחדשין ומוסיפין על הראשונים על דרך עבודת אלהינו. הלא תראו כי אנשי כנסת הגדולה אמרו, (לו) והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה, חוץ מן מחצית השקל של כסף הכפורים (נחמיה י לג), וכתוב מצות והוא מצוה אחת, וכך אלו הדחיות תקנת ישראל הם בכל גליות ישראל, להיות שומרים קריאת מועדים כולם ביום אחד כל עם ה'. ולא להיותם אגודות אגודות, זה היום וזה למחר, ויש לי להאריך בזה הענין, אבל עיקרו בענין המועדים, ולא הבאתי כל הדברים פה אלא גררה בעד המשנה שאמרה שני ימים טובים של ראש השנה שחל להיות אחר שבת כו': נשוב על ענין המילה (לז) שמילה בזמנה דוחה את השבת, דאיתי מק"ו מצרעת, ומה צרעת שדוחה את העבודה, ועבודה דוחה את השבת, מילה דוחה אותה, (לח) שאם יש צרעת במילה קוצץ ואינו חושש משום דכתיב השמר בנגע הצרעת (למ"ג כד ט), דאיתי עשה דימול ודוחה השמר שהוא בלאו, שבת שנדחת ספני העבודה, אינו דין שתהא מילה דוחה את השבת, והני מילי בזמנה, אבל שלא בזמנה, אינו דוחה לא שבת ולא יו"ט:

הערות ותקונים

וכן הוספתי בפנים. (לא) אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש. וכן נכ"י פלארענק, ובקרא ליתא מלת אלה. ואולי כוונתו, ע"כ אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם מופדס(סס סס ד). (לב) שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה. עיין רביט בחיי פ' בא מה שהביא בשם רבינו חננאל ע"ס. (לג) ומפי המקבל הממון כו'. עי' ר"ה כ"ב ע"ב. (לד) במס' ר"ה: דף כ' ע"א. (לה) כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו. בקרא כי עד הימים ההם. (לו) והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. בקרא והעמדת עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה. (לז) שמילה בזמנה דוחה את השבת. שבת קל"ב ע"א. (לח) שאם

בראשית יז לך לך

ומצוה למצוידם המילה (לש) אמר רב פפא האי אומנא דלא מייץ סכנה הוא ומעבריינין ליה: (ס) קטן שחלה נותנין לו כל שבועה להברותו, (מא) ותני לודא יום הבראתו כיום הולדו, ומסקנא (מב) עדיף יום הבראתו מיום הולדו, דיום הולדו לא בעינן מעת לעת, ויום הבראתו בעינן מעת לעת, (מג) וכן הלכה: (מד) וקטן המסורבל בבשר, רואין אותו כל זמן שנתקשה ונראה מהול, אינו צריך למול, ואם לאו צריך למול: (מה) ת"ר המל אומר בא"י אמ"ה אקב"ץ על המילה. ואבי הבן אומר אקב"ץ להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. (מו) והעומדים שם אומרים כשם שהכנסתו לברית. כן תכניסו לתורה ולחופה ולמעשים טובים, (מז) והמברך אומר אשר קידש ידיד מבטן וחוק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קודש, על כן בשכר זאת. (מז) אל חי (מח) צוה להציל ידידות שאירנו משחת למען בריתו אשר שם בבשרנו ברוך אתה ה' כורת הברית: ואלו הפסוקים שאומרים קודם החתימה טעות הוא שצריך לחתום עם אשר שם בבשרנו: (מט) ת"ר יש יליד בית שנימול לשמנה, ויש יליד בית שנימול לאחר, כיצד לקח שפחה ואח"כ ילדה, זהו יליד בית שנימול לשמנה, יליד בית שנימול לאחר, כגון שלקח שפחה על מנת שלא להטבילה וילדה, ויש מקנת כסף נימול לשמנה, ויש מקנת כסף נימול לאחר, לשמנה כיצד, לקח מעוברת וילדה, לאחר כיצד, לקח שפחה וילדה עמה כיצד דבעי מהיל ליה. מל ולא מבל כאילו לא מל, והרי הוא כגוי, ומגעו עושה יין נסך, המל את הגר אומר בא"י אמ"ה אקב"ץ על המילה. והמברך אומר אקב"ץ למול את הנרים ולהטיף מהם דם ברית, שאילמלי דם הברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יום ולילה (נ) חקות שמים וארץ לא שמתי (ימיה לג כה), (נא) וכן המל את העבדים, אומר בא"י אמ"ה אקב"ץ למול את העבדים ולהטיף מהם דם ברית: (נג) ומצות מילה לברך מעומד, דילפינן ברכת העומר מן בקמה, וכתוב בעומר ומפרתם לכם (ויקרא כו טו), למדנו כל מצוה שנאמר בה לכם, מצותה בקומה, דומיא דברכת העומר, וכתוב

הערות קוננים

יש גרעא. שם שם ע"ב. (לש) א"ר פפא. שנת קל"ג ע"ב. (ס) קטן שחלה. שנת קל"ז ע"א, אומר שמואל חלנתו חמה כו' ומוצא בשאלות אחר מות סי' נ"ג. (מא) ותני לודא. שם חכם, רש"י. (מב) עדיף יום הבראתו. שנת שם, ויבמות ע"א ע"ב. (מג) וכן הלכה. עי' רא"ש שם, ובקרבן נתנאל אות כ"ג. (מד) קטן המסורבל בבשר. שנת קל"ז ע"ב, ומוצא בשאלות אחר סי' נ"ג. (מ) ת"ר המל אומר. שנת קל"ז ע"ב, תוספתא ברכות פ"ד. (מו) והעומדים שם. כך הביא רב עמרם גאון נד כ"ב, וכ"ה גי' הרי"ף, ובגמרא שנת שם הגי' העומדין. אומרים כשם שנקנס לברית כך יכנס לתורה וכו'. ועי' בקרבן נתנאל שם אות כ"ה. (מז) והמברך אומר, עד הסיום שצריך לחתום עם אשר שם בבשרו, חסר צכ"י פלארען. (מז) אל חי. בגמ' שם אל חי חלקו. (מח) צוה. עי' בהעיסור שם שהביא ששאל מרב האי צ"ח או צ"ה, והשיב צ"ה ולא צ"ה. (מט) ת"ר יש יליד בית. שנת קל"ה ע"ב. (נ) חקות שמים וארץ לא שמתי. חסר אח"כ צ"ח. כורת הברית. (נא) וכן המל את העבדים אומר כו' ולהטיף מהם דם ברית. חסר הסיום שאלמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי צ"ח. כורת הברית, או חסר מלת וכו', ובכ"י פלארען חסר המאמר הזה וכן המל את הגר, וכן הרי"ף שנת פי"ט דף קמ"ו ע"א הביא ג"כ כן. אולם בגמ' שנת שם אמרו המל את העבדים אומר אקב"ץ על המילה והמברך אומר אקב"ץ למול את העבדים, והעירות בהערות שלי לתשובות הגאונים נד ע"א שנראה שהיתה לפני הרי"ף וכן לפני המחבר נוסחא אחרת בגמ', ולפי גי' הרי"ף והמחבר רבינו טוביה והרמב"ם בה' מילה פ"ג, וסמ"ג עשין כ"א, אין לברך כ"א ברכה אחת, וכן הביא האבודרהם הל' ברכת המילה וכתב העט מפני שברכה זו במקום על המילה הוא. אבל בה"ג ור"ע גאון (לפניו בסידור ר"ע דף נ"ג לא כתוב כן רק כמו שהביא המחבר) כתבו המל את העבדים מברך תחלה אקב"ץ על המילה ואחר המילה מברך ברכה אחרת אקב"ץ למול את העבדים, וכ"ה דעת הרא"ש, ונשאל מן בעל ה"ג (כוונתו לרב יהודה) גאון מוצא בתשובות הגאונים סי' מ"ה אות כ"ח. המל את העבדים אחת מברך או שמים והשיב המל מברך על המילה וטנו למול את העבדים כולל במקום להכניסו עכ"ל האבודרהם. וכן ראיתי בה"ג ה' מילה סי' ת' שכתב המל את העבדים ע"ש. וכן מובאים דברי ר' יהודה גאון בס' העיסור ח"ב דף כ"ב ע"ב, ועי' במאור שנת שם סי' ל"ט, ור"ן באלפסי שם, וגם בסור יו"ד סי' רס"ז הביא ג"כ כססחת הרי"ף והמחבר המל מברך על מילת העבדים ולהטיף דם ברית והביא ג"כ בשם בעל העיסור המל אומר על המילה והמברך אומר למול את העבדים, וכ"ה מסקנת הרא"ש שהן שתי ברכות, ועיין מ"ש מרן צ"י שם, ולפלא צעתי מדוע הביא הסור זאת בשם בעל העיסור הלא נמרא מסורשת היא בשנת שם. (נג) ומצות מילה לברך מעומד. וכ"כ בחלק שני (פסיקתא זופרתא פ' אמור דף כ"ט ע"ב ופ' שלח דף כ' ע"ד) ומוצא בשמו

בראשית יז לד

במילה המול לכם, וכן בציצית והיו לכם לציצית, וכן בלחלב ולקחתם לכם ביום הראשון, (נג) א"ר ישמעאל גדולה מילה שנכרתו עליה (נד) שלשה עשר בריתות, ומאוסה ערלת שנתננו הגוים בה, דכתיב כי כל הגוים ערלים (סס פ כה): נשוב אל הפרשה (יד) וערל זכר אשר לא ימול. (נה) א"ר חגי בשם ר' יצחק וכי יש ערל נקבה, אלא ממקום שהוא ניכר אם זכר אם נקבה, משם מזהלין אותו, (נו) להוציא ערלת הלב, וערלת האוזן, וערלת שפתים: את בריתי הפך. (נז) זה המשוך, (נח) וכן אמרו רבותינו ז"ל (נט) אסור להניח ידיו כנגד פניו של מטה בכניסתו למרחץ, שהוא כופר בבריתו של אברהם אבינו, (ס) אלא במקום שיש אנשים או בניו או התניו ורוצה להצניע עצמו מהם לובש כעין מכנסיים, אבל לכבוש את המילה אסור בכניסתו, אבל ביציאתו מתכסה, (סא) כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקוף, וכי סליק שחי, (סב) וכן רבנן דבי רבי אשי, כי נחתי זקיפי וכי סליק שחי, (סג) וגנאי הוא לאדם לרחוץ עם בניו ועם רבו במרחץ, ואם היה רבו צריך לתלמיד מותר: (סד) ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. (סה) א"ר יהושע בן קרחה יו"ד שנמל הקב"ה מן שרי, נחלק חציו לשרה וחציו לאברהם, (סה) א"ר מנא לשעבר היתה (סו) שרה לעמה, עכשיו לכל באי העולם, (סז) ויו"ד שנמל משרי זכה להיות בראש שם יהושע, דכתיב ויקרא משה ליהושע בן נון יהושע (נמדנר י סז):

(סז) וברכתי אותה. (סח) ר' יהודה אומר להיות לה בן, וברכתיה בחלב, להניק בני מלכים שלא היו מאמינים בנס הזה (סט) וצמקו דדי נשיהן, והביאו בגיתן לשרה להניקם, לכן נאמר וברכתיה בחלב:

(יז) ויפל אברהם על פניו. (ע) כענין שלמעלה: ויאמר בלבו: בכל מקום אתה מוצא בבני אדם הצדיקים אל לבו, וברשעים בלבו, חוץ מזה ויאמר בלבו על שהיה מתמה ואמר הלבן מאה שנה יולד. משום ואם שרה בת תשעים תלד, (עא) כי האיש אינו מוקין מלהוליד ואשה מוקנת:

(יח) ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. (עב) משל למלך שהיה נותן לשור (עג) אנונה, אמר לו אני כופל לך אנונה שלך, אמר לו אותו השור, הלוואי קדמייתא לא תמנע, כך לו ישמעאל יחיה לפניך:

הערות וחקונים

נשנוני הלקט כ"י ערוגה י"ב סי' ס"ז ונשה"ל המדפס ה' סוכה"ל סי' ק"ח, ובתניא רבתי פניו אחרוג סוף סי' פ"ה וכן נשנוני הלקט כ"י ה' מילה סי' ל', ובתניא רבתי ה' מילה סימן ז"ל, כתבו צריך לברך על המילה מעומד, וכ"כ רבינו מנחם מ"ז, וכן העיסור ח"צ דף ל"ד ע"ג כתב וז"ל: וכתב ר' מנחם מנחם מילה צריך לברך מעומד כו', והוא כמו שהביא רבינו מנחם מנחם, וכן פי' ברכי יוסף לו"ח סי' ח' שהביא דבריו מפ' אמור, וסיים וכן ראיתי בפסיקתא כתב יד פ' לך כלשון הזה. (נג) א"ר ישמעאל. נדרים ל"א ע"ב. (נד) י"ג בריתות. עי' לעיל הערה ז'. (נה) א"ר חגי בשם ר' יצחק. ב"ר סוף פמ"ז, ושם הוא בשם ר' חגי לנד. ובזיק"ר פכ"ה הגי' ר' יודן בשם ר' יצחק, ובילקוט רמז פ"ב בלי שם האומר. (נו) להוציא ערלת הלב. ופי' ב"ר סמ"ז על הכתוב ואתנה בריתי ביני וביניך, ובילקוט רמז פ"א. (נז) זה המשוך. ב"ר ספמ"ז, ילקוט רמז פ"ב, יצמות ע"ב ע"א. (נח) וכן אמרו רבותינו. שבת מ"א ע"א. (נט) אסור להניח. בגמ' שם א"ר אבהו א"ר הונא א"ר רב כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאלו כופר בו. (ס) אלא צמקס. זה ליתא צמרא שם. (סא) אנשים. כ"י פלארענן הגי' נשים. (סב) כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקיף וכי סליק שחי. טפחא אחרת בגמ' שבת שם, כי הא דרבא שחי ר' זירא זקיף. (סב) וכן רבנן. שבת שם. (סג) וגנאי הוא לאדם כו'. עי' פסחים ג"א ע"א. (סד) א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פמ"ז, ילקוט רמז פ"ב. (סה) א"ר מנא. ב"ר שם, ילקוט שם. (סו) שרה לעמה, כן הביא גם הילקוט בשם ב"ר, הולס ב"ר הגי' היתה שרה לעמה, ושיין ב"ר. ובגמ' ברכות י"ג ע"א שרי היא שרה, בתחלה נעשית שרה לאומתה ולכבוש נעשית שרה לכל העולם כולו. (סז) ויו"ד שנמל ב"ר וילקוט שם. (סח) ר' יהודה אומר להיות לה בן, וברכתיה בחלב. ב"ר שם, וילקוט שם. (סט) נשיהן. עיין פסיקתא פסקא שם אשיש דף קמ"ז ע"ב, ובג"ר שם, ורש"י עה"ת. (ע) כענין שלמעלה. לעיל י"ג ג'. (עא) בכל מקום אתה מוצא. ב"ר פל"ד ופס"ז, ורבינו הביא ג"כ להלן חולדות (כ"ז מ"א). (עב) כי האיש אינו מוקין. ב"ר שם, וילקוט שם. (עג) משל למלך. ב"ר פמ"ז, ילקוט רמז פ"ב. (עד) אנונה, מלה יונית ורומית. αρανη, וכן כלשון סורי הוראתה עיין כלכול מזמנות, עיין בייטראגע

מא

בראשית יז לך לך

(יז) ויאמר אלהים אבל שרה אשתך. (עד) כלומר באמת שרה אשתך, וחומה לו אבל אשמים אנתו (בראשית מז כה), והיא באמת:

(כ) ולישמעאל שמעתך. (עה) כבר שמעתך על ידי מלאך הרבה ארבה את זרעך וגו':

(כא) ואת בריתי אקים את יצחק. (עו) דכתיב כל אלה שבמי ישראל שנים עשר (בראשית מז כה), (עז) אבל ישמעאל שנים עשר נשיאים (סס), כגון נשיאים ורוח וגשם אין (מסלי כה יד):

(כב) ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם. (עח) אר"ש בן לקיש האבות הן הן המרכבה ויעל אלהים מעל אברהם, ויעל מעליו אלהים (בראשית לה יג), והנה ה' נצב עליו (סס כח ז):

(כג) ויקח אברהם את ישמעאל בנו וגו'. (עט) ר' אבהו אמר בשעה שמל אברהם אבינו את כל ילידי ביתו, העמידן גבעה של ערלות, וזרח עליהם השמש והתליעו, והריח ריחן לפני המקום, והוא זוכר בכל דור ודור ברית אברהם אבינו: (כד) בהמולו בשר ערלתו. (פ) באברהם כתיב (פא) בשר ערלתו, לפי שנתמערך על ידי אשה, ובישמעאל כתוב בהמולו את בשר ערלתו, לפי שלא נתמערך ע"י אשה:

(כה) בעצם היום הזה. (פב) בעיצומו של יום, כדי להרגיש כל העולם, שלא יאמרו בלילה נימול, ואם היינו יודעים לא היינו מניחין אותו לימול: נמול אברהם. (פג) א"ר אבא בר כהנא הרגיש ונצטער כדי לקבל שכר, (פד) א"ר לוי מל אין כתוב אלא נמול, א"ר ברכיה בההיא שעתא אקיל, שבדק עצמו ונמצא מהול: (כו) וכל אנשי ביתו יליד בית נמקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. כולם ביחד נמצאו מהולים, לקיים מה שנאמר והבוטח בה' חסד יסובבנהו (תהלים לז י), שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב (סס קיפ קסג): סליק פרשת לך

פרשת וירא

(וירא א) וירא אליו ה' כתוב טוב לו כי ענית למען אלמד חקך (תהלים קיט עא), זה אברהם אבינו, שניסוהו הקב"ה בכמה נסיונות ונמצא נאמן, שנא' ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכוונת עמו הברית (נחמיה ס ח), זו מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות, (א) עד שלא מל אברהם אבינו, היו עוברים ושבים באו אצלו, תאמר משמל לא היו באו, אמר לו הקב"ה עד שלא מלת היו בני אדם פחותין באים אצלך, עכשיו אני בכבודי ופמליא שלי נגלה עליך, הדא הוא דכתיב וירא אליו ה' (ב) לפי שהקב"ה מבקר חולים, שנא' (ג) ה' יסערנו על ערש דוי (תהלים מא ד), מאי

ה ערות ותקונים

ביישראל ח"א ד' פ"ז. (עד) כלומר באמת. פי' ערוך ערך חבל, אמר לכן חבל (עירובין ל"ח ע"א) פי' אמת ותרומם חבל שרה אשתך באמת פכ"ל וכן הביא רש"י בגמרא שם, ועי' רש"י פס"ח שם. (עה) כבר שמעתך. ב"ר שם, וילקום שם. (עו) דכתיב כל אלה. ב"ר שם מתחיל א"ר יצחק כל אלה שבמי יס, אין ספק אלא שהמדפיסים חשבו שהשם יצחק מן סוף הפסוק אקים את יצחק הוא אמורא והוסיפו, א"ר לפניה, ובאמת ליחא בילקום שם המדרש, וגם המחבר לא הביא המאמר בשמו, ודברי המדרש מוסבים על הכתוב ולא בריתי אקים את יצחק. (עז) אבל ישמעאל. הכוונה אלל ישמעאל כתיב י"ב בנשיאים ודרש שאלו נקראים בנשיאים, כלומר עניים, כמד"א נשיאים ורוח וגו', אלל אלו נקראו ממות, ושם ומטה ענין אחד. (עח) ארש"ל. ב"ר שם וילקום שם, וז"ל אמר ר' לוי והיה כתוב ר"ל בר"ת ותשבו שהוא ריש לקיש וכתבו רש"ל. (עט) ר' אבהו אמר. ב"ר א"ר חייבו, וילקום שם רמז ס"ב בלי שם האומר. (פ) באברהם כתוב. ב"ר שם וילקום שם, ועי' רש"י פס"ח. (פא) בשר ערלתו. בלי מלת את. (פב) נציטמו של יום. ב"ר שם וילקום שם. (פג) ארש"ל. ב"ר שם וילקום שם, ובכ"י פלארפנק חסרים המלות "בר כהנא". (פד) א"ר לוי. גי' אחרת היא ב"ר לפנים ומוצא בילקום שם וכנ"ל אר"ל מל אברהם אין כתיב כאן אלא מול נדק את עמו ומנא עמו מהול, א"ר ברכיה בההוא עתא אוקיל ר"א בר כהנא לר' לוי א"ל שקרנא כוזנא את אלה הרגיש ונצטער כדי שיכפול לו הקב"ה שכרו פ"ב.

(וירא א) עד שלא מל אברהם. ב"ר ספמ"ז. (ב) לפי שהקב"ה מבקר חולים. שבת י"ב ע"ב. (ג) ה' יסערנו על ערש דוי (תהלים מא ד) ואו (לק"ס)